# BIBLIOTHEEK

VAN

# MIDDELNEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

ONDER REDACTIE VAN

Mr. H. E. MOLTZER
*Hoogleeraar te Groningen.*

---

MET MEDEWERKING VAN

Dr. W. BISSCHOP, Prof. W. G. BRILL, Prof. J. T. J. HEREMANS, Dr. W. J. A. JONCKBLOET, Dr. J. C. MATTHES, Dr. J. VERDAM, Dr. EELCO VERWIJS en Prof. M. DE VRIES.

21

auct.

VIJFTIENDE AFLEVERING.

15

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1875.

# BIBLIOTHEEK

VAN

# MIDDELNEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

ONDER REDACTIE VAN

Mr. H. E. MOLTZER

*Hoogleeraar te Groningen.*

MET MEDEWERKING VAN

Dr. W. BISSCHOP, Prof. W. G. BRILL, Prof. J. T. J. HEREMANS, Dr. W. J. A. JONCKBLOET, Dr. J. C. MATTHES, Dr. J. VERDAM, Dr. EELCO VERWIJS, en Prof. M. DE VRIES.

VIJFTIENDE AFLEVERING.

TE GRONINGEN, BIJ J. B. WOLTERS, 1875.

# RENOUT VAN MONTALBAEN,

MET

## INLEIDING EN AANTEEKENINGEN,

DOOR

Dr. J. C. MATTHES.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1875.

Stoomdrukkerij van J. B. Wolters.

# INHOUD.

# INLEIDING.

## I. HET HANDSCHRIFT, DE CRITISCHE HULPMIDDELEN EN DE UITGAVEN.

Het is reeds een halve eeuw geleden, dat Bilderdijk in zijne *Nieuwe Verscheidenheden* (1824) eenige fragmenten van de *Renout* het licht deed zien. Hij werd hiertoe in staat gesteld door Hoffman von Fallersleben, die hem een afschrift had gezonden van zes perkamenten bladen, elk vier kolommen van 50, dus samen 1200 (of 1199) regels tellende. Behalve deze waren nog vier andere bladen van denzelfden omvang in Hoffmann's bezit, die deze echter voorloopig terughield, om eerst dertien jaar later, 1837, drie daarvan, met de reeds vroeger door Bild. uitgegevene vereenigd, in het Vde deel zijner Horae Belgicae af te drukken [1]). Slechts één blad, bevattende het vierde fragment, bleef lang in het verborgen schuilen, totdat in 1866 Dr. W. Bisschop ook dat bekend maakte in de *Hand. en Med. van de Maatsch. der Ned. Lett.* voor dat jaar. Want ook van dat blad had Hoffmann, evenals van de eerstgenoemde fragmenten, eigenhandig kopie verstrekt. Ze waren met de vorige uit de Bibl. van Bild. in die van H. W. Tydemann overgegaan en door dezen aan de Bibl. der Maatschappij voor Ned. *Letterkunde* geschonken. De origineele hss. bleven inmiddels in Duitschland, in de Bibliotheek van Hoffmann van Fallersleben, waar ze, als die na 's mans dood in haar geheel is gebleven, zich nog wel zullen bevinden. Ze zijn indertijd door den heer Tross te Hamm in Westfalen in banden van boeken ontdekt [2]).

Ondanks den boven vermelden arbeid van Bilderdijk, Hoffmann en Bisschop bleef eene nieuwe critische uitgave van de fragmenten

---

[1]) De ter rechter zijde van mijn tekst tusschen haakjes geplaatste cijfers verwijzen doorloopend naar die uitgave.

[2]) Zie over deze HSS. en afschriften nader Hoffmann, Fundgruben I, 207. Bonner Bruchst. S. XIII, 21. Horae Belgicae I, 57 sq. Mone Uebers. 46. Catalogus der Bibl. van Ned. Lett. II, 477. Dr. W. Bisschop in de Hand. van N. L. 1866, blz. 88.

in hun geheel eene behoefte. Immers hetgeen ons tot nu toe geschonken werd, waren stukken, hier en daar verspreid, en volgens onderscheidene methoden bewerkt. Zelfs al bezitten wij de *Horae Belgicae*, dan hebben wij toch niet alles wat van de *Renout* gevonden werd, tenzij wij reeds in 1866 lid van de Maatschappij van N. L. waren. Wat met name de laatstgenoemde uitgave betreft, bij al den lof, dien wij Dr. Bisschop voor zijn arbeid mogen geven, kunnen wij toch moeilijk beweren, dat die min bekende en verkrijgbare *Handelingen* der Maatschappij op den duur de meest geschikte bewaarplaats voor een deel van dit belangrijk middelnederlandsch gedicht zijn. Doch niet slechts het streven naar vereeniging van de fragmenten leidde er toe, de Middelnederlandsche Bibliotheek met eene volledige uitgave daarvan te verrijken. Ook de wijze waarop het gedicht werd in het licht gegeven, liet gemeenlijk veel te wenschen over. Alleen Dr. Bisschop heeft m. i. eenigszins voldaan aan de eischen, die men den uitgever van een middelned. HS. mag stellen. Had hij slechts de in het vierde fragment menigvuldige hiaten nog wat meer aangevuld en enkele bedorven plaatsen hersteld, dan zou de nieuwe uitgave van het door hem uitgegeven gedeelte nagenoeg gelijk aan de zijne geweest zijn. Maar t. a. v. de andere fragmenten geldt datzelfde geenszins: de tekstuitgaven van Bild. en Hoffmann beide laten nog al te wenschen over. De eerste heeft een diplomatisch nauwkeurigen afdruk gegeven, met al de verkortingen en, wat erger is, met al de fouten, waarvan het HS. wemelt. De abbreviatuur bederft het genot van de lezing, en de menigte corrupte plaatsen ontsiert de uitgave. Tot verontschuldiging van Bilderdijk kan echter dienen, dat in zijn tijd de middelnederlandsche taalkunde niet op de hoogte was waarop ze thans, een halve eeuw later, staat. Het blijkt uit vele zijner Aanteekeningen, hoe weinig hij dikwerf den dichter begreep, ja, dat hij, gelijk Mone t. a. p. zegt, hem »hie und da stark missverstand." En nu dat eenmaal zoo was, is het maar gelukkig, dat hij zich bij de tekstuitgave niet gewaagd heeft aan gissingen, die in de meeste gevallen, blijkens zijne Aanteekeningen, wel verandering, maar waarschijnlijk geen verbetering zouden aangebracht hebben.

Een gansch andere methode volgde Hoffmann. Wel verre van een diplomatisch nauwkeurigen afdruk met of zonder abbreviatuur te leveren, schonk hij ons eene uitgave, zoo vrij als men zich nauwelijks kan voorstellen, wanneer men het HS. of het door hem zelven verstrekte afschrift niet heeft ingezien. Vooreerst veranderde hij doorloopend de spelling: tal van woorden zijn anders gedrukt, dan ze geschreven staan. *Sciere* wordt *schiere*, *ic vruchte* wordt *ic vrucht*, *wasser* wordt *waser*, *landes heren* wordt *lantsheren* enz. enz. 't Vreemdst is daarbij de inconsequentie. Volgt men de spelling van het HS., dan is die verklaarbaar, maar bij Hoffmann, die dat niet doet, steunt de onregelmatigheid op geen redelijken grond. In de tweede plaats

verandert Hoffmann te dikwijls de woorden, zonderdat hij daarvoor genoegzame reden heeft of er zelfs rekenschap van tracht te geven. Meermalen is de tekst van het HS. uitnemend, en wordt de plaats corrupt door een ongepaste verandering des uitgevers. Ik ontken niet, dat wij goede lezingen aan hem verschuldigd zijn. Hoffmann was zeer bekwaam in het mned., veel bekwamer dan Bilderdijk, — dit behoeft wel niet uitvoerig aangetoond te worden. Bovendien maakte hij gebruik van een kostelijk hulpmiddel voor de critiek van de *Renout*, de zoogenoemde Heidelbergsche Vertaling, die Bild. onbekend schijnt geweest te zijn of althans bij zijn uitgaaf niet ten dienste heeft gestaan. Maar zijn taalkennis reikte toch niet zoo ver, dat hij zich telkens allerlei niet genoeg gemotiveerde wijzigingen van den tekst veroorloven kon. Op andere plaatsen, die dringend behoefte aan verbetering hadden, liet hij, ten gevolge van dezelfde onvoldoende taalkennis of van onoplettendheid, den tekst, gelijk hij was [1]). En ofschoon wij hem noch het een noch het ander ten kwade zullen duiden, vooral wanneer wij letten op de groote verdiensten, die ook deze arbeid van den ijverigen geleerde heeft, kunnen wij toch op den duur ons niet vergenoegen met eene uitgave der Renoutsfragmenten, die én onvolledig én gebrekkig is.

In de nieuwe uitgave, die thans het licht ziet, is de tekst der fragmenten nauwkeurig afgedrukt. Slechts zijn de verkortingen voluit geschreven, en de feilen der afschrijvers, zooveel mogelijk, verbeterd. Ten grondslag ligt het afschrift van Hoffmann's HS. uit de Bibl. der Maatschappij van N. L. Hoewel het HS. zelf zeer welkom zou geweest zijn, scheen het toch minder noodig, daarop te wachten, daar Hffm. zelf met zijne bekende nauwkeurigheid de afschriften verstrekt had, waarbij zijn eigen uitgave en Commentaar bovendien nog tot contrôle konden dienen. Bedoeld HS. is, volgens Hffm., uit de XIVde eeuw afkomstig, en door drie onderscheidene handen geschreven, vs. 799 —1405 door eene vrij goede, vs. 1—798 door eene slechte, en het slot, vs. 1406—2005, door eene nog slechtere hand. Al die drie handen behoorden, gelijk Hoffmann terecht opmerkt, aan vrij zorgelooze afschrijvers, die vrij wat fouten gemaakt hebben. Gelukkig bezitten wij, tot herstelling van den tekst, behalve onze tegenwoordige middelnederlandsche taalkennis, twee uitstekende critische hulpmiddelen, t. w. de zoogenaamde *Heidelbergsche Vertaling* en het Volksboek *De Heemskinderen.* Beider vergelijking bewees reeds aan Hoffmann groote diensten; maar hoeveel meer partij er nog van te trekken viel, zal ieder bij aandachtige lezing van den nieuw uitgegeven tekst en zijne critische toelichting beneden in het oog springen.

---

[1]) Ik heb indertijd, in den Taal- en Letterbode IV, 265 verv., eenige proeven van Hoffmann's misverstand medegedeeld. Het zal thans, vooral bij de lezing der Critische toelichting van den tekst blijken, dat nog heel wat meer pp. dan de daar behandelde herziening eischten.

Hoffmann had erg tegen de Heidelbergsche Vertaling, en las haar misschien daarom niet overal zoo nauwkeurig na als voor de vaststelling van zijn Nederlandschen tekst noodig was. »Dieser" — der deutsche Reinold — »ist (volgens Hffm.) weiter nichts als ein ohne gehörige Kenntniss der niederländischen und hochdeutschen Sprache unternommener und ohne alles poetische Geschick und mit grösster Bequemlichkeit ausgeführter Uebersetzungsv e r s u c h; man thäte der Arbeit zu viel Ehre an, wenn man sie eine Uebersetzung oder gar Umdichtung nennen wollte: es sind in der Regel die niederländischen Reimwörter beibehalten und nur hie und da mit passenden hochdeutschen ersetzt; ja das Ganze ist oft nur eine Umschreibung der niederländischen Laute in niederdeutsche und hochdeutsche. So ist denn ein wahres Gemisch von drieërlei Sprachen entstanden, eine Sprache, die s o nie gesprochen, höchstens nur verstanden ward" [1]).

Hij verzuimt echter op te merken, dat juist dat door hem zoo verfoeide »Gallimathias" in zijn onbeholpen letterlijkheid en slaafsche trouw aan het origineel van zoo onschatbare waarde voor de critiek is. Het zij mij vergund hier te herhalen, wat ik daaromtrent vroeger geschreven heb [2]). »Had de vertaler het dichtstuk in sierlijk Duitsch herschapen en een nieuwen kunstvorm gevonden, gelijk b.v. Wolfram von Eschenbach voor de *Percival* en *Willem van Oranje*, wij zouden hem bewonderd, maar voor ons doel niet veel aan hem gehad hebben. Thans daarentegen is hij bij de uitgave der Reinoutsfragmenten (en des Volksboeks) van het grootste gewicht." Wil men bewijzen? Iedere bladzijde van de Critische Toelichting levert ze. Ik ben zoo vrij daarnaar te verwijzen [3]).

Het is onnoodig, hier verder over den persoon des Heidelbergschen vertalers in vele bijzonderheden te treden. Wie belang in hem mocht stellen, kan over hem nalezen, wat hij zelf in zijne autobiographie verteld [4]), of wat Hoffmann daaraan ontleend heeft [5]). Hier zij slechts herinnerd, dat hij Johannes Grumelkut heette en zich, naar zijn verblijf te Soest, Johannes van Soest noemde. Enkele jaren bracht hij in de Nederlanden, maar de meeste, van 1471 af, aan het keurvorstelijk Hof te Heidelberg door. Hier was hij onder de kunst- en letterlievende keurvorsten Frederik den Overwinnaar en Philips den Oprechte, zangmeester en hofarts, en vertaalde hij, waarschijnlijk op hunne aansporing of althans met hunne goedkeuring, onderscheidene Ned. ridderromans, als de *Renout* en de *Malegijs*, en later de *Ogier* en de *Kinderen van Limborch* [6]).

---

[1]) Zie H. B. V, 161.

[2]) Heemsk. Inl. XVII. Eveneens oordeelt Dr. Verwijs, Taal- en Letterb. II, 227.

[3]) Zie o. a. de Aant. op vs. 399, blz. 57; vs. 801, blz. 63; vs. 834, blz. 64; vs. 838, blz. 65; vs. 1153 v., blz. 68 enz. enz.

[4]) Zie Fichard's Archiv I, 84 ff.

[5]) T. a. p. S. 102 f.

[6]) Zie over deze laatste vertaling Mone, Anz. 1835, Sp. 164—180.

Van de eerstgenoemde vertaling bestaan twee HSS., die zich beide op de Bibliotheek te Heidelberg bevinden; het eene van het jaar 1474, vroeger bekend als Vatikaansch, thans als Palzer HS. 340; het andere van het jaar 1480, bekend als Palzer HS. 399. In hun geheel zijn deze HSS. geen van beide uitgegeven, maar hier en daar zijn er kleine gedeelten van afgedrukt, o. a. het slot door Mone [1]). Ten behoeve van den tekst onzer fragmenten heeft Hoffmann indertijd die bladzijden in het Palzer HS. 340, die parallel met de Ned. teksten loopen, afgeschreven. Dit afschrift berust thans, evenals H.'s kopie van de Ned. *Renout*, op de Bibliotheek der Maatschappij voor Ned. Letterkunde te Leiden [2]).

Over het tweede critische hulpmiddel, t. w. het Volksboek der *Heemskinderen*, kan ik nog korter zijn, daar al hetgeen daarover te zeggen viel, uitvoerig is medegedeeld in de Inleiding tot de door mij bezorgde uitgave [3]). Voor den tekst van de *Renout* heeft het eene bijzondere waarde, omdat het, gelijk Hoffmann terecht opmerkte, over het geheel zoo nauwkeurig met het riddergedicht overeenstemt, dat men het eene omzetting in proza kan noemen, waarbij niet eens alle rijmen vernietigd zijn. Slechts eene enkele maal bekort het wat sterk, maar toch op het einde niet zoo erg als Hoffmann meent en in de door hem gebruikte uitgave inderdaad het geval scheen te zijn [4]).

Een derde bron voor tekstcritiek is de Fransche *Renout*, of de *Renaus de Montauban*, zooals ze door Michelant uitgegeven, of in HSS. te vinden is. Het zal echter bij de lezing van de Critische Toelichting beneden blijken, dat ik bij de uitgave der fragmenten slechts zeer enkele malen, b. v. vs. 1418 en vs. 1902, tot vaststelling van den tekst van dat werk partij heb kunnen trekken. Het heeft andere diensten gedaan, waarover beneden sub §§ 2 en 3 nader.

Maakt men een behoorlijk gebruik van het HS. of zijn afschrift, en van de genoemde critische hulpmiddelen, dan blijkt, naar ik vertrouw, in de nieuwe uitgave, dat de tekst der fragmenten nagenoeg zoo kan worden hersteld als hij uit de pen des dichters gevloeid is. Met dat al blijft het jammer, dat wij een *unicum* tot grondslag moeten leggen, en dat dit *unicum* zoo onvolledig en zoo slecht is.

Immers hoe weinig rest ons nu van dat gedicht! Het grootste gedeelte is, wellicht onherstelbaar, verloren gegaan. Het ligt niet op onzen weg, naar eene verklaring van dit vreemde verschijnsel te zoeken, maar zonderling is het! Zelfs de zoo geliefde Historie van Renout ofte der Vier Heemskinderen is prijs gegeven aan de scharen

---

[1]) Anz. 1837, S. 189 ff., onder het opschrift: Tod Reinolds von Montalban, aus der Pfälzer HS. Nr. 399, Bl. 227 bis zum Ende. — Zie verder Adelung, Altdeutsche Gedichte in Rom II. Th. S. 64 ff. Heid. Jahrb. 1808 St. 11, S. 416—420.

[2]) Zie den Catalogus van N. L. I, 87.

[3]) Groningen, bij J. B. Wolters, 1872.

[4]) Zie mijn Heemsk. XXVII.

der boekbinders. Zonder twijfel hebben er tot in, ja tot na de XVde eeuw complete HSS. bestaan: de schrijver van het Volksboek en van de Heidelbergsche Vertaling, en stellig ook nog wel anderen in hun tijd bezaten ze. Maar sedert heeft het Vandalisme gewoed, en is gemis aan belangstelling in de oude vaderlandsche letterkunde schuld geworden, dat zelfs een in Nederland zoo bekend epos in zijn geheel slechts door een Volksboek en in een vertaling, bewaard is gebleven.

Wat echter van den ouden dichtvorm gered is, worde zoo zuiver mogelijk, en als een kostbare nationale schat bewaard. De nieuwe uitgave tracht daartoe het hare te doen. Haar streven was de fragmenten tot hunne oorspronkelijke gedaante terug te brengen. De spelling baarde daarbij eenige moeilijkheid, daar deze niet overal even regelmatig is. Nu eens b. v. vinden wij van dezelfde hand *saen*, dan weder *zaen*, nu eens *sch*, dan *sc*, nu eens *dl* in *dleven*, dan weer *tl* in *tlant*, nu *hout*, dan *houd;* nu *a* in *wār*, *Beverepar*, dan weder *ae* in dezelfde woorden; nu *Vrankrike*, dan *Vrancrike;* nu *ie*, dan *i;* nu *ee*, dan *e* in dezelfde woorden; nu *g*, dan *gh;* nu *leide*, dan *lede;* nu *broedre*, dan *broedren.* Ik heb gemeend al die onregelmatigheden niet te moeten wijzigen, omdat ze bij de lezing geen moeite baren, en den tekst leeren kennen, gelijk hij is. Ook wordt daardoor de contrôle gemakkelijk gemaakt. Gewoonlijk dus is de spelling van het HS. op den voet gevolgd, behalve op het punt van de aspiratie en niet-aspiratie, waarbij zich het HS. in den regel naar de Vlaamsche uitspraak richt. Waartoe zou het gediend hebben, *at* in plaats van *hat*, *hede* in plaats van *ede* te schrijven en omgekeerd? Zoo iets zou den lezer van onzen tijd slechts in de war brengen. Hetzelfde geldt van de schrijfwijs der *u* als *v*, en omgekeerd, en de *w* als *vv*, die ik uit het HS. niet heb overgenomen: d. i. ik gaf *ure* niet als *vre; grave* niet als *graue* uit. Doch behalve in dergelijke kleinigheden heb ik mij geen afwijkingen van het HS. veroorloofd, en zelfs het verschil van aspiratie heb ik telkens in noten medegedeeld, evenals de foutieve lezingen, die ik in den tekst verbeterde, daar zijn vermeld. Want waar de tekst blijkbaar fout was, is hij zoo mogelijk hersteld. Wat hebben wij aan het behoud van bedorven plaatsen? [1])

---

## II. DE RENAUS DE MONTAUBAN.

»*Fons ex quo hausit Belga argumentum suum, existimandus est liber Renaldi de Monte Albano auctore gallico*", schreef Hoffmann in het eerste deel zijner *Horae* [2]); en er is wel geen twijfel aan, of hij heeft daarin juist geoordeeld [3]). De vraag is alleen maar, welke *Renaus* hier ten

[1]) Vgl. hierbij Dr. De Vries en Dr. Verwijs, Inl. Sp. Hist. XCIX v.

[2]) P. 58, vgl. H. B. V, 100.

[3]) Zie mijn Heemsk. Inl. XXXV en beneden § 3.

grondslag is gelegd, en of wij het origineel nog kunnen raadplegen? In verband met die vraag staat eene andere, t. w. hoe de dichter te werk is gegaan: of hij zijne bron(nen?) trouw is gevolgd dan wel of hij zich eenige vrijheid heeft veroorloofd? Is alles vertaald, of is de Ned. schrijver hier en daar zelfstandig? Voordat wij die vragen kunnen beantwoorden, is het in de eerste plaats noodig, dat men zich een goede voorstelling make van het Fransche gedicht, welks verhouding tot het onze nader bepaald moet worden.

Het is thans mogelijk de weetgierigheid op dit punt te bevredigen, nu Dr. Heinrich Michelant een voortreffelijke uitgave van eene *Renaus*, althans volgens enkele zeer voorname HSS., bezorgd heeft [1]). Omtrent een paar van deze waren wij reeds vrij goed ingelicht door Paulin Paris in het XXIIe Deel van de Histoire Littéraire de la France, p. 667 svv. Doch eerst Michelant heeft ons geheel op de hoogte gebracht, en het den lateren onderzoekers van dit onderwerp mogelijk gemaakt dieper daarin door te dringen.

Het eerste wat ons bij de lezing van Michelant's *Schluszwort* op dit punt treft, is het groote aantal Fransche HSS., dat nog van de Chanson bewaard is gebleven. Zoo arm als Nederland aan *Renout's* is, even rijk is Frankrijk aan *Renaus'*. »Afgezien van 2 Handschriften, die zich in Engeland moeten bevinden, kent men 8 Handschriften van het gedicht; 4 daarvan bevinden zich in de keizerlijke Bibliotheek, één in de Bibliotheek van het Arsenal, één in de Bibliotheek der medische faculteit te Montpellier, één in de Bibliotheek te Metz, en één in de Marciana te Venetië. Daarbij komt nog een klein, pas te Metz gevonden fragment." Aldus de Duitsche Uitgever [2]). Het is misschien van belang, zijne beschrijving van die MSS. over te nemen, te meer daar het door hem uitgegeven boek in ons land zeldzaam en niet gemakkelijk verkrijgbaar is. Hij bespreekt ze in de boven aangegeven volgorde, behalve de Engelsche, die hij niet gezien heeft.

1. 764 (olim—7182) fonds franç., een perkamenten hs. der 14de eeuw, fol. 217 bladen van 2 kolommen, ieder van 34 of 35 regels; in zijn geheel 29—30000 versregels.

2. 766 (olim 7183) fonds franç., een perkamenten hs. uit de 13de eeuw, fol., bevattende bl. $55^a$—$180^b$ de Renaud de Montauban na den roman van Maugis d'Aigremont, in bladen van 2 kolommen, elk van 40 versregels, samen 20000 verzen.

3. 775 (olim $7183^{3.3}$ Cange 8) fonds fr., een perkamenten hs. uit de 13de eeuw, fol., 109 bladen, van 2 kolommen, elk van 40 versregels, samen 17400.

[1]) In de Bibl. des Litterarischen Vereins in Stuttgart verschenen onder den titel: *Renaus de Montauban oder die Haimonskinder, alt-französisches Gedicht, nach den Handschriften zum ersten mal herausgegeben von Dr. Heinrich Michelant, wirklichem und correspondirendem Mitgliede mehrerer wissenschaftlicher Vereine in Frankreich und im Auslande.* Stuttgart 1862, 542 SS. 8°.

[2]) S. 511.

4. 39 La Vallière, een perkamenten hs. uit de 13de eeuw, fol., 77 bladen. De 50 eerste bladen, van 3 kolommen, elk van 60 versregels, samen 18000 verzen, bevatten het gedicht van Renaud; de volgende bladen, 51—77, van 2 kolommen, bevatten het begin van den roman de Sapience [1]) van Hermant den jongen, koorheer van Valenciennes, en werden eerst onlangs uit een anderen Codex door een boekbinder bijgevoegd [2]).

5. MS. der Arsenalbibliotheek, belles-lettres, 205b, 4⁰, een perkamenten hs. uit de 14de eeuw, 97 bladen, van twee kolommen, elk van 38 versregels, samen ongeveer 14700 vss.

6. HS. 247 der medische faculteit te Montpellier (olim Bouhier. D. 242) 4⁰ een perkamenten hs. uit de 14de eeuw, groot 225 bladen van 2 kolommen, elk van 62 regels. Het boek bevat eene reeks van gedichten over de legende van Doon van Mainz. Het gedicht over Renaut is onvolledig. Het begint bl. 178 en loopt tot bl. 225. In het geheel 11 à 12000 vss.

7. Het Metzer HS., een perkamenten hs., klein folio, uit de 13de eeuw, 82 bladen van 2 kol., elk van 40 regels, beschreven door Mone Anzeiger 1837, 328. Het HS. is op het einde onvolledig, ongeveer 13000 regels groot.

8. De Codex XVI .CIV. 8 van de Bibliotheek van San Marco te Venetie, een perkamenten hs. fol., 14de eeuw, groot 100 bladen van 2 kol., elke van 44 regels. Het slot is onvolledig. Samen 17600 regels.

Ziedaar wat Michelant van de Fransche MSS. weet. Voordat ik nu mededeel, hoe hij over hunne waarde oordeelt en welk gebruik hij ervan maakte, moet ik zijne opgave aanvullen met een bericht betreffende de Fransche MSS., die zich in Engeland bevinden, waaromtrent het mij gelukt is mij, hetzij door welwillende mededeeling van een Londensch geleerde, hetzij door autopsie, de noodige zekerheid te verschaffen.

In het British Museum bevinden zich onderscheidene MSS. van de Renaus in proza, maar, naar het schijnt, slechts één fragment van eene *Chanson*, t. w. in MS. Reg. 16 G. II, een HS. op velijn papier in fol. uit de XVe eeuw, groot 183 bladen, waarvan 28 in verzen, elk bevattende een kol., van 46 regels; de volgende 155 bl. zijn in proza geschreven, van 2 kol., elk van 46 regels; daarna volgt nog eene Chanson, 1899 Alexandrijnen groot, berichtende de gebeurtenissen na den dood van Renaus (zij blijft hier buiten aanmerking). Ik heb het hs. niet gezien, maar dienaangaande zoo uitvoerige en vol-

[1]) Er staat in het 1ste vs.: *Comans de sapience*, hetgeen men ten onrechte voor den titel hield en foutief las. Zie Hist. Litt. XXII, 699.

[2]) „Wahrscheinlich um einen stattlicheren band zu erhalten", voegt Mich. er bij. Sic mundus decipitur! Toen ik voor eenigen tijd de Fransche Regeering drie MSS. ten gebruike verzocht, stond zij mij bereidwillig No. 3 en No. 5 toe, maar No. 4 werd als te kostbaar niet uitgeleend!

ledige inlichtingen bekomen, dat ik den deelen aanstonds bij de nadere classificatie der Fransche MSS. hunne plaats aanwijzen kan [1]).

Het Oxfordsche Handschrift daarentegen, dat nu nog rest, heb ik doorlezen. Het heet Bodleian. 42 Hatton. 59, en is een perkamenten HS. in 4⁰ uit het einde der 13de eeuw, 173 bladen of 346 bladzijden groot, elk één kol. van 28 regels bevattende, d. i. voor het HS. in het geheel ongeveer 9650 vss. Het is onvolledig, en eenigszins zonderling samengesteld. De aanhef verplaatst ons te midden van de overleggingen der raadsheeren van koning Ywe over den eisch tot uitlevering der Heemskinderen door koning Karel, vgl. Renout vs. 434 (beneden blz. 12) en Renaus, éd. Mich. p. 156. Dan loopt het verhaal, met een kleine, min belangrijke storing, tot fo. 70, waar de dichter zegt:

Jà volum finir, kar dit avum asez [2]),

en hij eindigt inderdaad met een afdoend slot en een *Amen*. Het verhaal is uit. Doch zie, fo. 71 begint de Chanson opnieuw:

Ci comence le romains de quatre fis Eadmund,

luidt het opschrift. Is het misschien het eerste deel van het voorafgaande, dat achteraan komt? Neen, dat »begin", waarvan het opschrift spreekt, blijkt inderdaad, evenzeer als het vroegere, een midden te zijn. Wij vernemen hier het antwoord van Renaus aan den bode van Ywe, die hem redding uit de hand van Roeland laat verzoeken, vgl. Renout vs. 956 v. (beneden blz. 25) en Renaus, ed. Mich. 227, 5.

Toch krijgen wij nu niet hetzelfde te lezen als vroeger, want het Oxfordsche HS. bevat twee defecte *Renaus*. De tweede, die wij MS. Oxf. B. zullen noemen, stemt meestal woordelijk overeen met den door Michelant uitgegeven tekst, en loopt daarmee parallel van Mich. 227, 5 tot 403, 6, waar ook dit verhaal een gepast slot vindt [3]). De eerste *Renaus*, die wij MS. Oxf. A. zullen noemen, komt slechts in den aanvang met den gewonen tekst en inhoud der Fransche traditie overeen, om weldra geheel haar eigen weg te gaan. De hss. zijn niet van dezelfde hand; doch de twee handen hebben veel van elkander. Beide zijn fraai, maar die van Oxf. A wint het nog van die van Oxf.

---

[1]) Men leide uit de Préface van Barrois, voor zijn uitgave van de *Ogier*, p. LXII, niet af, dat MS.Reg.15.E.VI in het Brit. Museum, hetwelk volgens hem en Prof. Wright, »plusieurs poèmes de chevalerie" bevat, ook een Renaus-Chanson inhoudt. »Le livre de Regnaut de Montauban", dat we daar fol. 155 verv. aantreffen, is een omwerking in proza, korter, maar overigens niet verschillende van het Fr. volksboek. Ook Sloane MS. 960 fol. 1—69, is niets anders dan de Roman des Quatre fils Aimon in proza (onvolledig, het slot ontbreekt). — De oogst in het British Museum is dus, als mijne inlichtingen juist zijn, voor de *Renaus* (Chanson) niet bijzonder groot. Slechts van het jongere gedicht (zie beneden blz. XIV) is er een fragment. Gaston Paris, Charlem. 139, Aant. 3 had mijne verwachting hooger gespannen. — Voor de inlichtingen zij den Heer W. de G. Birch dank gezegd.

[2]) Zie beneden blz. 105.

[3]) Vgl. beneden blz. 105.

B. Alleen de 9 eerste bladen van Oxf.A zijn van een derde (jongere) hand, en minder goed, maar toch wel leesbaar geschreven. Ze zijn bovendien veel meer bevlekt en beschadigd dan eenig ander deel van het HS.

Na deze korte opgave volge een nadere beschrijving en waardeering der Renausmss.

»Die in vorstehendem aufgeführten handschriften bieten *zwei* gänzlich von einander abweichende darstellungen" schrijft Mich. Dat geldt van de 8 door hem genoemde. Worden er echter de HSS. uit Engeland bijgeteld, dan hebben wij *drie* onderscheidene opvattingen der sage of redactiën.

»Die eine . . . steht allein in der hs. 764" [1]). Deze mededeeling van Mich. moet nu dus uitgebreid worden: »de red. komt ook voor in MS. Reg. 16 G. II van het Brit. Museum, voor zoover althans het eerste deel van dat HS. strekt." Voorts voegt Mich. er zeer juist bij: »Es ist dieselbe darstellung, aus welcher Imm. Bekker bruchstücke mitgetheilt hat in seiner ausgabe des Fierabras [2]). Sie enthält wenigstens 10000 zeilen mehr als die andern vollständigsten bearbeitungen." Reeds die grootere omvang dér Chanson doet vermoeden, dat wij hier de oudste *Renaus* niet voor ons hebben. Een vergelijking van het werk met de andere redactiën bevestigt die onderstelling. De dichter van dit gedicht heeft inderdaad heel wat aan het oorspronkelijke toegevoegd. Dit blijkt reeds duidelijk genoeg uit de uittreksels, die Bekker gegeven heeft. De jeugd en de ridderslag der Heemskinderen, de bruiloft van Renout en Clarisse, het verblijf van Renout in het heilige land, — dat alles wordt anders en uitvoeriger geschetst dan in de oude verhalen. Bovendien is de schrijftrant vergelijkenderwijs zeer modern; de stijl is vloeiend, gemoedelijk, zoetsappig. Christendom en bijbel spelen er ook een groote rol in: het gedicht is vol teksten en gewijde bespiegelingen. Paulin Paris [3]), een zeer bevoegd beoordeelaar in dezen, houdt het voor een produkt van de XVe eeuw.

Veel ouder is m. i. de redactie der Chanson, die we uitsluitend in MS. Oxford A vinden, en waarover Michelant zijn gevoelen niet heeft kunnen zeggen. Het HS. getuigt dit reeds. Immers het schrift is, gelijk boven reeds opgemerkt werd, uit het einde der XIIIe eeuw [4]). Waarschijnlijk is het gedicht zelf, zooals het daar ligt, niet van veel

[1]) Zie blz. IX sub 1.

[2]) Het is de Provençaalsche Fierabras, voorafgegaan door fragmenten van Noordfransche heldendichten, in de eerste plaats uit *Le livre des quatre fils Aymon.* De uitgave van Bekker bevindt zich in de boekerij der Maatschappij van Ned. Lett. te Leiden, No. 5794. Zie Cat. II, 284.

[3]) Zie Hist. Litt. XXII, 704 sv.

[4]) Slechts de eerste 9 bladen zijn later, misschien na het verongelukken van de eerste helft, met een jongere hand gekopieerd; maar datgene, waar het voor ons op aankomt, is antiek. Zoo oordeelt men te Oxford ook.

vroeger tijd, en uit diezelfde eeuw. Oorspronkelijk is het stellig niet. Het put uit de eene of andere bron, het volgt eene oudere chanson. Immers de dichter beroept zich daar zelf op:

La geste nos recunte . . . . . .

schrijft hij ergens [1]). Dit is afdoend. Uit de herhalingen, die hier en daar voorkomen, blijkt zelfs, dat hij meer dan ééne geste voor zich had. Zoo wordt b. v. de verzoening der partijen in het afscheid, dat keizer Karel en Roelant van Renout en Yon nemen, vlak achtereen tweemaal met eenigszins andere woorden verhaald [2]). Evenzoo de dood van Ywe, fo. 69*b* en 70*a*. Ook maakt de voorstelling, die hier van het beloop der geschiedenis wordt gegeven, den indruk niet van de authentiekste te zijn. Wel zijn de kerkelijke traditiën omtrent de reis naar het heilige land en den marteldood van heiligen Reinold in dit HS. nog niet met het ridderdicht verbonden. Maar dit neemt niet weg, dat de gewone Fransche en ook de Ned. verhalen er veel antieker uitzien. De hier gevolgde overlevering is, in vergelijking van die andere, kleurloos. Zij vervangt b. v. de zoo teekenachtige bestorming van het klooster te Beaurepair en de gevangenneming van Ywe [3]) door een langwijlig gevecht tusschen de legers van Roelant en die van Ywe op den weg naar Toulouse, waarin eindelijk Ywe zich aan Roelant overgeeft. Van de karakteristieke bede om hulp geen woord: de verlossing geschiedt, maar zonder de vermelding der eigenaardige bijzonderheden, die wij kennen. In één opzicht wijkt hier het verhaal vooral sterk af: Renout neemt, als hij zijn schoonvader bevrijdt, ook Roeland gevangen. Nadat deze eenige dagen op het kasteel te Montauban heeft gezeten, wordt hij namens Karel door Ogier opgeëischt, of liever — want men is vredelievend gezind — wordt Renout vriendelijk verzocht, den gevangene vrij te laten. Hij kan zelf den losprijs bepalen:

Si volez vile u burc, vos auerez à plentés
U or, u argent, u destriers sujornés,
U tères, u vignes, u boscages, u prés.

Renout verklaart echter even welwillend, dat hij geen betaling verlangt. Hij hoopt slechts, dat Karel hem weer liefhebben zal:

. . . . . . fors sul ke seie amé,
Jo et li reis Yeus, ki sovent avez guerré,
Vos homes devum estre et vos nostre avoé.

Zoo geschiedt het. En sedert is het vriendschap en vrede tusschen hen. Hoe verschilt deze nieuwe verhouding van de vijandschap, die

[1]) Fo. 25*b*, 24. [2]) Fo. 56*a*.
[3]) Renout 918, Renaus ed. Mich. 222, 14 sv., vgl. beneden blz. 97.

elders tot op den zoen door Beiaart blijft heerschen. Ze wordt ons nu verder in hare aangename openbaringen geschetst. Als Karel in gevaar is en te ziek om ten strijde tegen de ongeloovigen te trekken, is Renout degene, die het voor hem opneemt, en die koning Pharamus en zijn neef Braiman verslaat. Deze laatste, die ook in de *Charlemagne* van Gerard d'Amiens een rol speelt [1]), is een soort van Corsolt [2]):

> Icil ad entre les deus oils un pé mesuré,
> Et la buche tant grant cum un furn baé,
> Ben i entereit un plain quarter de blé,
> Le poing ad cum un mail gros et ben quarré.

Eindelijk, nadat nog de terugkeer uit Spanje, de geboorte en de doop van Renauts zoon Yonet verhaald zijn, sterft op zekeren Maandag Ywe, aan de gevolgen van een ongeval, hem op de jacht overkomen. Hij wordt namelijk aangevallen en doodelijk gewond door *utlages*, d. z. door hem zelven gebannen en onterfde ridders. Vóór zijn heengaan benoemt hij zijn petekind Yonet tot zijn opvolger. Renout roept daarom na zijn dood de vazallen van Gascogne bijeen, en doet hun trouw aan den nieuwen vorst zweren. Bij die gelegenheid wordt Yonet feestelijk gekroond. Renout schijnt bij zijn zoon te blijven inwonen, en sterft na twee jaren. Hier eindigt het gedicht [3]). Het staat, zooals wij zeiden, op zich zelf, en wijkt van al de andere af. Het is vooral merkwaardig als een bewijs, dat de gelijkstelling van Renaus en Rolant en de deelneming van eerstgenoemden aan den krijg tegen de Saracenen in Spanje niet van Italiaansche vinding is, gelijk G. Paris meent [4]), maar dat ook de oorsprong van die verhalen in Frankrijk is te zoeken.

De overige HSS., d. i. de boven (blz. IX v.) sub 2—7 door Michelant genoemde, en MS. Oxford B, leveren de derde en belangrijkste klasse. Het is de oudste ons bekende Fransche redactie, die in Frankrijk populair is geworden en die ook aan het Fransche Volksboek ten grondslag ligt. Het is er echter ver van af dat deze gelijksoortige Handschriften in alle bijzonderheden overeen zouden stemmen. Paulin Paris zegt, in zijn boven [5]) aangehaald onderzoek [6]), dat de verlossing der drie broeders uit den Parijschen kerker door de toovermacht van Malegijs slechts in één der twee door hem geraadpleegde hss. gevonden wordt. Bij de lezing van dit MS. [7]) scheen mij de overeenstemming tusschen het geciteerde verhaal en Heemsk. 96 opmerkelijk. Het werd dus blijkbaar ook in onze *Renout* aangetroffen, en behoort tot de gedeelten, die het Ned. gedicht gemeen had met Renaus-MSS.,

---

[1]) Zie de *Sommaire* bij G. Paris Charlem., 474 sv.

[2]) Zie Guillaume d'Orange I, 14, 497 sv. G. d'O. mis en nouveau langage, p. 100.

[3]) Zie beneden blz. 105. [4]) Charlem. 195. Zie beneden § 5.

[5]) Blz. IX. [6]) Hist. Litt. XXII, 675.

[7]) Het is MS. 775 fonds fr. van de Bibl. Nat. te Parijs.

welke van de door Mich. uitgegevene eenigszins afwijken en Heemsk. 96, dat ook in de *Renout* gestaan heeft, maar thans tot de verloren fragmenten van dit gedicht behoort.

Michelant beweert dan ook, dat eigenlijk slechts drie hss., Lavall. 39, 766 en 775, in het algemeen denzelfden tekst hebben, die dan echter nog »nicht ganz identisch" is. Neemt men in aanmerking, dat b. v. het pas besproken verhaal alleen in MS. 775 gevonden wordt, dan zal men de juistheid der beperking erkennen. Andere hss. wijken nog meer af. »Die hs. des Arsenals und die von Montpellier bieten den gleichen text, welcher eine abgekürzte version der andern ist. Der verfaszer oder epitomator had darin nicht nur eine grosze zahl von reimgebänden oder tiraden unterdrückt, sondern hat oft auch die, die er beibehält, auf einen so trockenen ausdruck einschrumpfen laszen, dasz sie kaum den nothdürftigsten sinn geben." Doch behalve dat MS. Ars., hetwelk ik ook heb kunnen raadplegen, hier en daar, b. v. in de beschrijving van 't paard Beiaert [1]), veel uitvoeriger is dan het door Mich. gevolgde hs. [2]), wijkt bovendien het eerste gedeelte van MS. Ars. zoo sterk van de ed. Mich. af, dat men hier ten minste van geene »abgekürzte version" kan spreken.

Het is hier de plaats niet om in bijzonderheden aan te wijzen, hoeveel verschil er tusschen de gelijksoortige Fransche hss. merkbaar is. Voor zoover het ter vergelijking van *Renaus* en *Renout* noodig is, zal ik straks nog op enkele verschilpunten wijzen. Hier zij nog slechts opgemerkt, dat Michelant uit de drie pas genoemde (Lavall 39, 766 en 775) ten slotte aan Lav. 39 de voorkeur heeft gegeven, al viel die keus hem moeilijk. Hij heeft zich daarbij vooral laten leiden door de overweging, dat »Lav. 39 allein genau der volksthümlichen abfaszung folgt, welche ohne allen zweifel aus dieser recension gefloszen ist." Ofschoon ik hier en daar meer overeenkomst tusschen het Fransche Vb. en MS. Ars. dan tusschen den door Mich. bezorgden tekst en het Vb. heb opgemerkt, acht ik het niet van belang voor mijn tegenwoordig doel, de houdbaarheid van Mich.'s argument aan de feiten te toetsen. En dat te minder, daar ik wel geloof, dat Mich. een goeden en ouden tekst heeft gekozen. Slechts zou ik gewenscht hebben, dat hij zoo menig verhaal, hetwelk niet in Lavall. 39, maar in andere MSS. aangetroffen wordt, in of anders achter zijne uitgave opgenomen had. Wij zouden daarvoor zelfs menige herhaling, die in het vrij breede hs., dat hij gebruikte, lang niet zeldzaam is, hebben willen missen.

Misschien echter zou de geleerde uitgever mij antwoorden, dat de omvang van zijn werk buitendien reeds aanzienlijk was, en niet wel ruimer kon genomen worden. Die *Renaus* van hem is inderdaad een lijvig boekdeel: zij beslaat niet minder dan 457 blz., elke 38 vers-

[1]) MS. Ars. fo. 56. kol. 2.

[2]) Mich. 48, 37 svv.

regels tellende. Het gedicht is hier verdeeld in vier zangen of afdeelingen van ongelijken omvang; maar deze verdeeling, gelijk Mich. zelf terecht schrijft, berust op de willekeur des afschrijvers, daar geen der andere HSS. iets dergelijks bevat. Zelfs zou ik meenen, dat Mich. haar, daar zij zoo weinig oorspronkelijk is, niet had moeten overnemen.

Betreffende den tijd der vervaardiging van deze *Renaus* zij hier ten slotte nog het volgende opgemerkt. De vorm waarin wij de *Chanson* thans volgens de editie van Mich. bezitten, ofschoon hij stellig tot de XVIIe eeuw gebracht moet worden, is stellig niet de alleroudste en oorspronkelijke. 1°. Vooreerst toch is het epos hier reeds voorzien van de kerkelijke toevoegsels [1]), die er in den aanvang niet mede verbonden waren [2]). 2° komen er in deze Chanson vele herhalingen voor, waaruit blijkt, dat de dichter onderscheidene zangen bijeenvoegde [3]). 3° vinden wij in de *Renaus* van Michelant op voorname punten tegenstrijdigheden, die gemis aan oorspronkelijke eenheid verraden [4]). 4° zijn de noordelijke en zuidelijke Renauslegenden, die oorspronkelijk ieder op zich zelve bestonden, hier bij elkaar gevoegd; zelfs ten koste der topographie [5]). 5° is de taal reeds te zuiver, het vers reeds te net voor den *aller*oudsten tijd. Het gedicht, zooals het daar ligt, is niet meer een van die »rohen epopöen, welche bestimmt waren, vor kriegern abgesungen zu werden" [6]). 6° verwijst de dichter (Mich. 49, 38) zeer bepaald naar een bron, als hij schrijft:

.VII. rois i ot le jor, *si com lissant trovon* [7]).

Wat Guessard van de *Huon de Bordeaux* schreef [8]), geldt ook eenigermate hier: »L'auteur s'est proposé de combiner, de fondre les éléments en une seule composition mixte. Il était sûrement de la vieille école; il ap-

---

[1]) Zie blz. 104 v., 110 v. [2]) Vgl. blz. 105.

[3]) Slechts ééne kleine proeve. Mich. 117, 5—7 luidt:

Ogiers, dist li rois Yus, vilainement parles,
Je retins les barons, si les ai mult amés,
Renaus a ma seror, qui preus est et senés.

en Mich. 117, 8—10:

Ogiers, dist li rois Yus, nel celeroi noient,
Je reting les barons, si les aim durement,
Renaus a ma seror Aelis au cort gent.

Wie ziet niet, dat hier aan twee bronnen ontleend is, waarvan de eene Renauts vrouw Aélis noemde, terwijl ze in de andere Clarisse heette?

[4]) B. v. tusschen p. 115, waar Karel Montalbaen leert kennen, en p. 145, waar men hem nog eerst vertellen moet, hoe sterk het kasteel wel is. Zie verder beneden.

[5]) Zie Hist. Litt. XXII, 688 sv., Inl. tot mijne Heemsk. XXXIII v.

[6]) Mich. 505. [7]) Vgl. Mich. 403, 3: *ci conte l'escriture.*

[8]) Ed. Huon de B., Préf. v sv.

partenait encore à cette famille sérieuse de trouvères qui ne chantaient que les héros et les saints et laissaient à des jongleurs subalternes les récits d'un ordre inférieur. *Cantabant gesta principum et vitas sanctorum.* Il s'est donc montré fidèle aux traditions de ses prédécesseurs en choisissant un sujet ou tout au moins un cadre carlovingien, en donnant à son poëme la forme consacrée de la chanson de geste, et en adoptant le mètre de dix syllabes, qui est celui des plus anciennes compositions de ce genre. Mais, en même temps, il nous semble avoir cédé au goût de son époque et aux ideés d'une nouvelle école . . en introduisant dans son poème le merveilleux féerique. Si notre poète ne voulait pas suivre jusqu'au bout le novateur, le *nouveau jongleur*, comme on disait alors, il ne laissait pas cependant de subir son influence et de recourir, dans une certaine mesure, aux mêmes moyens que lui pour réveiller la curiosité et renouveler l'enthousiasme d'un public un peu blasé par l'histoire rebattue de Charlemagne et des donze pairs." Daar dit laatste echter in veel mindere mate op de *Renaus* dan op de *Huon* toepasselijk is, zal de tijd der vervaardiging van eerstgenoemde nog wel wat vroeger dan die van laatstgenoemde, m. a. w. vóór 1180 of 1170 gesteld kunnen worden.

Voor den schrijver van deze *Renaus* gold, op gezag van Fauchet, geruimen tijd zekere Huon de Villeneuve. Bouillet b. v. in zijn Dictionnaire Hist. et Géogr. schrijft op grond van Fauchet's mededeeling, dit en andere riddergedichten aan dien Huon toe. Ik ben echter geheel van het gevoelen van Michelant, dat »die Ansicht eine tiefer eingehende widerlegung nicht verdient" [1]). Maar daar Fauchet, de raadsheer en geschiedschrijver van Hendrik IV, hoe slecht hij ook schreef, lang op zijn woord geloofd is geworden [2]), wil ik uit zijn werk over de ridderpoëzie, dat tegenwoordig zeldzaam is, de regelen mededeelen, waarin hij den auteur van de *Renaus* bespreekt [3]), opdat ieder zie, hoe ongegrond zijn bewering is. Hij schrijft: »De Huon de Villeneuve. Ie croy que les Romans de Regnaut de Montauban, Doon de Nantueil, Garnier de Nantueil, et Aie d'Avignon, Guiot de Nantueil, et Garnier son fils, sont tous d'un mesme poète. Premièrement parce que c'est une suitte de conte, et que

---

1) Mich. 506.

2) Zie b. v. Hist. Litt. XVI, p. 232, 608. In het MS. Ars. is in 1665 door iemand aangeteekend: »Il est constant quo ce roman en vers fut ecrit avant l'an 1200. Fauchet pense qu'un trouverre ou troubadour nommé Huon de Villeneuve en est l'auteur aussy bien que d'Aie d'Avignon, Doon, Guylot et Garnier de Nanteuil, petits romans, qui sont la suite de celui cy." Vgl. ook De Roquefort-Flaméricourt, La Poésie françoise dans les XIIe et XIIIe siècles, p. 140.

3) Zie zijn *Recueil de l'origine de la langue et poésie françoise, ryme et romans. Plus les noms et sommaire des oeuvres de* CXXVII *poètes françois vivans avant l'an* MCCC. *A Paris* MDLXXXI. Aldaar p. 109—11.

ie les ay veus cousus l'un après l'autre [1]). Car il fault confesser que le livre ne vint iamais entier en mes mains [2]): et encores le feuillet des commencemens de chacun livre (pour ce que les lettres estoyent dorées et enluminées) avoyant esté deschirez. *Toutefois en l'un qui estoit demi rompu, ie trouvay le nom du Trouvère* [3]):

Seignor, soiez en pes tuit a . . . . . . .
Que la vertus del ciel soit en vos demorée,
Gardez qu 'il n'i ait noise ne tabor ne criée,
Il est ensinc coustume en la vostre contrée,
5 Quant uns chanterres vient entre gent honorée,
Et il a endroit soi sa vielle atrempée,
Ia tant n'aura mantel ne cotte desramée,
Que sa première laisse ne soit bien escouteé.
Puis font chanter avant se de riens lor agrée,
10 Où tout sans vilenie puet recoillir s'estrée,
*Ie vos en dirai d'une, qui molt est honorée,*
*El royaume de France n'a nulle si loée,*
*Huon de Ville noeve l'a. molt estroit gardée,*
*N'en vol prendre cheval ne la mule afeltrée,*
15 *Peliçon vair ne gris, mantel chape forrée,*
*Ne de buens paresis une grant henepée.*
*Or en ait il mausgrez qu'ele li est emblée,*
Une moult riche pièce vous en ai aportée.

Jay voulu mettre ces vers, et pour monstrer l'entrée de ces chanterres avant que faire leurs recits, et aussi les recompenses qu'ils tiroyent des seigneurs, en chevaux, habits et deniers. *Le 13 vers me fait soupçonner qu'un chanterre desroba ce Romans à Huon de Villeneuve, qui en estoit le Trouverre et inventeur.*"

Dit laatste echter is een inventie van Fauchet, gelijk nu duidelijk blijkt. Die Huon was niet de dichter, maar de eigenaar van het hs., die er bijzonderen prijs op stelde en het voor geen geld missen wilde. De Villeneuves waren rijke en aanzienlijke edellieden, en een hunner bezat een *Renaus*hs., dat hem veel waard was. Om de schoonheid der Chanson, die hij ging voordragen, wel te doen uitkomen, wordt dat met veel ophef door den jongleur medegedeeld. Fauchet heeft niets van het argument begrepen, en iemand bij vergissing tot trouvère gemaakt, die het evenmin was als hij zelf. Zoo komen de praatjes in de wereld. Niets dan een zonderling misverstand heeft de Fransche

[1]) Het eerste argument bet. iets, ten minste in den tijd van F., toen men van het ont- en bestaan van "branches" der gesten geen begrip had; maar het tweede: dat de romans bij elkaar ingebonden waren, is al heel fraai!

[2]) Die confessie is al zoo naïef mogelijk.

[3]) Ik onderstreep de regels, waar hij van de ontdekking des dichters spreekt. Overigens geef ik den tekst uit, zooals F. hem afdrukte.

middeleeuwsche poëzie met een dichter Huon de Villeneuve verrijkt. Men schrappe zijn naam voortaan gerust van de lijst [1]).

Wat zouden wij naar de namen der dichters van zulke epen vragen? Ze ontstaan anoniem, en planten zich zoo ten einde toe voort. Het is waar, dat Chrestiens de Troyes en Adenès desniettemin beroemd zijn geworden. Maar zij zijn dichters van een anderen stempel. In de *Renaus*, hoe ook verwerkt, hebben wij toch altijd nog een oud epos, waarvan »geen afzonderlijk zanger als de zelfstandige dichter is aan te wijzen, omdat inderdaad een geheel volk of geslacht heeft bijgedragen om het te vormen" [2]).

---

## III. DE VERHOUDING VAN DE RENOUT TOT DE RENAUS.

Welk verband is er tusschen die Fransche HSS. en ons Nederlandsch Riddergedicht? Ziedaar een belangrijke, maar tevens lastige vraag. Zoo ergens, dan liggen op het terrein van dit onderzoek voetangels en klemmen. Ik durf niet zeggen, dat mij zelfs, na lange studie, alles helder is geworden; maar men vergunne mij toch, datgene aan het licht te brengen, wat niet langer duister is.

In de eerste plaats kan het geacht worden vast te staan, dat de Ned. dichter het Fransch gevolgd is. Zelf zegt hij bij herhaling, dat hij uit een bron of uit bronnen put, als hij naar »de storie", »de bouc" of »dat liet'' verwijst, die het ons »doen weten" of »verstaan" [3]). Dat wij hierbij aan *Chansons* hebben te denken, deelt hij wel niet met zoovele woorden mede, tenzij op de door Mone (Ueb. S. 46) aangehaalde plaats uit het Heid HS. waarvan het Ned. origineel verloren is gegaan [4]). Maar wij hebben daaromtrent ook geen getuigenis noodig. Staat het eenmaal door hem zelven vast, dat hij afhankelijk was, dan is het ook wel niet aan redelijken twijfel onderhevig, dat het Fransch hem tot leiddraad strekte. Hij bericht ergens, dat zijne helden »in het fransois" spreken [5]), en geeft bovendien aan personen en plaatsen de meest fransch gekleurde bastaardnamen, als Beverepaer, Pierlepont, Geronde, Bavier, Goutier, die Dannois, Haymijn of Aymijn [6]). Over het geheel is zijn taal, ten gevolge van dien

---

[1]) Fauchet was alles behalve zeker van zijne beweringen. Twee bladzijden verder (p. 112) vermoedt hij, dat zekere „Aufanions" de romans van Aie d'Avignon en Garnier gemaakt heeft, omdat hij daar leest:

*Aufanions* lor chante d'une chevalerie.

Hij is dus vergeten, dat hij die daareven aan Huon de V. had toegekend.

[2]) Dr. Jonckbloet, Ned. Lett. I, 15.

[3]) Zie vs. 40, 382, 735, 750, 917, 1046, 1435, 1710, 1720, 1776. Vgl. Inl. Heemsk. XXXI.

[4]) Ik kom weldra op deze plaats terug.

[5]) Vs. 1179.

[6]) Had de dichter geen Fransch origineel voor zich gehad, dan zou hij stellig *Haim(s)* of *Heem(s)* geschreven hebben, welke eigennaam bij ons bestond, voordat de *Renout* het licht zag. Vgl. de samenstelling *Heemskinderen*, die veel juister is dan

Franschen invloed, ver van zuiver. »Er verschmäht auch ganz entbehrliche wälsche Wörter nicht", schrijft Hoffmann [1]), en hij herinnert aan: *assaut*, *sorcors*, *logieren*, *conkereren*, die nog met vele andere, als: *roche*, *denier*, *pardoen*, *payien*, *maille* kunnen vermeerderd worden.

Behalve uit de Fransche bronnen zou hij volgens Mone (Ueb. 47) ook uit andere geput hebben, »die nicht in seinem französischen Originale standen." Maar gelijk ik reeds elders [2]) heb aangetoond, leidt Mone dit ten onrechte af uit een paar vss. in de Heid. Vertaling, waar wij lezen:

> Des saget uns die historie wale
> Vor ware in *dutscher zale.*

De »dutsche zale" is het Dietsch, dat de Heidelberger vertaalde, m. a. w. onze *Renout* zelve.

Ik onderstel dus, dat de dichter overal het Fransch voor zich had. Daaruit volgt echter niet, dat hij van de nog tegenwoordig voorhandene *Chansons* gebruik heeft gemaakt. Het blijkt integendeel, dat de Ned. dichter geen der ons bekende redactiën van de Renaus is gevolgd. Die van MS. Bibl. Nat. 764 (boven blz. XI sub 1), en die van MS. Oxf. Bodl. A komen geen van beide in aanmerking, daar zij niet of zeer weinig punten van overeenkomst met de *Renout* opleveren. De eenige, die als bron zou hebben kunnen dienen, is de oudere Fransche traditie, het best door de uitgave van Mich. bekend. Zij bevat inderdaad vele parallele plaatsen, en is ook stellig meer aan het Ned. gedicht verwant dan de andere redacties. Maar het origineel daarvan is zij toch niet, in geen der vele tegenwoordige MSS. Want vooreerst behelst de *Renout* menig verhaal, dat de *Renaus* niet kent, en omgekeerd. Bovendien wijken de loop en de volgorde der gebeurtenissen in beide zeer van elkander af. En, wat misschien nog wel 't meest afdoet, zelfs daar waar dezelfde verhalen worden aangetroffen, is de overeenstemming in bijzonderheden niet groot, en zelden of ooit letterlijk. Voor de tekstcritiek van de *Renout* b. v. kan men bijna nooit van deze *Renaus* gebruik maken [3]).

Wilde men desniettemin beweren, dat onze dichter de *Renaus* van Mich. of een dergelijk HS. gekend had, dan zou men moeten onderstellen, dat hij een zeer vrij gebruik van de chanson gemaakt had. Maar zelfs dat is onaannemelijk. Meer dan eens toch verwijst de *Renout* naar de *Renaus* op plaatsen, die de ed. Mich. in het geheel niet of in gansch anderen, strijdigen trant heeft [4]). Zoo wordt b. v.

---

*Haymijnskinderen* of *Heimonskinderen*, daar *Haimijn* of *Aimon* reeds een (oudfr.) genitief van den eigennaam Aimes is.

[1]) T. a. p. S. 100. [2]) Heemsk. Inl. XXXI. [3]) Zie boven, blz. IX.

[4]) Het tegenovergestelde komt ook voor, gelijk Inl. Heemsk. XXXI aangewezen werd. Vgl. Renout 735 met Mich. 114, 11 svv.; Ren. 917 met Mich. 222, 14 sv. (zie beneden blz. 97), Ren. 867 met Mich. 221. Maar zelfs hier is van woordelijke overeenstemming, d. i. van vertaling, nooit sprake.

Renout 40, de beschrijving van Haymijns hofhouding, in geene ons bekende »bouc" aangetroffen. Renout 382 geeft koning Ywe den armen Heemskinderen volgens de aangehaalde oorkonde »cierhede", die volgens Mich. p. 100 de rijke Heemskinderen ontvangen noch behoeven. Renout 396 heet het »gescreven", dat koning Karel Ywe »bi brieve" om de uitlevering der Heemskinderen verzocht, terwijl toch Mich. 151 sv. de boodschap mondeling wordt overgebracht. Renout 750 wordt medegedeeld, dat volgens »de bouc" 1000 timmerlieden eñ 700 metselaars op Montalbaen werkten, iets waarvan de ed. Mich. noch eenig ander ons bekend MS. iets weet [1]). Renout 1435 bericht op gezag van het »liet", dat Karels pairs naar Frankrijk terugkeerden, terwijl volgens Mich. p. 245 nog een nieuwe strijd in Gascogne ontbrandde. Renout 1776 leest de dichter in zijn oorkonde, dat Malegijs vóór Jerusalem het leven liet, terwijl hij er volgens de Fransche MSS. heelshuids afkomt, Palestina weer verlaat en eerst jaren daarna sterft [2]). Men kan dus veilig aannemen, dat de meest bekende *Renaus* de bron voor de *Renout* niet geweest is, ja het is zelfs niet waarschijnlijk, dat ze in haar tegenwoordigen vorm één van de bronnen geweest is, waaruit de Ned. Schrijver putte. Daarentegen pleit veel voor de onderstelling, dat de Renout, evenals de Renaus (ed. Mich. etc.), het product of de bewerking is van twee of meer oudere redactiën, die met elkander verbonden zijn.

Dat de eenheid in onze *Renaus* ontbreekt, is door Paulin Paris [3]) en Michelant [4]) zeer duidelijk in het licht gesteld. We hebben hier inderdaad niet iets oorspronkelijks, maar een bewerking uit oudere Chansons gelijk de dichter zelf te kennen geeft (zie boven blz. XVIII).

Ik laat hier de historie van Beuve d'Aigremont, de oom van Renaus, die thans de Inleiding tot het verhaal vormt en oorspronkelijk een gedicht op zich zelf geweest is [5]), voorloopig buiten rekening, om daarop nader terug te komen. Afgezien toch van de vereeniging van die Chansons met de *Renaus* en van de toevoeging der kerkelijke Reinoldussage [6]) heeft er ook, en waarschijnlijk vroeger, een samenvoeging van de Noordfransche en de Zuidfransche Renaussage, in onze tegenwoordige *Renaus* plaats gegrepen. Nadat beide legenden een tijdlang naast elkander parallel geloopen hadden, de eene onder de bewoners van het Noorden, de andere onder die van het Zuiden des lands, zijn ze later, wellicht in de XIIe eeuw, weer vereenigd. Men leest dientengevolge in onze *Renaus* hetzelfde tweemaal, maar onder verschillende benamingen en met onderscheidene variaties. »C'est ainsi",

---

[1]) Zie beneden blz. 93. Vgl. ook de aant. op vs. 791—4 aldaar. [2]) Zie beneden blz. 110.

[3]) Hist. Litt. XXII, 638 sv. [4]) S. 506 f.

[5]) G. Paris, Charlem. 301. „Ce récit était sans doute originairement un poème à part."

[6]) Zie daarover beneden blz. 104 v.

schrijft Paulin Paris, »que les quatre fils Aimon construisent deux chateaux [1]), sont assiégés deux fois par Charlemagne, deux fois reduits à la plus affreuse disette, deux fois ravisseurs de la couronne imperiale, deux fois contraints d'aller demander un asile à leur père Aimon de Dordon ou de Dordogne." Dat die harmonistiek hier en daar tot verwarring, en vooral tot ongerijmde topographie aanleiding gaf, is reeds elders aangewezen [2]).

Hetzelfde merken wij in de *Renout* op. Ook daarin zijn twee, *mutatis mutandis* gelijkluidende sagen versmolten, al is de *modus quo* een andere dan de in de *Renaus* gevolgde. Ik vestig ook hier de aandacht op enkele bijzonderheden [3]). De naijver van koning Karels zoon Lodewijk op de Heemskinderen komt tweemaal bij het spel uit; eerst — en dit is zeker niet de jongste vorm — bij het steenen werpen in den boomgaard (Heemsk. 33 v.), en daarna aan het schaakbord (Heemsk. 36 v.). Met talent heeft de dichter de beide parallelen verbonden, en als twee onderscheiden verwikkelingen, voorgesteld, maar de identiteit blijft toch merkbaar. *Renout* vs. 278 verv. en 329, 349 v. zitten de vier ridders, tot verbazing van Ywe op één paard. »Ic sie vremthede", zegt hij:

> Ende wonder hier vor de stede:
> iiij ruddren van snellen leden
> Comen gewapent hier gereden,
> Ende hebben maer .i. ors bescreden.

Daarentegen lezen wij vs. 340, in hetzelfde verband, dat men

> h a r e  o r s e maerscalken ende dagen

deed. Dit zonderlinge meervoud, waar men het enkelvoud weer verwacht, is slechts het gevolg van de omstandigheid, dat de eene Fransche legende veel, de andere weinig werk maakte van de viereenheid [4]). Blijkbaar wordt vs. 330—337 met andere woorden herhaald

---

[1]) Het eene Montoisor of Montessor in de Ardennen; het andere Montauban aan de Dordogne.

[2]) Inl. Heemsk. XXXII. Vgl. Mich. S. 507: »wenn der dichter auch sich bemüht, eine art von ungefähr regelmäsziger richtung zu zeichnen, welche die ritter von Paris über die Loire führt, so darf doch nicht übersehen werden, dasz er uns durch ein unbegreifliches versehen wieder die 4 brüder als von der jagd im Ardennenwald zuzückkommend darstellt im augenblicke, wo der könig Yves von Gascogne ihnen aufgibt, sich in die ebene Vaucouleurs zu begeben, und, was noch merkwürdiger ist, beim ausgang des schloszes von Montauban, aus welchem sie durch einen unterirdischen gang entwischen, der sie mitten in die wälder bringt, sind sie wieder im Ardennenwald."

[3]) Waar de fragmenten ons in den steek laten, verwijs ik hier en elders naar het Volksboek, dat blijkens de Heid. Vert. volkomen te vertrouwen is.

[4]) Dit blijkt ook bij vergelijking van de Fransehe MSS. duidelijk. Ed. Mich. d. i. MS. la Vall. 39 zitten zij slechts tijdelijk, in hoogen nood, op één paard, maar in den regel op vier paarden; MS. Ars. 12b kol. 2 daarentegen wordt de viereenheid stereotiep verklaard.

wat reeds vs. 324—329, en vs. 347—353 wat reeds vs. 338—345 gezegd was. — Niet anders is het gelegen met de dubbele raadsvergadering aan het hof van Yewe. Tweemaal ontsteekt »die Avernaes" in toorn tegen Lambert [1]; tweemaal geeft Ysoreit hetzelfde advies [2]; ja zelfs neemt de koning tweemaal het besluit om Renout en zijn broeders bij zich te houden [3]. Hoe kunstig de dichter die herhalingen trachte te bedekken, welke wending hij aan den loop der zaken geve, zijn dubbele bron blijft den aandachtigen lezer geen geheim. — Niet veel overeenstemming is er ook t. a. v. de namen van Renouts zonen. Ren. 967 heet de oudste (vgl. vs. 961) Adelaert, vs. 1811 daarentegen de eenige Aymerijn. Vanwaar dat verschil anders dan uit de twee lezingen, die de schrijver raadpleegde? — Voorts geldt ook van de *Renout*, wat omtrent de *Renaus* is opgemerkt: de Heemskinderen bewonen twee kasteelen [4], doorstaan twee belegeringen [5], lijden tweemaal gebrek [6], maken zich tweemaal van de keizerlijke kroon meester [7], ontfutselen den koning tweemaal het beste paard [8], en zoeken tweemaal hun troost bij hunne moeder [9]. Toch geldt ook hier het: »duo quum faciunt idem" etc. De verbinding der twee legenden is in de *Renout* anders dan in de *Renaus* geschied. Vooreerst is de volgorde anders, ook daar waar de verhaalde feiten dezelfde zijn. Men gevoelt, dat dit onverklaarbaar zou zijn bij de onderstelling, dat de dichter van de *Renout* de ons bekende *Renaus* voor zich had gehad. In dat geval was er geen reden voor afwijkingen als de volgende: Heemsk. kap. XI loopt parallel met Mich. 114—119; Heemsk. kap. XII met Mich. 87 svv.; Heemsk. kap. XV met Mich. 138 svv.; Heemsk. kap. XVI met Mich. 120. Nu gaan wij voor-, dan achteruit, hier en overal, behalve op het einde, waar de volgorde door de kerkelijke legende aan allen gewezen was. Voor al die afwijkingen was, bij navolging, geen redelijke grond. En evenmin zou 't in zulk een geval verklaarbaar zijn dat wij zoo weinig letterlijke overeenkomst tusschen parallele teksten bespeuren. Bij de voorgestelde hypothese daarentegen wordt dit alles duidelijk.

Kunnen wij van die verbinding der legenden nog iets naders zeggen? Dit is inderdaad het geval. 't Blijkt o. a. dat de Ned. dichter evenals de Fransche, een noordelijke en een zuidelijke Renoutssage gekend, maar dat hij, in onderscheiding van den dichter der Renaus (ed. Mich.), bij voorkeur de zuidelijke opgenomen, ja daarvan misschien zelfs twee lezingen gehad heeft. — De bewoners van Zuid-Frankrijk hadden

[1] Vs. 546 verv.; vs. 683 verv. [2] Vs. 524 verv.; vs. 665 verv.
[3] Vs. 572 verv.; vs. 700 verv. Vgl. ook vs. 430 met 642. Zie blz. 88 v.
[4] Heemsk. 45 en 55. [5] Heemsk. 58 en 153, vgl. nog 62, 163.
[6] Heemsk. 45 en 161. [7] Heemsk. 97 en 111, vgl. nog 151.
[8] Heemsk. 88 en 109. [9] Heemsk. 58 verv. vooral 65, en 163 verv.

hun eigen *Renaus*, evenals die van Noord-Frankrijk de hunne bezaten. De kern der noordelijke overlevering is het verblijf der Heemskinderen in het Ardennerwoud, waar zij zich eerst zeven jaren voor den koning schuil houden, daarna door hem belegerd en ten val gebracht worden, totdat zich hun vader, en vooral hun moeder over hen ontfermen. Dit gedeelte beslaat in de ed. Mich. ruim 40 blz. Het komt in de Ned. *Renout* niet voor. Ter plaatse waar het in de ed. Mich. wordt aangetroffen, schetst het Ned. riddergedicht het verblijf der Heemskinderen bij koning Saforet in Spanje [1]). Terwijl zij ginds in het noorden zijn, trekken zij hier terstond zuidwaarts heen. De gedichten loopen eerst weer parallel aan het hof van koning Ywe, waarheen zij zich volgens de *Renaus* uit de Ardennen, volgens de *Renout* uit Spanje begeven. Dit belangrijk verschil is uit niets anders te verklaren dan daaruit, dat de Nederlandsche dichter hier de voorkeur aan de Zuid-Fransche overlevering gaf [2]), terwijl de Fransche bewerker de Noord-Fransche tot haar recht liet komen. Immers even weinig bekend als in de Provence de Ardennen moesten zijn, zoo goed konde men zich daar het verblijf der ballingen in het dichtbij gelegen Spanje, denken. Daar vinden zij dan, volgens die legende, een kasteel, daar lijden zij gebrek, daar strijden zij bloedig, totdat zij ontkomen. Men meene niet, dat de Franschman het verblijf in Spanje wegliet, omdat hij het niet kende. Hij liet het opzettelijk achterwege, blijkens Mich. 96, 5:

> »Enfant, ce dist la dame, *vers Espaigne tornes*,
> Que li pais est riches, manans et asazés,
> Iluec troveres vos remanances asses."

Daar gebeurt echter niets van, omdat men inmiddels te Bordeaux goed ontvangen wordt. Maar in de bron stond ook hetgeen deze compilator hier ter zijde laat, t. w. dat zij er geweest zijn, en *varios post casus* den koning het hoofd afgeslagen hebben. Daaraan toch komt, gelijk beneden [4]) aangewezen is, nog een herinnering voor in een ander Fransch HS. van dezelfde categorie [5]), waar een van

---

[1]) Heemsk. 44 verv.

[2]) Of deze oorspronkelijk in het Provençaalsch gedicht zij, is niet zeker, daar wij geen Provençaalsche Renaus meer bezitten. Maar zonder twijfel is het gedicht ook eens in die taal bekend geweest. Vgl. Fauriel, Hist. de la poésie provençale, III, 469: „Des deux allusions" (de deux poètes provençaux) „il y en a une qui remonte au douzième siècle, mais elle est indirecte et bien vague, et la seconde, quoique plus positive, n'est guère plus intéressante. Il ne faut cependant pas en conclure que le roman auquel elles se rapportent ne fut ni célèbre ni répandu dans le midi: il parait plus juste d'en tirer la conséquence contraire. Comment supposer, en effet, que l'on pût désigner en si peu de mots et d'une manière si fugitive, un poème dont le sujet n'aurait pas été très populaire?"

[3]) Vgl. Mich. 98 sv. [4]) Blz. 87. [5]) MS. Ars. fo. 36a.

Ywes raadsheeren hem de weldaden, door Renout bewezen, in het geheugen roept [1]) en o. a. zegt:

N'a mie encore .i. an passé et accompli,
Que desconfit Marsile . . . . . . . . . .
Il vos en presenta le chief si comme je vi,

hetgeen 't verblijf in Spanje onderstelt [2]). Het wordt in dit HS. evenmin als in de ed. Mich. beschreven, maar bij vergissing zijn de versregels, die er op zinspelen, hier blijven staan.

Ter andere zijde wist ook de Nederlander of zijn zegsman, meer van het verblijf in de Ardennen, dan oppervlakkig het geval schijnt te zijn.

Het slot der Ardennersage voor zoover ze hier voorkomt, is, dat de vervolgden zich tot hunne moeder wenden, vgl. Mich. 87, 35 sv., waar Adelaert zegt:

»Si verrons nostre mère qui por nos a ploré.
Bien a passé .VII. ans que nos a desirrés."

Het bezoek, dat daarop volgt, wordt in het Ned. met gansch andere woorden en bijzonderheden dan in het Fransch beschreven, Heemsk. Kap. XII. Ook de plaatsnaam verschilt. In de ed. Mich. wonen de ouders te *Dordon*, wat trouwens zeer zuidelijk klinkt en uit (*d'*)*Ardan* verbasterd schijnt, terwijl zij in 't Ned. gedicht te *Pierlepont*, d. i. *Pierrepont* (in het noordelijk dep. Aisne) hun kroost ontvangen. Bovendien heeft de Nederlandsche *Renout* het bezoek op een ander tijdstip gesteld, t. w. *na* de stichting van Montalbaen en de belegering van dat slot, als de broeders reeds lang in Gascogne zijn. Hoofdzaak is echter, dat de Ned. dichter het verhaal kende, waaruit blijkt, dat ook hij vertrouwd was met de Noordelijke sage, die hij hier grootendeels weglaat, gelijk de dichter der *Renaus* de zuidelijke h. t. p. verwaarloost.

De Nederlander verwierp de noordelijke sage meestal; toch gebruikte hij daarvan hier en daar wat hem te pas kwam, als er in de zuidelijke legende niets van voorkwam. Zoo ook op het einde. Na de belegering van Montauban volgt die van het kasteel van Ardanen [3]). Dit laatste ongeveer op dezelfde wijs als in de Fransche *Renaus* het vertrek van Montauban naar Tremoigne verhaald wordt [4]). Dat hij meer dan de Fransche compileerende dichter, aan de zuidelijke sage de voorkeur gaf, lag wellicht ten deele daaraan, dat hij of zijn bron van haar twee lezingen had. Immers niet al wat dubbel voorkomt, kan uit de parallele noord- en zuidlegende verklaard worden. Eerstgenoemde heeft stellig niets van een verblijf der Heemskinderen aan het hof van Ywe, den zuidelijken koning, geweten. Het is dus wel mogelijk, dat hier en ook op andere pp. (b. v. in de dubbele kronings-

[1]) Vgl. Renout 468. [2]) Vgl. mijne Aant. blz. 88.
[3]) Heemsk. 162 v. [4]) Mich. 366 sv.

legende) nog een derde bron moet aangenomen worden. Voor zulk een dubbele zuidelijke lezing schijnt ook te pleiten, dat de *Renout* niet *twee*, maar *drie* belegeringen kent, ééne van het Ardennerkasteel, en de *twee* andere van Montalbaen [1]).

Ik sprak telkens van den Nederlandschen dichter als *compilator*. Het is echter mogelijk, dat hetgeen ik aan hem toeschrijf, reeds door een Franschen voorganger geschied was. Want het is, bij gemis aan de noodige gegevens, niet uitgemaakt, dat de redactie der Renout, d. i. de vereeniging der legenden, zooals wij die kennen, het werk van den Ned. dichter zelven is, ofschoon dit wel het waarschijnlijkst moet geacht worden.

Mone (Anz. 46) deelt mede, dat het Heid. HS. ergens vertaalt:

> *Die welschen* sagent das vorwar,
> Das Karle vil verlor aldar.

Waren wij zeker, dat in het Ned. origineel, hetwelk op deze plaats verloren is gegaan, evenzeer: de Walen, stond, dan zou het de moeite waard zijn om te onderzoeken, of dat meervoud naar de letter moet opgevat worden. Maar wij kunnen het niet stellig zeggen. Waarschijnlijk is het wel, dat de Nederlander redigeerde. Want indien een Franschman het in het Fransch gedaan heeft, dan is het vreemd, dat wij van die redactie geen enkel handschrift bezitten, terwijl toch van de andere zoovele mss. overig zijn. Dat overigens de resultaten van het voorafgegaan onderzoek dezelfde blijven, hetzij men een Franschman, hetzij men den Nederlander als *auctor primarius* der Ned. redactie aanmerke, behoeft geen betoog. De hoofdzaak toch is, dat wij ons *Renouts*boek in zijn ontstaan en verhouding tot de Renauseditie hebben leeren kennen. Volledigheidshalve kan nu daaraan nog het een en ander toegevoegd worden. De vraag, die terstond rijst, is: welke redactie is ouder, de Fransche van Mich., of de Nederlandsche? Het antwoord op die vraag kan niet twijfelachtig zijn.

De Renout heeft nevens de oudere, ook jongere verhalen opgenomen, en is in haar geheel stellig jonger dan de Renaus. Was de Nederlandsche dichter zelf de redacteur of verzamelaar en bewerker der Fransche oorkonden, dan volgt reeds daaruit, dat de Ned. redactie later dan de Fransche van éd. Mich. te stellen is. Immers wij hebben alle reden om met Paulin Paris en Michelant de *Renaus*, die wij uit hss. der XIIIe eeuw kennen, tot de XIIe eeuw op te voeren, terwijl de *Renout* wel niet vóór de XIIIe eeuw zal gedicht zijn. Maar zelfs al is de redactie van Franschen oorsprong, dan is toch de andere, die wij in ed. Mich. enz. vinden, ouder. Ik wil niet ontkennen dat hier en daar in de *Renout* een traditie is opgenomen, waarvan bij Mich. een jongere vorm voor-

[1]) Heemsk. 163, 58, 153 v.

komt [1]). Maar over het algemeen draagt de *Renaus* een antieker karakter, dat stellig met de vervaardiging in vroegeren tijd samenhangt. Wij zagen reeds, dat deze dichter groote waarde aan de noordelijke sage hechtte, terwijl die bij den Ned. schrijver op den achtergrond geraakt is. Welnu, de noordelijke lezing is de oudste. »Der ausgangspunkt muss nothwendig in den Ardennen gesucht werden; nachher ist die sage in das südliche Frankreich verpflanzt." Dus schrijft Michelant [2]), en Paulin Paris is van hetzelfde gevoelen [3]), waarmede zich ieder, die kennis van hunne betoogen neemt en die begrip van de epische kunst heeft, vereenigen zal [4]). Iets anders, dat in dit verband de aandacht verdient, is het individualiseerende karakter der *Renout*. Strijdt de held in de *Renaus* steeds aan het hoofd van troepen, in de *Renout* voert hij den oorlog alleen, slechts van zijn broeders vergezeld. Zelfs de overwinning te Vaucoloen wordt hier door de Heemskinderen en Malegijs, zonder meer, bevochten. Even onmogelijk als dit is, zoo natuurlijk is de toedracht der zaak in de *Renaus*, waar Malegijs ter hulpe snelt, en »o lui de chevaliers planté et foison, bien XV mile" (ed. Mich. 202). Zonder twijfel is de meest historische, of althans denkbare voorstelling de oudste, hier en overal. Hetzelfde leert de vergelijking van de wijze, waarop h. t. p. en ginds sommige personen geteekend, sommige feiten voorgesteld worden. Zoo is b. v. Malegijs in de *Renout* een nog grooter toovenaar, dan in de meeste MSS. van de *Renaus*. Het is waar, dat hij de kunst om »bij hulpe van kruit en steenen" te verstellen, niet slechts Heemsk. 75 en 140, maar ook Mich. 250, 2 sv. verstaat:

Iluec se desarma Maugis, li bon larron,
Et s'osta son bliaut et l'ermin peliçon,
Sa chemise et ses braies et chauces et chauçons
Tous nus se despoilla Amaugis, li larron.
Puis a mengié d'une herbe, enflés fu comme bous,
Après se taint d'une autre, noirs fu comme charbon,
Et ot les iex tornés, mesiaus resambla donc.
Jamais n'iert reconus par nul home del mont.

Maar wie ziet niet, dat die enkele potloodstrepen in onze *Renout* tot een gansche teekening geworden zijn, die slechts bij Tasso, *Rinaldo* Canto I, Str. 31 zoo voorkomt:

---

1) Zie vs. 1807 verv. en blz. 110 v., waar de *Renaus* twee tweegevechten van twee zonen van Renout beschrijft, terwijl de Ned. *Renout* er slechts één kent; en beneden.

2) S. 507.

3) Hist. Litt. XXII, 688. „De ces deux leçons quelle est la plus ancienne? C'est, nous n' hésitons pas à le répéter, celle qui a pour théâtre la forêt des Ardennes."

4) Ook Tasso wist het uit zijne Fransche traditie:

. . . . . . in Ardenna, ove dè fati suoi
L'immutabil voler l'indrizza, e spinge.

Uom riscontrò d'aspetto venerando,
Di crespe rughe il volto ingombro, e pieno,
Che sovra un bastoncel giva appoggiando
Le membra, che parean venir già meno,
E a questi segni, ed al crin raro, e bianco
Mostrava esser dagli anni oppresso, e stanco.

Questo, ch'era apparito al giovinetto
In forma d'uom, ch'a vecchia etate è giunto,
Era il buon Malagigi, a lui di stretto
Nodo di sangue, e d'alto amor congiunto,
Mago di sua etate il più perfetto,
Che 'l buon voler mai dal saper disgiunto
Non ebbe, anzi ad ognor suoi giorni spese
Altrui giovando in onorate imprese [1]).

Boven [2]) werd reeds opgemerkt, dat het wonderverhaal der verlossing van de Heemskinderen uit de gevangenis door Malegijs (Heemsk. kap. XV) slechts in één Fransch MS. op een andere bladzijde, teruggevonden wordt [3]). Zoo zoeken wij ed. Mich., die de redactie wel in haar eenvoudigsten vorm heeft, ook te vergeefs naar de wedergade van het mal-à-propos met daaruit gevolgd gevecht en latere herkenning van Renout en Malegijs, gelijk we dat Heemsk. 75 verv. aantroffen. Slechts in één Fransch MS. lezen wij een soortgelijk verhaal op eene andere plaats, met andere bijzonderheden, en veel minder opgesmukt [4]):

Renaus gaita la nuit tout à son fervestis,
Il a coisi Maugis, qui au castel s'est mis,
Quida, che fust espie ou mauvais esperis.
»Vassal, qui estes vos?" dist Renaus li marchis.
Il a traité l'espée, jà en fust li chiez pris,
Quant Maugis s'escria: »ne faites, biaus amis!"
Renaus, li fiex Aimon, a trait Florberge nue,
Il veut ferir Maugis, quant son baston li rue.
»Vassal", che dist Renaus, »folie avez creüe,
Chaiens estes venus, la vie avez perdue.
Jà en penrai la teste à m'espée molue.
Dont estes? de quel terre? Bien est cose seüe,
Que vos estes espie, qui de l'ost est issue."
»Non sui", che dist Maugis, »par la vierge absolue,
Pité me prist de vos, si soit m'ame absolue.

---

1) Het verdient de aandacht, dat Tasso uit een Fransche bron putte. Vgl. G. Paris, Charl. 201.

2) Blz. XVI. 3) MS. 775, fo. 67. Vgl. Hist. Litt. XXII, 674.

4) MS. 775 fonds fr. fo. 92b.

Maugis avez perdu, qui vos faisait aiüe,
Mais or est revenus, che est cose seüe."
Quant Renaus l'a oï, grant joie en a eue.
Bien set que ch'est Maugis à la fière vue.

Dergelijke opmerkingen knoopen zich vast aan de schildering van het paard Beijaert. Deze schijnt in de *Renout* van jongeren datum, en herinnert weer aan die in Tasso's *Rinaldo.* Ed. Mich. 48, 37 vertelt slechts:

Chevaliers fu Renaus, issi comme vos oes;
.I. cheval li amainent, qui tot estoit faés;
Baiars avoit à nom, issi fu apelés.
Le sele li fu misse, et li poitraus fermés.
Onques ne fu tel beste à bors ne à cités,
Et Renaus i monta, ne s'i est demorés.

Wat zijn die weinige regelen in vergelijking van het sterk gekleurd verhaal der Nederlanders, dat ook de dichter van de *Rinaldo* in het fransch schijnt gelezen te hebben? Vgl. Heemsk. 23 met Canto II, Str. 31:

Bajo, e castagno (onde Bajarde è detto),
D'argentea stella in fronte ei va fregiato,
Balzani ha i piè di dietro e l'ampio petto,
Di grasse polpe largamente ornato.
Ha picciol ventre, ha picciol capo e stretto
Si posa il folto crin sul destro lato,
Sono le spalle in lui larghe, e carnose,
Dritte le gambe, asciutte e poderose.

Maar meer nog komt de beschrijving van den ginds onbekenden worstelstrijd, Canto II, Str. 37b verv. overeen met Heemsk. 22.

37b.

Ratto il passo drizzò, verso il destriero,
E come giunto fu tanto d'accosto,
Che 'l potesse ferir, il pugno strinse,
Indi la mano impetuosa spinse.

38a.

Con tal forza il campione il destrier tocca,
Che quel, che prima, o poi mai non gli avenne
Di vermiglio color tinse la bocca
Il sangue, ch'in gran copia a terra venne.

39a.

Si ritira il guerriero, e poi raddoppia
Il pugno, e lo colpisce in sulla fronte,
Volto Bajardo i calci spingè a coppia
Ch'avrian gettato a terra ogni alto monte.

40.

Sempre al fianco gli sta, dove il cavallo
Non lui con morsi, o con gran calci offenda,
Che vuol, che la destrezza, e no'l metallo
Dal suo furor terribile il defenda.
Pur mettendo una volte il piede in fallo,
Colpito fu d'aspra percossa orrenda;
Un calcio ricevè nel destro fianco,
E quasi sotto il colpo ei venno manco.

41.

Non cadde già, ma si ritenne appena,
E se 'l fier calcio era men scarso alquanto,
Con tal furor fu tratto, e con tal lena,
Che gli avria l'armi insieme, e l'ossa infranto.
Non qui Bajardo l'aspra furia affrena,
Ma'l cavalier riprese forze intanto,
La seconda schivò crudel percossa,
Ch'avea ver lui già fulminando mossa.

43.

Muove indarno le gambe, indarno ancora
Per morderlo ver lui la bocca volta,
Si crollo indarno, e s'alzo, e sbuffa, e fuora
Sperga annitrendo l'ira dentro accolta.
Durò tal zuffa lungo spazio d'ora,
Con gran vigore alfin, con forza molta;
Ma con arte maggior a terra il pone
L'alto figliuol del valoroso Amone.

Het einde van den strijd is volgens Heemsk.: »Beijaert stont voor hem en beefde, en leide sijne voeten te samen, en neeg Reinout toe; en hij wende dat ros dat er een kind op mocht gaen spelen sonder te misdoen . . . Hij dede er voor maken een kostelijke gereide, als schoone couverturen en eenen kostelijken sadel met sijde gorden." Dit wordt in de *Rinaldo* aldus beschreven:

44.

Siccome il mar, che dianzi alto fremendo,
Orribil si mostrava e minaccioso,
L'aspro sdegno, e'l furor poi deponendo,
Or tranquillo, ed umil giace in riposo,
Così il destrier, che prima era tremendo,
Ed in vista crudele, e spaventoso,
(Tocco il suol poi) si sta placido, e cheto,
Ma serba dell'altier nel mansueto.

45.

Gli palpa il collo, e gli maneggia il petto,
Il cavaliero, e gli ordina le chiome,
Nitrisce quegli, e mostra aver dilétto,
Perchè 'l lusinga il suo Signore, e come
Rinaldo, che sel vede esser soggetto,
E c'ha le furie sue già tutte dome,
La sella, e'l resto all' altro corsier toglie,
E questo adorna dell' aurate spoglie.

Het zoeken naar het verloren ros Beijaert, waarvan de *Renout* (Heemsk. 72), maar niet de *Renaus* gewaagt, vertoont een trek van overeenkomst met het verhaal in Ariosto's *Rolando*, waar het paard ook met zooveel moeite wordt opgespoord.

Evenzeer trekt het, met het oog op de quaestie van de prioriteit der twee redactiën de aandacht, dat in de *Renout* zooveel van de jeugd en opvoeding der Heemskinderen wordt medegedeeld. De ed. Mich. behelst daarvan eigenlijk geen woord, maar doet de helden terstond als volwassen jongelingen aan het hof verschijnen, waar zij den ridderslag van 's konings hand ontvangen. Er zijn MSS., die er meer van weten, b. v. MS. 775 fol. 9b, kol. 2, vs. 5, waar de moeder tot hare kinderen zegt:

Je vos ai tos norris, molt lonc temps a passés.

Maar nergens, behalve in de *Renout*, wordt deze vingerwijzing uitvoerig toegelicht. Alleen MS. 764, dat tot eene andere categorie behoort [1]) plaatst de vier kinderen in het ouderlijk huis aan eene afzonderlijke tafel. Maar dat verhaal verschilt te zeer van Heemsk. IV en V, dan dat het ter vergelijking zou kunnen dienen.

Ten slotte nog dit. Ook de Graalsage werd in onze *Renout* opgenomen. Of wat anders dan het Graal is die »kop, daer God met sijn jongeren uit sopte", welken Malegijs aan pelgrims ontrooft en waaruit hij den koning laaft? [2]) Nergens elders komt in eenig RenausMS. een herinnering aan dat verhaal voor. Het is, evenals de verhalen over de jeugd en opvoeding der kinderen, een der particularia van het Ned. boek. Dat het niet tot de oudere sage kan behoord hebben, en eerst later uit den Britschen cyclus bijgevoegd is, behoeft wel geen betoog.

Vatten wij alles samen, dan is 't wel duidelijk, dat de *Renaus*, in hare ons bekende redactie, van ouderen datum is dan de *Renout*.

Daaruit volgt echter, gelijk reeds boven met een woord werd opgemerkt, niet, dat ieder verhaal in het Fransche gedicht ouder was dan het daarmede parallele verhaal in het Nederlandsche. Het tegendeel geldt met name van één, nogal essentieel, gedeelte. De voor-

---

[1]) Zie boven blz. XIV.

[2]) Heemsk. 83 verv.

stelling van de *Renaus*, volgens welke Buevo des keizers zoon Lohier en Renout des keizers neef Bertholais gedood heeft, is jonger dan de traditie van de *Renout*, volgens welke Renout zelf 'skonings zoon heeft gedood. Het Ned. gedicht heeft hierin zonder twijfel de oude legende bewaard, en de verandering in de Fransche gedichten is het gevolg van de later tot stand gebrachte verbinding van de *Renaus* met de *Bueevo*legende [1]).

Het is noodig, dit toe te lichten en te bewijzen.

Wie de *Renaus* en de *Renout* vergelijkt, wordt op de eerste bladzijden getroffen door een groot verschil, daarin gelegen, dat gene de geschiedenis der Heemskinderen vastknoopt aan die van hun oom Buevo, terwijl deze haar verbindt aan die van hun vader Haymo. Ginds, in de *Renaus*, doodt Buevo des keizers zoon Lohier, en ziedaar het begin van de familieveete; vervolgens laat de keizer Buevo verraderlijk ombrengen; en daarna doodt Renout Karels neef Bertholais weer. Hier daarentegen, in de *Renout*, zetten de Heemskinderen in rechte lijn de wraak des vaders voort, en doodt Renout zelf des konings zoon Lodewijk, — van neef Bertholais is geen sprake. De eenheid van de *Renout* is daardoor grooter. Bovendien is het natuurlijker, dat de held en hoofdpersoon de groote aanleiding wordt tot den met hem gevoerden krijg, dan dat zijn oom dat reeds geweest zij, hoeveel men overigens aan de bloedwraak hechte. Hoe gezocht is nu in de *Renaus* de twist met Renout! hoe weinig beteekent een neef, in vergelijking van een zoon! Dat is dan ook in den beginne zoo niet geweest. Het begin van de intrigue der *Renaus* zag er oorspronkelijk anders uit; het had meer dan thans van de verwikkeling der *Renout*. Dat blijkt nog uit meer dan één vers in de tegenwoordige Renausmss., hetwelk in strijd met de latere opvatting, ten bewijze voor de oudere, is blijven staan. Uit die sporen der oude legende leeren wij, dat daarin Renaus, evenals onze Renout, den zoon van koning Karel voor 's vaders oogen gedood heeft, een feit, waardoor het gansche eerste deel van het gedicht in bepaalden zin wordt beheerscht. In de ed. Mich. b. v., die overigens het tegendeel behelst, staat, in tegenspraak met al het andere, Mich. 118, 30 svv.:

> Nostre emperere Carles avoit el cuer la rage,
> Venus est de Saint Jaques, de son pelerinage,
> Puis a mandé ses homes et trestost son barnage,
> Et il i sont venu et par terre et par nage.
> Il en a apelé cels de melor eage,
> »Barons", ce dist li rois, soferrois cest viltage
> »Des fix au viel Aymon, ki m'ont fait tel oltrage?

---

[1]) Vgl. Gaston Paris, Charlem. 301, boven blz. XXIII.

»Il m'ocistrent mon fil, dont je ai grant damage,
»De la terre de France les caçai fors par rage.

Intusschen wordt elders bij Mich. duidelijk verhaald, dat oom Buevo Karels zoon gedood had, en evenzeer, dat de Heemskinderen uit het land gebannen waren, omdat zij Karels neef Bertholais gedood hadden [1]).

De aangehaalde uitspraak staat niet op zich zelve. Ook Mich. 82, 35 svv. is in strijd met de gewone lezing. Daar zegt Renaus:

Je vois venir Girart, qui n'est pas nostre amis,
Quant nos entrepreïmes la mort de Loois,
C'est cil qui de la guerre fu plus amenevis.

Duidelijker kan het niet. Ook Mich. 86, 38 vs. komt nu in dit licht te staan:

Renaus a maudit l'eure qu'il vit le jor venu,
Que Looïs perdi le chief desor le bu.

De tegenstrijdigheden zijn niet ieders oog ontsnapt. De bewerker van MS. 775 [2]) leest in de eerst aangehaalde vss. Mich. 118, 37 aldus:

Que mon neveu ochirent, dont j'ai au cuer la rage;

en de bewerker van MS. Ars [3]):

Qui m'ocirent mon nex, dont je ai grant damage.

Ook op de andere pp. stelden dezen Bertholet in de plaats van Loois. Zoo wordt Mich. 82, 36 door hen gelezen:

Quant je oi *Bertelot* à l'eschekier ochis.

De vergelijking van de teksten is leerzaam. Men veranderde de woorden en eigennamen, omdat men terecht begreep, dat ze in dit verband niet thuis behoorden.

De naam van Karels zoon is op de aangehaalde pp. Loois, terwijl de door Buevo gedoode zoon Lohier, d. i. Lotharius, heet. Dit verschil doet echter weinig af, daar de hoofdzaak is, dat in strijd met de gewone voorstelling h. t. p. niet de neef, maar de zoon wordt genoemd. Elders, 57, 14 sv. komt een nieuwe proeve van harmonistiek der tegenstrijdige traditie voor. Daar wordt de moord van Loois aan Richard, die van Bertelai aan Renaus geweten: »Richars", zegt daar de keizer:

Richars sera detrais à keue de somier,
Ki ocist Loois à l'espée d'acier,
Et Renaus Bertelai au pesant eschekier.

Nog anders weer Fr. Volksboek Cap. XII, fo. 54: »Mes amis", zegt Renaud daar, »quand j'eu occis Barthelot, le neveu de

[1]) Vgl. Mich. 52 en elders. [2]) Zie fo. 30b, kol. 1, vs. 40. [3]) Zie fo. 27.

Charlemagne, un autre, sien neveu, nommé Loyset, voulut occire mon frére Richard; mais je lui donnai si grand coup de poing que je le fis tomber à terre." Van al die tegenspraak bevat de *Renout* niets. De voorstelling is daar eenvoudig, en van het begin tot het einde dezelfde.

In verband met de genoemde wijzigingen in de *Renaus* staan andere. Naarmate Buevo, de oom, daarin op den voorgrond trad, moest Haimijn, de vader op den achtergrond treden. Het is dus niet onmogelijk, dat het beeld van den eerste allengs met de trekken van den laatste versierd werd. Intusschen kan ook het omgekeerde geschied zijn. Zooveel is zeker, dat de beschrijving van Haimijn, die wij *Renout* vs. 36 verv. vinden, veel overeenkomst heeft met de schets van Buevo *Mich.* 13 [1]). Wat origineel en wat kopie is, blijkt niet stellig. Wij staan hier niet meer op vasten bodem, en ook de vraag of Buevo den Nederlander gansch onbekend was, dan of hij wellicht in Heer Huygen van Heemsk. Kap. I. steekt, is niet gemakkelijk te beantwoorden. Slechts dit eene staat vast, en daarop komt het voor het oogenblik aan, dat de dichter der *Renout* in de Buevolegende geen aanleiding gevonden heeft om de oudere voorstelling op te offeren en den neef door den oom te verdringen. Volgens hem wordt Karels zoon nog door Renout gedood, en ligt daarin de reden van den bloedigen oorlog. Overigens heeft ook hij een voorgeschiedenis, maar hij volgt hierbij de rechte lijn van vader tot zoon. Waaraan hij haar ontleende, laat zich echter niet meer zeggen. Tot heden is geen Fransche tekst ontdekt, die zelfs eenigszins overeenkomt met Heemsk. II—IV. Er zijn wel meer vragen, die onbeantwoord moeten blijven, o. a. deze: Waarom zijn de familiebetrekkingen in de *Renaus* andere dan in de *Renout?* Hoe komt het dat Malegijs ginds altijd de neef, hier altijd de oom van de Heemskinderen heet? dat Renout volgens het eene gedicht met Ywe's zuster [2]), volgens het andere met Ywe's dochter trouwt? Het ontbreekt mij aan de noodige gegevens om ook hier het noodige licht te ontsteken. Evenmin kan met voldoende zekerheid beslist worden, of de (Ned.) schrijver zich bij de compilatie ook vrijheden veroorloofd heeft (vgl. boven blz. XI)? Vermoedelijk echter is dat wel het geval geweest. Het is ten minste vrij zeker, dat hij nu en dan verkortte, soms met verwijzing naar de Chanson, die, als ze in de ed. Mich. parallel

---

[1]) Zie beneden blz. 83.

[2]) MS. 764 spreekt ook van

> le roy Yon, qui depuis voult donner
> Sa *seur* en mariage à Regnault le bon ber,

zie ed. Imm. Bekker, p. II. Ik vermoed dus, dat P. Paris zich vergist, als hij Hist. Litt. XXII, 704 meent, dat Clarisse hier „la *fille* du roi Yon" is.

loopt, in zulke gevallen inderdaad veel meer bevat; vgl. b. v. vs. 733—736; vs. 1046—1050.

Het zij mij vergund, aan het eind dezer paragraaf de voornaamste resultaten kortelijk op te sommen, waartoe het ingesteld onderzoek voor het oogenblik leidt.

1°. De Ned. dichter is het Fransch gevolgd.

2°. Hij is geen der ons bekende redactiën van de *Renaus* gevolgd.

3°. De *Renout* is evenals de *Renaus* (ed. Mich. en dergelijke) het product van twee of meer oudere redactiën, die met elkander verbonden zijn.

4°. Beide dichters zijn daarbij zelfstandig te werk gegaan, en vandaar dat, zelfs wanneer de feiten overeenstemmen, de volgorde eene andere is en de teksten verschillen.

5°. De Ned. dichter heeft, evenals de Fransche, eene noordelijke en eene zuidelijke Renoutssage gekend, maar in onderscheiding van dezen, bij voorkeur de zuidelijke opgenomen, waarvan hij waarschijnlijk zelfs twee, hetzij door hem zelven, hetzij reeds in het Fransch verbonden lezingen had.

6°. Het is, bij gemis aan de noodige gegevens, niet uitgemaakt, of de redactie der *Renout*, d. i. de vereeniging der legenden, zooals wij die kennen, het werk van den Ned. dichter zelven, dan wel, in meerdere of mindere mate, van een Franschen voorganger is; maar het eerste is het waarschijnlijkst.

7°. De *Renout* heeft nevens de oudere, ook jongere verhalen opgenomen, en is, in haar geheel jonger dan de *Renaus*, hetgeen niet belet, dat sommige verhalen in de Ned. redactie ouder zijn dan degene, die daarmede in de Fransche min of meer parallel loopen.

8°. Met name is de voorstelling van de *Renaus*, volgens welke Buevo des keizers zoon Lohier, en Renout des keizers neef Bertholais gedood heeft, jonger dan de traditie van de *Renout*, volgens welke Renout zelf 's konings zoon Lodewijk gedood heeft. Het Ned. gedicht heeft hierin zonder twijfel de oude legende bewaard, en de verandering in de Fransche gedichten is het gevolg van de later tot stand gebrachte verbinding van de Renaus- met de Buevolegende in de Chansons.

9°. Welke vrijheden de Ned. dichter zich veroorloofde, laat zich niet overal meer aanwijzen; maar het is vrij zeker, dat hij nu en dan zijne Chansons sterk bekortte [1]).

[1]) Ik heb hier de kerkelijke additamenta, die zoowel in de *Renaus* als in de *Renout* voorkomen (zie Fragm. V en VI), grootendeels buiten rekening gelaten, daar zij tot de hier besproken quaestie weinig afdoen. Uit hunne verbinding met de redactiën der XIIe en XIIIe eeuw blijkt, dat zij toen reeds door velen als essentieel slot van het gedicht beschouwd werden. Algemeen was dat echter nog niet het geval, ten minste voor zoover het Fransche gedicht betreft. Niet alle MSS. en redactiën namen ze op. Zie boven, blz. XV en beneden blz. 105.

## IV. DE RENOUT.

Beschouwen wij het Ned. boek thans nog eens op zich zelf. Drie vragen wachten nog op beantwoording, die nauw met elkander in verband staan. Zij betreffen den tijd der vervaardiging, den naam des schrijvers, en de waarde van zijn geschrift.

Wanneer is de *Renout* gedicht? Het is ons reeds gebleken, dat zij jonger dan de *Renaus* van Mich. is. Houden wij daarbij in het oog, dat de dichter met de Graalsage bekend was en dat deze tot de Britsche poëzie behoorde, die later dan de Karelcyclus onder ons bekend werd, dan zal wel de XIIIe eeuw de vroegste *terminus a quo* voor het ontstaan van het gedicht geacht moeten worden. Mag men aannemen, dat de door Maerlant gelezen *Heemskinderen* hetzelfde werk was, waarvan wij de fragmenten nog bezitten, dan is het zeker, dat het vóór of in het laatste vierde dier eeuw werd geschreven. Sp. IV[1], 29 zegt Maerlant:

> Van vier Heemskindre dat ic las,
> Dier ic in groets Karels daghen
> Noit historie horde gewaghen

en Sp. IV, 1, 1:

> Van Hayms ende van sinen kinden
> En can men ooc nerghens vinden
> Dat si leefden in Karels tiden [1]).

Dr. Jonckbloet [2]) trekt de bewijskracht dezer plaatsen niet in twijfel, daar hij het gedicht »geheel in harmonie vindt met den maatschappelijken toestand, die van 1240—1280 wordt aangetroffen, een toestand vol anarchie, verwarring, roofzucht en noodzakelijkheid om op eigen bescherming bedacht te zijn." Hij meent, dat de tijdsbepaling bovendien steun vindt in de omstandigheid, dat de Belgische kroniekschrijver Philippe Mouskès [3]), die vóór 1242 schreef, al dichtte van:

> Dans Rainaus, li fius Aimon,
> Dont encore moult l'estoire aimon.

Daartegen is echter Gaston Paris in verzet gekomen [4]). Hij meent, dat de Ned. *Renout* in zich zelve de bewijzen draagt, dat zij, of liever haar Fransch origineel, niet ouder is dan de XIVe eeuw. »L'allusion

---

[1]) Zie de pp. aangehaald, Jonckbloet, Mned. Dichtk. I, 203 v. Jan van Heelu vergelijkt vs. 5851 het paard van den Grave van Luthsenborch met Baiaert. Dit is misschien ook een toespeling op de *Renout*, maar zeker is ze niet.

[2]) Mned. D. II, 359. Lett. I, 132.

[3]) Hij schreef eene Chronique rimée, loopende van Troje's val tot 1242. Zij werd uitgegeven door Baron de Reiffenberg.

[4]) Charlem. 140.

de Maerlant se rapporterait ainsi à un autre poème, ce qui" — voegt hij er bij — »n'aurait rien de bien surprenant."

Dat laatste kan ik al aanstonds niet toegeven. Het zou m. i. nogal vreemd zijn, dat de *Heemskinderen* tweemaal in het Nederlandsch vertaald waren geworden, en evenzeer dat die bewerking, die Maerlant kende, zoo spoorloos verdwenen is, dat én de fragmenten, én het Volksboek, én de Heid. Vertaling ons eenparig en uitsluitend slechts de latere redactie leeren kennen.

Ook de mededeeling van Hoffmann H. B. I, 58, pleit niet sterk voor de meening van G. Paris. Volgens H. zijn de perkamenten bladen van het hs., dat hij gebruikte, uit de XIVe eeuw. Stel nu dat in diezelfde eeuw het Fransche gedicht vervaardigd is, naar hetwelk onze *Renout* bewerkt is, wat moet alles dan snel in zijn werk zijn gegaan, zullen nog in diezelfde eeuw de Ned. vertaling, en eenige latere afschriften daarvan gemaakt zijn.

Toch verdient de bedenking, die G. Paris tegen den datum van Dr. Jonckbloet heeft, wel overweging. Hij herinnert aan de trekken van wreedheid en barbaarschheid in de *Renout*. Men had zich daarop beroepen voor de oudheid des gedichts. »Tot een tijdperk van ruwe materieele kracht behooren voorstellingen als deze, waar de held een gespierde reus is, die forsche paarden de lendenen verbrijzelt, als hij ze beschrijdt; die bij de minste opwelling van drift zijne tegenstanders met een vuistslag neervelt of in 't vuur werpt; die drinkt als zes anderen; die geene andere deugd kent dan de bloedwraak; die voor 't oog des vaders den zoon vermoordt en den vader en het lijk schoffeert; die zelfs zijn eigen vader gekneveld te paard zet en zoo naar zijn leenheer zendt om dien te smaden. Niet minder behoort tot den ouden heldentijd dat werpspel met verbazende steenklompen, dat men ook in de Nevelingensage terugvindt" [1] ... Aldus Dr. Jonckbloet. Maar G. Paris stemt slechts de prémisse toe. Die ruwheid is volgens hem karikatuur, een mislukte poging om antiek te schijnen. »Ces brutalités énormes nous font l'effet d'exagérations posterieures." Hij ziet hier de tegenovergestelde fout, die Adenes c. s. beging. Hebben dezen de Karelgedichten te veel gepolijst om ze naar den smaak van hun hof te fatsoeneeren, dichters als die van de *Renout* maakten ze, volgens hem, nog grover dan zij ze aantroffen, misschien om daarmee burgers en boeren te gerieven.

Maar is dan, vragen wij, de *Renaus* zooveel minder ruw? »Tous ces traits n'existent pas dans les poèmes français," schrijft Paris. Ik kan dat niet toestemmen. De moord van den koningszoon of neef, waaraan P. herinnert, wordt Mich. 52, 8 svv. ook al zeer wreed verhaald:

---

[1]) Zonder twijfel is dit een van de oude verhalen. De parallele schaakstrijd (vgl. boven blz. XXIV) is moderner, en misschien wel naar het voorbeeld van de *Ogier* gedicht.

Très en miliu la sale Bertolai encontra,
.I. eschekier a pris, durement l'en frapa;
Les iex li fist voler et si l'escervela
Que tos mors enroidis à terre trebuça.

Zie voorts Mich. 222, 14 svv., en mijne aanteekening daarop ben. blz. 97. — Mich. 224 komt R. te huis, en zijne kinderen verwelkomen hem.

Il vont baisier lor père, le pié et le talon.

En hij — kan het onmenschelijker? — terwijl de kinderen lief en onschuldig zijn,

Renaus les enpaint del pié par tel iror,
Par po ne lor a fait voler les iols del front.

Hoe gansch anders Renout 985 op de par. plaats:

Adelaert, sijn scoene kint,
Dat hi met siere herten mint,
Gevinc hi in sine arme bede.

Ook de mishandeling der *sergens* door Richars, en vooral de wreede teekening is zonder wedergade in de *Renout*. Mich. 389, 7 svv.

Richars le regarda, quant il l'ot si parler;
El point tint une fierte dont il cuida joer;
Blanche ert de fin ivoire, que n'i ot qu' amender.
Cil visa sor le front, si li laissa aler,
La char li a brisiée, lo test li fist crever,
Deci en la cervele li fist la fierte entrer.
Li pautoniers chaï toz mors, sans confesser.
.I. autre en abati qui n'ot soing de crier,
La cervele li bout, veoir la puet on cler, enz.

Afschuwelijk is verder het woord van Haimijn tot zijn zonen, Mich. 93, 17 svv.: »eet monniken en priesters op, zij zijn beter dan lamsbraad":

Si ont les chars tendres, si ont gras le roignon,
Mioldres sont à mengier que cisne ne poon.
Brisies les abaïes et froisies à bandon.
Cuisies les et mengies en feu et en charbon;
Jà ne vos feront mal niant plus que venison.
Miodres est moine en rost que n'est car de mouton.

Zie ook Mich. 173, het omstandig verhaal van het vierendeelen eens vijands, en MS. Oxf. A fo. 46b, beneden blz. 99.

Is het, als men dit alles overweegt, niet duidelijk, dat men op het standpunt van G. Paris evenzeer verplicht is om de oudste ons bekende redactie der Fransche *Renaus* tot de XIVe eeuw te brengen?

Niet om deze trekken van barbaarschheid acht ik de *Renout* jonger dan de *Renaus*: veeleer houd ik die voor tastbare bewijzen, dat er veel van de oude, primitieve verhalen in het Ned. gedicht, hier en daar zelfs nog meer dan in het Fransche, bewaard is gebleven. Is het desniettemin in zijn geheel wat jonger, dan is het omdat »op het oude tafereel jongere tinten gebracht zijn" [1]), of m. a. w. omdat nieuwere bestanddeelen uit een lateren tijd bijgevoegd zijn [2]). Maar men behoeft ter verklaring daarvan volstrekt niet terug te gaan tot de XIVe eeuw. Reeds in het midden der XIIIe eeuw was de invloed der Arthur- en Graalpoëzie, die wij hier opmerken, groot genoeg, om tot het ontstaan van de *Renout* te kunnen medewerken.

Op zulk een hoogen ouderdom wijzen ook de onechte rijmen, die wij hier aantreffen, en die slechts in de *Reinaert* en de *Walewein* zóó veelvuldig voorkomen. Zie beneden blz. 53 en 70.

Veel nader laat zich het tijdstip niet aangeven. Want de verwijzing naar »Van Lacviden Jan", d. i. Jehan de Lanson [3]) geeft voor de tijdsbepaling niet veel. Slechts dit blijkt er uit, dat het gedicht van dien naam, toen de dichter schreef, bestond, en dat het zeer bekend was, hetzij in het Fransch, hetzij in de Ned. vertaling. Welnu, het gedicht, zooals wij het nu bezitten, is uit de XIIIe eeuw, maar het origineel klimt nog wat hooger op [4]). Het staat dus den door ons gestelden datum niet in den weg; maar wekt toch tevens het vermoeden, dat wij de *Renout* niet al te vroeg in de XIIIe eeuw moeten stellen [5]). Elders toont de dichter bekend te zijn met het tweegevecht van Roelant en Ferragut (vs. 1547). Maar daaraan hebben wij niets voor de tijdsbepaling, omdat er bovendien wel geen twijfel aan is, dat hij na pseudo-Turpijn schreef, terwijl dat feit toch reeds vóór dien geestelijken schrijver in een Cantilena bezongen schijnt [6]).

»Sub finem seculi XIII," t. t. van Maerlant — met deze tijdsbepaling van Hoffmann en Jonckbloet kan ik mij ten slotte volkomen vereenigen. Minder gaarne zou ik onderschrijven wat eerstgenoemde er verder aan toevoegt [7]): »quam Nicolaus Verbrechten haud dubie composuit." Want dit is niets dan een *mera conjectura*, die geen bijval kan vinden. Noch Mone (Ueb. 47), noch Willems (Belg. Mus. VII, 208) ziet er grond voor. Hoffmann zegt ook niet, wat hem tot de gissing gebracht heeft. Misschien heeft de vermelding van Willem van Oringen en van andere helden uit de *Guillaume d'Oranje* in Fragment I [8]), — een vermelding, die nergens in de *Renaus* voorkomt — hem doen vermoeden, dat beide, de Ned. *Willem v. O.* en de *Renout*, van denzelfden dichter zijn. Maar bovendien kan ook de overeenkomst in stijl en dichttrant op vele pp. Hoffmann zijn meening in de pen hebben ge-

[1]) Dr. Jonckbloet t. a. p. [2]) Zie boven blz. XXIX verv.
[3]) Zie daarover blz. 90 v. [4]) Zie Hist. Litt. XXII, 570.
[5]) Tot dit resultaat komt ook Mone, Ueb. 48.
[6]) Zie beneden blz. 104. [7]) H. B. I, 57. [8]) Zie vs. 8 verv.

geven. Er zijn woorden en uitdrukkingen, die beiden even gaarne gebruiken. Zie b. v. W. v. O. 12 v., 24 v., 50, 67, 69, 128, 190 v., 245 vv., 389 vv., 399 v., 410 vv.

Doch ofschoon er overeenkomst in den stijl is, wij merken toch aan den anderen kant weer te veel verschil op, om tot de identiteit des schrijvers van de *W. v. O.* en de *Renout* te besluiten. In een opzicht vooral gaan de dichters ver uiteen, en dit alleen is beslissend. Terwijl de dichter van de *W. v. O.*, een Hollander van Haarlem, zich zuiver van alle bastaardwoorden houdt, bezigt de dichter van de *Renout*, die waarschijnlijk een Vlaming was, een aantal verfranschte woorden [1]. Met deze opmerking herneemt hij zijn plaats in de rij der anonymi. De vergelijking van de *Renout* met de *W. v.* O. heeft echter het groote nut, dat zij ons bevestigt in de overtuiging, dat wij hier twee werken van dezelfde eeuw voor ons hebben. Staat het op goede gronden vast dat laatstgenoemd gedicht van de XIIIe eeuw is, dan moet ook het eerstgenoemde, dat er in taal en stijl zoo veel mee overeenkomt, terwijl toch van navolging geen sprake kan zijn, uit dienzelfden tijd of althans van niet veel later dagteekenen.

Het is des te vreemder, dat Hoffmann Claes Verbrechten sone tot dichter van de *Renout* maakt, daar hij even ongunstig over dezen oordeelt, als gene algemeen gunstig bekend staat. Immers heeft de Haarlemmer veel lof geoogst voor zijn *W. v. O.*,

daer scone worde in sijn ende lichte,

gelijk Maerlant het uitdrukte en nog door niemand weersproken is. Daarentegen is volgens Hoffmann de letterkundige waarde van de *Renout* zoo gering mogelijk. Hij verwijt den Ned. dichter te slaafsche navolging van het origineel, gemis aan poëzie, en dientengevolge prozaïsche dorheid. Voorts merkt hij op, dat hij weinig heerschappij over de taal en weinig vaardigheid in het rijmen had. Hij is verward, zegt H., en kan het rechte woord niet vinden; hij vervalt in herhalingen en in aanduidingen van hetgeen komen zal. Stoplappen en nietsbeteekenende adjectieven bezigt hij telkens, en wanneer hij niet meer weet wat hij zeggen zal, verliest hij zich in eeden en betuigingen.

In deze opmerkingen ligt veel waars. Aan de *Renout* kleven groote gebreken. Zelfs wanneer men het gedicht naar zijn datum beoordeelt, vindt men er vrij wat in te berispen. De *Walewein*, de *Reinaert*, de *Floris en Blancefloer* hebben als kunstproducten veel hooger waarde. Even veel zorg als hunne dichters aan den stijl en de beeldspraak besteedden, zoo zeer heeft de dichter van de *Renout* ze verwaarloosd, hetzij ten gevolge van slordigheid, hetzij door gemis aan talent.

En toch verdriet de lezing ons niet. Integendeel ze boeit ons, en houdt ons aangenaam bezig. Sommige partijen zijn meesterlijk ge-

---

[1]) Zie boven blz. XXII.

teekend. Hoe kan het gedicht, ondanks zoovele gebreken, die werking te weeg brengen? M. i. daardoor, dat het, bij al hetgeen wij daarin anders zouden wenschen, zijn overvloedig deel heeft ontvangen van datgene wat de middeleeuwsche gedichten van alle latere onderscheidt, ik bedoel: de naïviteit. Ook Hoffmann erkent dit, ofschoon hij die deugd te weinig doet uitkomen. Terwijl hij »die Kälte und Trockenheit des Ganzen" afkeurt, prijst hij toch de »chronikenartige Einfachheit, die öfter sehr naiv und treuherzig, zuweilen sogar van objectiv-grossartiger Wirkung ist." Dit is inderdaad het geval, en de gesprekken, gelijk Hoffmann ook toegeeft, zijn over het algemeen goed gelukt. Wat wij vooral in den dichter bewonderen, is dat hij, met al zijn kunsteloosheid, ons de menschelijke hartstochten en aandoeningen zoo treffend weet te schetsen. Is vrouw Aye niet, zoo dikwijls zij optreedt, eene beminnelijke vrouw? Is Haymijn niet de type van een oud leenheer, die zich zelven genoeg en van den koning onafhankelijk wil wezen? Is de aankomst en opname der broeders aan Ywes hof niet prachtig geteekend? Is niet de held van het gedicht in den regel eene belangwekkende figuur?

Men legge slechts niet den maatstaf der nieuwere kunst aan. Men verplaatse zich bij het lezen, in de middeleeuwsche wereld. Men ergere zich niet te zeer aan het ontbreken van zekere sieradiën en van hetgeen wij »élegance" noemen. Dan zal men erkennen, dat ook deze oude Nederlandsche poëzie hare schoonheden heeft, en dat ook van haar in hare mate geldt wat Villemain van de poëzie der troubadours in het algemeen getuigt: »elle a souvent retracé des sentiments graves et touchants."

---

## V. DE RENOUTSSAGE.

Deze Inleiding zou onvolledig zijn, indien daarin, nadat het gedicht uitvoerig besproken is, met geen woord gewag werd gemaakt van de legende, die het behandelt. Men verwachte hier intusschen niet de mededeeling van nieuwe ontdekkingen. Mijne studiën bepaalden zich voor het oogenblik tot de literarische voortbrengselen: hun tekst, hun ontstaan, hunne waarde. De geschiedenis der sage kon voor mij geen hoofdzaak zijn, en wanneer ik ze toch in de laatste plaats ter sprake breng, dan geschiedt dat alleen volledigheidshalve. Ik wil hier de belangrijke bouwstoffen, die daarvan door anderen verzameld zijn, bijeenbrengen, opdat ieder daarvan eenig overzicht hebbe, ook degene, die de boeken, waarin we die vinden, niet alle tot zijn dienst heeft.

Dat de historie der Heemskinderen reeds in de XIIIe, ja in de XIIe eeuw in Frankrijk algemeen bekend was, volgt uit den ouderdom der Fransche HSS. [1]), en wordt bevestigd door de getuigenissen.

[1]) Zie boven blz. XI v., XVIII.

van Albericus Trium Fontium en Philippe Mouskes. Ook in het Provençaalsch was de sage reeds vroeg verbreid. Wij hebben een toespeling daarop bij een Provençaalsch dichter der XIIe eeuw, Bertrand de Born:

Venrai armat sobre Bayart;

en bij een ander, Giraud de Cabreira, lezen wij:

Rainoall
Ab lo chival [1]).

't Is waar, dat deze aanhalingen niet zeer uitvoerig zijn. Maar juist uit die vluchtige aanduiding blijkt de bekendheid der sage in dien tijd beter dan uit uitvoerige mededeelingen. Het verhaal was dus reeds in de XIIe eeuw in het zuiden zoo populair, dat de dichter, die er op zinspeelde, slechts een paar woorden behoefde te bezigen [2]).

Het getal der bewijzen voor de vroege bekendheid der Renaussage wordt nog grooter, wanneer het geoorloofd is, al wat hier en daar over *Renaud d' Aubépine* of *Reinaut van den Witten Dorne* voorkomt, voor een herinnering aan onzen Renout te houden. De Reiffenberg en Michelant zien daarin geen bezwaar, maar ik voor mij ben nog niet van de identiteit overtuigd. Het zijn zoo geheel verschillende personen. Is Renaus de Montauban een vijand van Karel, Renaus d' Aubépine heet zijn pair en vriend. Wordt gene gebannen, deze wordt met de gewichtigste zendingen belast. Trekt de een met Gascogners tegen Karel ten strijde, de ander voert met hem oorlog tegen de Saracenen — en van de broeders, van het ros Beijaert, van vader Haims en moeder Aye, van Ywe en Clarisse vernemen wij bij hem geen woord.

Het oudste, ons bekende, geschrift waar de naamgenoot herhaaldelijk voorkomt, is wellicht *de Lorreinen*, maar ook Pseudo-Turpijn en in navolging van hem Albericus Trium Fontium, en Phil. Mouskès gewagen van hem. In *de Lorreinen* is Her Reinaut van den Witten dorne een van de twaalf, die gekozen worden om tegen de heidenen in Spanje te strijden, Lorr. II, 292 verv.

Her Reinaut van den witten dorne
Was deerste, geloeft mi das,
Diere toe gecoren was.

Hij doet wonderen van dapperheid, II, 922 v.

Maar datter toe quam saen
Van den witten dorne Reinaut.
Deus! wat scaden doe daer coes
Agulant ende sine liede!

[1]) Deze plaats steunt de eerstgenoemde. Want de vermelding van het paard alleen zou niet genoeg bewijzen. Ook andere rossen heetten Beijaert, bv. dat van Heremont, Lorr. II, 741. De naam bet. *Vos*. Zie Dr. Verwijs, Die Rose, blz. 218.

[2]) Vgl. Fauriel, Histoire de la poesie provençale III, 469, boven blz. XXVI.

III, 65 wordt hem door Karel een vertrouwelijke boodschap medegegeven:

Oec so willic dat her Wernier
Van Graven, die ridder fier,
Ende Reinaut van den dorne wit
Daer varen vernemen dit,
Si sijn beide getrouwe ende goet,
Ende vrome sere ende vroet,

vgl. IV, 39, 73.

Pseudo-Turpijn bericht Cap. XI. Gaiferus, rex Burdegalensis cum tribus millibus virorum bellatorum cum Carolo in Hispaniam profectus est, Galerus etc. etc.... Rainoldus de Alba spina. Cap. XVII treedt hij, met ongelukkigen uitslag, als tweede kampvechter, na Ogier, tegen Ferragus op: »deinde misit ad eum causa belli Carolus Rainaldum de Alba Spina, et detulit (sc. Ferr.) illum solo brachio ilico in carcerem oppidi;" hetgeen Mouskès 5783 vv. aldus verhaalt:

Renaus d' Aubespin i ala,
Si se combati moult très bien,
Mais ne le [1]) pot grèver de rien.
Et Fiernagus tout ausement
Le prist et porta esramment
Avec Ogier en son castiel
D' ausi legier com. i. gastiel.

Hij wordt dan ook gedood:
Mouskes 7358:

Bégon ont mort et mis à fin,
Et apriés Renaut d' Aubespin;

en met de andere gesneuvelde helden van Roncevaux begraven: Turp. cap. XXIX. »Apud Burdegalam coemiterio S. Severini sepelitur Gaiferus, rex Burdegalensis, Englerus dux Aquitaniae, Lambertus princeps Bituricensis, Galerus, Galinus, R a i n a l d u s de alba S p i n a .... cum quinque millibus aliorum [2]).

Wat eenigszins bevreemdt is, dat Renaus de Montauban niet genoemd wordt in de oudste Chansons, zooals la ***Chanson de Roland***, de ***Ogier*** e. a. Eerst in de latere zijn toespelingen op de ***Quatre fils***

[1]) t. w. Ferragus.

[2]) Eerst de Spaansche *Cronica general* noemt hier Renaud de Montauban (G. Paris, Charlem. 283); al de anderen houden de beide personen uit elkander, en weten niets van deelneming aan den Spaanschen oorlog en den slag van Roncevaux door Renaus. Onder de Fransche hss. is MS. Oxf. A het eenige, dat hem aan de zijde van Rollant tegen de Sacracenen laat optreden en een tweegevecht met Faramus doet aangaan. Maar van Roncevaux is daarbij geene sprake, en de mise en scène is eene gansch andere.

*Aimon*. Zoo b.v. in de *Aye d'Avignon*, die wel eerst van de XIVde eeuw dagteekent [1]). »Vous estes," zeggen daar de neven van Ganelon tot Garnier:

Vous estes de la geste as Quatre fiz Aimon,
Qu'il geta de France, et Maugis le larron,
Et puis misrent la terre en feu et en charbon,
D'Orliens jusqu à Loon ne laissièrent maison,
As espaus en Ardenne getèrent mort Guion [2]).

Toch lijdt het geen twijfel, dat de sage een der oudste is van den Karolingischen cyclus. Het is anders onverklaarbaar, dat reeds in de XIIe eeuw een zoo ingewikkelde vereeniging van allerlei overleveringen tot stand gekomen is, als wij in de *Renaus* en in de *Renout* bezitten. Hoeveel dichtende en verdichtende arbeid moet niet voorafgegaan zijn aan deze verbindingen van noordelijke en zuidelijke, van wereldlijke en kerkelijke, van Renaus- en Buevo-verhalen. — Blijkt het ook niet uit de echt-Germaansche persoonsnamen, die wij hier nog vinden, dat wij voor den oorsprong der legende moeten teruggaan tot den tijd, toen het Germaansche element in Frankrijk nog niet door het Romaansche verdrongen was? Reinout [3]), Hayms, Ritsaert, Writsaert, Adelaert, — dat zijn stellig oud-Duitsche appellativa. Hetzelfde geldt van het zwaard Florberge of Flamberge, gelijk reeds Görres [4]) heeft opgemerkt. — En hoeveel oude trekken bevatten de Renauschansons der XIIe en XIIIe eeuw nog, en ook onze *Renout* ondanks haar jongere redactie [5]). Behalve op de ruwe zeden, waarover boven [6]) reeds het noodige gezegd is, vestig ik de aandacht op het werpspel met steenen [7]), dat eerst in eene latere redactie tot een schaakspel geworden is; op het opwegen van dooden met goud [8]); op den strijd

---

[1]) Zie P. Paris, Hist. Lett. XXII, 349.

[2]) Vgl. Mich. 70 sv., eenigszins anders.

[3]) (Val. Schmidt?) in de Wiener Jahrb. XXXI, 101 houdt *Reinhold* en *Reinhard* voor identisch, of althans den laatsten naam voor een variatie van den eersten, ontstaan, toen »späterhin bey dem Uebergange in die neuere Zeit der Opponent der fürstlichen Macht nicht mehr, wie früher, seinen Herrn etwa gelegentlich beym Bart vom Throne reiszen oder dergleichen mit ihm angehen mochte, sondern auf krummeren Wegen und Schlichen ihm und dem Vortheile des Reiches zu nahe zu treten suchte." Ofschoon ik evenzeer als hij het eerste deel der samenstellingen voor de samentrekking van hetzelfde bekende woord *regin* of *ragin* houd, zou ik toch het tweede deel in iederen eigennaam voor een ander woord willen houden, en *hard* van *(h)old* willen onderscheiden. Het laatste is, gelijk Grimm (Gr. II, 334) aanwees, uit *oald*, *wald* (*walt*) ontstaan; vgl. *Arnold* enz.

[4]) Teutsche Volksbücher, S. 128.

[5]) In de *Renout* heet de held eenige malen *Grave van Merewoude* of *Merwoude* (Renout 1332, 1394, 1584), voor welken naam ik in de *Renaus* geen parallel vind. Stellig heeft hij hem toch wel evenals de andere eigennamen aan het Fransch ontleend. Dat intusschen ook die samenstelling echt-Germaansch van oorsprong is, ziet ieder. Zij bevestigt dan het boven gezegde.

[6]) Blz. XXXIX vv.

[7]) Heemsk. 32 verv.

[8]) Heemsk. 7 en elders.

binnenshuis in de zaal, die zeer primitief en echt-germaansch is [1]; en dergelijke eigenaardigheden [2]). Dr. Jonckbloet meent dan ook m. i. terecht, dat de sage minstens wel uit de tiende eeuw stamt.

Dat Renout niet genoemd wordt in de oudere Chansons, kan dus aan niets anders liggen dan daaraan, dat de sage eerst betrekkelijk laat opgeschreven is. Zij schijnt zich lang mondeling te hebben voortgeplant, en stellig niet het eerst en het meest in de hofkringen. Zoo bleef zij misschien aan de hoofsche trouvères een tijdlang onbekend, en had gelegenheid om meer dan eenige andere oude sage allerlei onderscheïden vormen aan te nemen. Michelant vergelijkt haar in dit opzicht met de sage der Melusine. Ook deze is van mond tot mond gegaan en heeft zich aan allerlei plaatsen en feiten vastgeknoopt [3]), want de *traditio oralis* staat het aannemen van een vaste type in den weg. Toen men eindelijk begon de Renauschanson te schrijven, had zich reeds meer dan éêne traditie gevormd. Vandaar ook de verbreiding der sage in zoovele landen: in Zuid- en Noord-Frankrijk, België, Nederland, Duitschland en Italië.

Toch is ze slechts in één van de landstreken, waar ze burgerrecht kreeg, inheemsch en populair gebleven, en dat is juist in de streek, waar ze geboren werd. Ik denk daarbij niet, gelijk Van den Bergh [4]) aan de Provence, al is ook »het tooneel" der gedichten, vooral van het Nederlandsche, »grootendeels in het zuiden van Frankrijk." Van den Bergh wijst zelf op het »Duitsche uiterlijk" der eigennamen, die hij echter als »overblijfselen van de Gothische heerschappij" in het Zuiden tracht te verklaren. Maar deze verklaring is spitsvondig, en het geheele gevoelen verwerpelijk. Is het gedeelte der Chanson, dat de Ardennertraditie bevat, het oudste deel van het gedicht, — en hieraan is na al het gezegde wel geen twijtel meer [5]) — dan is het op zich zelf reeds waarschijnlijk, dat daar zich ook de sage gevormd heeft.

Is het niet opmerkelijk, dat de dichter van de *Aye d'Avignon* nog alleen deze noordelijke bewerking der sage kende? [6])

Daar, in het Noorden van Frankrijk en in het zuiden van België, aan of dicht bij de oevers van de Maas, is zonder twijfel het oudste tooneel, waarop de helden, die hier geteekend worden, optraden; en zoo er historie ten grondslag ligt, dan is die alleen op dit terrein

---

[1]) Denk aan het tweede deel der *Nibelungen*, en vgl. Mone Anz. 1837,332.

[2]) Zie Hist. Lett. XXII, 692—696.

[3]) S. 508. „Diese sage ist im Poitou entstanden und knüpft sich zunächst an die familie Lusignan, dennoch wurde sie auf eine grosze zahl anderer orte in Frankreich und Deutschland übertragen."

[4]) De Ned. Volksromans, 13.

[5]) Zie boven blz. XXIX, vgl. nog P. Paris, Hist. Litt. XXII, 692. „Dans la première chanson, celle de la forêt des Ardennes, Ogier seul est nommé de tous les pairs de France. Dans la chanson de Montauban nous retrouvons tous les noms fameux des autres gestes."

[6]) Zie boven blz. XLVI.

te zoeken. Dàar ligt nog Vaucoleurs in een schoone vallei, ongeveer een halve dagreis van Commercy; verderop ligt Pierrefonds, en wellicht de Espaus, Brunevaus, Valfondu, plaatsnamen, die stellig niet verzonnen zijn. In Noord-Frankrijk vinden wij een Chateau-Renaud, bespoeld door de wateren van de rivier de Maas; daar komt, zegt men, Malegijs nog weder, en Bayard neemt er telkens de wijk [1]). Elders, in de stad Evreux is aan een huis een gebeeldhouwde voorstelling van de vier Heemskinderen, zittende op Beijaert; ter rechter hand ziet men het slot Montalbaen, ter linkerzijde een kerk. Te Blois en te Beauvais vindt men dezelfde voorstelling, evenzoo te Valenciennes en te Rijssel.

Het Ardennerwoud bevat een schat van herinneringen aan de Heemskinderen en hun paard. Vooral het land van Luik en van Namen is er vol van, gelijk ieder reiziger in die streken weet. Alle gidsen verhalen, alle ruïnen getuigen van hen. Baron de Reiffenberg heeft met vlijt al wat daarop betrekking heeft verzameld. Ik moet hier voor bijzonderheden naar hem [2]), en voor Noord-Nederland naar mijne Heemsk. Inl. XXIX en de daar aangehaalde schrijvers verwijzen [3]).

Aan de talrijke Noordfransche en Zuidnederlandsche herinneringen heeft Zuid-Frankrijk weinig of niets over te stellen. »Dans les provinces du midi", zegt P. Paris, »le souvenir du château de Montalban, de la plaine de Valcolor, de la ville de Balençon, de la forêt de la Serpente est entièrement perdu" [4]). Is dat inderdaad het geval, dan heeft de sage er geen diepe wortelen geschoten, waarschijnlijk omdat ze in dien bodem niet ontloken was.

Toch is zij, gelijk wij zagen, daarheen overgeplant, en knoopt zij zich er vooral aan Aquitanie [5]) en Gascogne, aan Bordeaux en de Gironde en Dordogne, en het allermeest aan Montauban vast. Aan de stad van dien naam valt wel niet te denken, daar deze eerst in 1114 gesticht is, in een tijd derhalve, toen de sage zelfs reeds in het zuiden verbreid moet geweest zijn. Ook ligt de stad aan de Tarn. Er zijn meer Montaubans in Frankrijk, en drie, die hier bijzonder in aanmerking komen. Het eene bij Fronsac in Saintonge, het andere bij Cubzac, het derde bij Bourg de Gironde, niet ver van la Réole. Alle liggen aan de Gironde. Maar het laatstgenoemde schijnt om zijn ligging en de daaraan vastgeknoopte legenden van gevechten, die er geleverd zijn, het hier bedoelde te wezen [6]).

»Vanwaar echter, dat de sage later uit het noorden naar het zuiden

---

[1]) Hist. Litt. XXII, 688. [2]) T. a. p. II, p. CCIII sv.

[3]) Zie ook Van Lennep en Ter Gouw, Uithangteekens I, 125 en 332; Ter Gouw, Amstelodamiana, 208; en vooral Mone, Ueb. 47. [4]) T. a. p. pag. 689.

[5]) Heemsk. 48 heet Aquitamë een "stat." Desgelijks Pseudo-Turpijn. Cap. XI: Hic vero Englerus, genere Gasconus, dux urbis Aquitaniae, quae sc. urbs sita erat intes Lemoricas et Biturigas et Pictavos. [6]) Mich. 507.

is overgeplant? Daarin ligt de knoop van het raadsel," zegt Michelant. Ik beweer niet, dat ik het oplossen zal. Maar ik waag toch de opmerking, dat hetgeen met de *Renaus* geschied is, tot op zekere hoogte met alle Fransche gestes heeft plaats gegrepen. Welk karolingisch verhaal is er, dat niet evenzeer in het zuiden als in het noorden in omloop was? Men zie de lijst bij Fauriël in [1]), en men zal erkennen dat al de ons bekende epische sagen van Roncevaux, van Ogier, van Mainet, van Floris en Blanchefleur, van Girard de Rossillon etc. — ik laat die van de Tafelronde nu ter zijde — ook in het provençaalsch bezongen zijn. Al zijn de gedichten meerendeels verloren gegaan, daarom hebben ze toch wel bestaan [2]). Enkele zelfs, als de Provençaalsche *Renaus*, schijnen weer in de langue d'oïl te zijn overgezet. Maar het spreekt wel vanzelf dat de bewoners van het zuiden wijzigingen aanbrachten van localen en anderen aard. Tweeërlei zal bovendien licht zijne uitdrukking in deze provençaalsche Chansons gevonden hebben, t. w. de oppositie tegen de kroon, en de strijd tegen de Sarracenen in Spanje. Zoo ergens, dan was hier een sage welkom, welke bewees, dat er edelen waren, die zich tegen de oppermacht des keizers verzetten, en die hun onafhankelijkheid met het zwaard verdedigden. Wat de Ardennen in het Noorden waren, dat waren Aquitanië en Gascogne in het zuiden: afkeerig van vazallendienst, en naijverig op hunne autonomie. Het laat zich dus denken dat verhalen als die van Ogier en van Renout hier opgang maakten [3]). Maar Montessor moest noodzakelijk Montalbaen, la maison d' Ardan moest la maison Dordogne, de Maas moest de Gironde worden. Hadden voorts volgens de noordelijke lezing de vier broeders zich een tijdlang schuil gehouden, en een guerilla-oorlog tegen koning Carel gevoerd, die gegevens konden, dank zij Spanje, uitgewerkt worden. Het lag voor de hand, de dappere helden tot bestrijders en overwinnaars van de Saracenen, tot helpers van den Gascoenschen koning te maken. Zoo kon in deze Chanson de bevrijding der Provence van het juk der ongeloovigen, die nog zoo versch in het geheugen lag, tevens gevierd worden. Zonder twijfel zijn dan ook de verhalen omtrent de bestrijding en overwinning van koning Saforet of, gelijk de *Renaus* zegt, van koning Bèges, in het zuiden gedicht.

Dat de verbinding der noord- en zuidfransche lezingen tot een onmogelijke topographie leidde, ligt in den aard der zaak, en is elders

[1]) T. a., p. III 453 vv.

[2]) Zie Fauriel I, 16 sv. Gaston Paris, Charlem. 82: „nous croyons qu'il a existé sur ce sujet un assez grand nombre de poèmes provencaux qui se sont perdus." Vgl. Herrig's Archiv, Jhrg. XXIX, Bd. 52 S. 281—292, Ueber die epische Poesie der Provenzalen, van Prof. Dr. Aug. Mahn.

[3]) Denk ook aan de *Lorreinen*, en vgl. De Reiffenberg, Intr. II, CCLXI: „Ces ducs d' Aquitanie... étaient les héritiers de la maison des Mérovingiens et, en conséquence, ils protestaient les armes à la main contre Pépin et ses successeurs. Les Gascons sont la personnification poétique du parti de la legitimité dans ces siècles éloignés."

aangewezen [1]). Dit moest echter nog erger worden toen zich de grenzen, binnen welke de sage zich bewoog, steeds verder uitbreidden. Weldra knoopt zij zich aan nog verderaf gelegen steden, zelfs aan Keulen en Dortmund vast. Het is waar, dat die vooral in de bijvoegselen op het einde betreffende sanctus Reinoldus vermeld worden, die een kerkelijk karakter dragen. Maar de verbinding is toch niet geheel zonder invloed op de geographie van het eigenlijk riddergedicht gebleven. Als de gebroeders ter laatster ure uit Montauban moeten vluchten, begeven zij zich volgens de *Renout* naar Ardanen, volgens vele Fr. MSS. naar Dordon, maar volgens de ed. Mich. [2]) naar Tremoigne of Dortmund.

Locale herinneringen aan de sage, zooals Noord-Frankrijk en Zuidelijk België die bevatten, zoekt men in Duitschland tevergeefs. Zondert men Keulen [3]) en Dortmund uit, dan bevatten zelfs de dicht bij Frankrijk gelegen Rijnstreken, voorzoover ik weet, geen herinnering aan Renout of de Heemskinderen. De sympathie voor hen was althans tot het einde der XVde eeuw zoo gering, dat de Chanson over hen niet verduitscht werd. En toen de poëzie (?) zich eindelijk over hen ontfermde, was het niet een Fransch lied, dat men vertolkte, maar de Nederlandsche vertaling daarvan.

In Italië zijn evenmin als in Spanje de Heemskinderen populair geweest, d. i. zij hebben er, voorzoover bekend is, niet in den mond des volks geleefd. Dit neemt echter niet weg, dat, gelijk wij weten, de Italiaansche poëzie zich met *Rinaldo*, niet minder dan met *Rolando* heeft bezig gehouden. Fransche MSS. lagen hier oorspronkelijk ten grondslag, van welke er nog een te Venetië voorhanden is [4]). Daaruit schijnt eerst een half Fransch- half Italiaansch, later een zuiver Italiaansch verhaal gevloeid te zijn [5]). De *Vier Heemskinderen* bevonden zich ten minste in de groote verzameling der *Reali di Francia*, in Italiaansch proza van omstreeks het midden der 14de eeuw, uit gedichten ontstaan, en weer in gedichten opgelost [6]). Daar in de steeds herdrukte gebrekkige uitgaven de *Rinaldo* ontbreekt, moeten wij ons oordeel over den inhoud opschorten totdat men een betere éditie volgens de HSS. zal hebben doen verschijnen. Vermoedelijk zal het met deze legende wel gegaan zijn gelijk met de andere: zij is stellig onder de handen der Italianen aanmerkelijk gewijzigd geworden. Want wij hebben hier in het alge-

---

[1]) Inl. Heemsk. XXXII v. Boven blz. XXIV. [2]) Zie 364, 9 svv.

[3]) Vgl. Roquefort-Flaméricourt t. a. p. 141.

[4]) Zie boven blz. XII, en vgl. G. Paris, t. a. p., 163.

[5]) G. Paris, 183: „On peut donc admettre, en thèse générale, que les chansons de gestes françaises en Italie ont passé par le langage et la forme des manuscrits de Vénise pour arriver aux compilateurs des *Reali*, et que ceux-ci n'ont pas puisé directement à une source française. Les poemes franco-italiens sont, en quelque sorte, le cordon ombilical qui rattache la poésie carolingienne d'Italie à sa mère française."

[6]) Zie G. Paris, 179—181.

meen te doen met een in de letterkunde opmerkelijk verschijnsel. Ten dage dat de karolingische poëzie in Frankrijk uitgebloeid had en zich tot matte herhalingen van het vroeger gezegde bepaalde, is zij in Italië nog eenmaal gaan bloeien op een niet minder schitterende wijze. Het onderscheid tusschen dien vroegeren bloeitijd in het vaderland en dezen is voornamelijk, dat ginds de nationale overlevering, hier literarische phantasie en kunst de kweeksters waren. Want men vergisse zich niet. Het zijn enkel letterkundigen, die daarin de hand hebben; het Italiaansche volk verbreidt de sage niet. Er bestaat bij Nicolaus van Padua eene toespeling op het verhaal van de *Heemskinderen*, zooals het in de *Reali* gevonden wordt, die ons bevestigt in het vermoeden, dat in de XIVde eeuw het oud-Fransche gedicht en de Italiaansche bewerking ver uiteen liepen [1]). Wij zouden er meer van weten, als de berijming van die verzameling door Christofano of Christoforo, den *Altissimo* van Florence, zich ook tot de *Renaus* had uitgestrekt. Maar dat is helaas! het geval niet geweest.

Wij zijn dus voor de kennis der Italiaansche Renoutssage voorloopig nog beperkt tot de gedichten der Italianen zelve, tot Pulci, Bojardo, Ariosto en Tasso. De laatste, ofschoon de jongste der genoemden, levert voor de vergelijking met de oude *Renaus* en *Renout* het meeste, daar hij weer opzettelijk uit de oude traditie put [2]). De drie eerstgenoemde dichters uit de XVe eeuw zouden de moeite der studie, met het oog op de ontwikkeling der sage stellig loonen, indien ons niet, bij gemis van de fransch-italiaansche gedichten en het proza der *Reali*, in dezen de schakels verborgen bleven, die de latere Italiaansche opvatting met de oude Fransche sage verbonden. Die samenhang is stellig inniger dan men meent. Zelfs de oorlog van Renaud in Spanje, zijn gelijkstelling met Roland, en zijn optreden zonder de broeders, alleen, — bijzonderheden, die door de Italiaansche dichters met voorliefde vermeld en uitgewerkt worden, — zijn blijkens MS. Oxf. A, niet van hunne vinding, maar wel degelijk van Franschen oorsprong. Het is niet onmogelijk, dat, gelijk G. Paris meent, die uitbreiding der sage is voortgevloeid uit het verhaal van Renouts kruistocht naar het heilige land en zijne verovering van Jerusalem; ofschoon het waarschijnlijk een gevolg van de verwarring tusschen Renaus d'Aubespine en Renaus de Montauban zal geweest zijn. Hoe dat zij, het is in Frankrijk, niet in Italië, dat wij die voortzetting der legende te zoeken hebben, al blijft het ook waar, dat de Italianen op het eens gebaande spoor zijn voortgegaan [3]).

---

[1]) Vgl. G. Paris, 187. [2]) G. Paris, 201.

[3]) Zie boven blz. XVI. Hiermede vervalt de opmerking van G. Paris, Charl. 195: „L'origine d'un trait propre à la forme italienne des récits carolingiens est difficile à préciser: nous voulons parler des exploits de Renaud de Montauban, autres que sa guerre contre Charlemagne.... Aucun poème français, en dehors de celui-là et

Ook *Spanje* heeft zijn *Reynaldos de Montalvan* gehad, vermeld in de *Espejo de caballerias* (16e eeuw) en in de Don Quichot van Cervantes (I, 6). Bovendien bestaat er een roman van dien naam, en een daaraan ontleend drama van Lopez de Véga, *la Pobreza de Reynaldos* [1]). Het schijnt wel, dat een en ander meerendeels uit Italiaansche bronnen gevloeid is. In hoever de held in Spanje geliefd was, is mij niet gebleken.

Ten slotte rest nog slechts de vraag, of aan de Renoutslegende eenige historie ten grondslag ligt? Liefst zou ik mij geheel van de beantwoording dier vraag onthouden, daar wij ons met haar op het gebied der gissingen wagen. Maar ze is nu eenmaal door anderen ter sprake gebracht, o. a. door Fauriel, Michelant en de Reiffenberg. Eerstgenoemde [2]) is van oordeel dat de historische grondslag ontbreekt. »Il n'a," zegt hij, »aucun fondement historique: c'est selon toute apparence la pure expression poétique du fait général, dont d'autres romans du même genre ne représentent que des cas particuliers." Michelant daarentegen is van een ander gevoelen [3]). »Was Renaus selbst betrifft, so scheint er seinen geschichtlichen ursprung in Eginhard, Orderic Vital, Dudon und in der legende des heiligen dieses namens zu haben." Het spijt mij, dat Michelant de plaatsen uit de werken, wier schrijvers hij opsomde, er niet bijgevoegd heeft, want ik heb nu tevergeefs naar de vermelding van Renaus of Rainaldus bij de genoemden gezocht. Vooral zou het van belang zijn te weten, waar Eginhard van onzen held gewaagt. Als de secretaris van Karel den Groote hem kende, dan zal hij wel bestaan hebben. Daar is geen twijfel aan. Maar ik kan noch in de *Vita Caroli Magni*, noch in de *Aunales* (gesteld dat die van E. zijn) een spoor van herinnering aan de *Heemskinderen* vinden. Hetzelfde moet ik van de beide andere getuigenissen zeggen. Noch Ordericus Vitalis, noch Dudo spreken in hunne Normandische historiën van Renout. Wel vermeldt Dudo Lib. II zekeren »Ragnoldus, princeps totius Franciae", die tegen Rollo optrekt, en na tweemaal op de vlucht geslagen te zijn, ten slotte gedood wordt. Maar behalve dat wij hier in een gansch andere eeuw verplaatst worden, hebben de lotgevallen van bedoelden *princeps* niets met die van het Heemskind gemeen. Vreemd is het verder, dat Mich. een bewijs voor het bestaan van den historischen Renout in de legende van sanctus Reinoldus zoekt. Immers, zoo iets, dan is zij fabelachtig, en later toevoegsel. Gelijk in de Wiener Jahrbücher XXXI, 111 zeer terecht is opgemerkt, hebben wij hier met denzelfden persoon te

---

de ses suites, ne parle de Renaud; aucun surtout ne lui attribue de part dans les guerres de Charles contre les Sarrasins et dans la conquête de l' Espagne. Peut-être est ce Pulci qui le premier l'introduisit dans le cercle des paladins consacrés par la tradition et le plaça sur le même rang que Roland."

[1]) G. Paris, 211 sv. [2]) T. a. p. I, 266. [3]) S. 509.

doen; maar hij wordt nu als boeteling geteekend. De bloedschuld wordt door vrome afzondering en heiligheid gezoend. *Et de aliis haec fabula narratur* [1]). Zij kon natuurlijk slechts ontstaan, nadat eerst het leven in de wereld, de krijg tegen Karel, en het bloedvergieten geschilderd waren.

Welverre derhalve van met Mich. de historische kern, die hier wellicht schuilt, in de additamenta te zoeken, zou ik haar in het wereldlijk verhaal of het Riddergedicht willen opsporen. De vraag is echter, of ze ook daar te vinden is. Baron de Reiffenberg [2]) kan zich het tegenovergestelde niet denken. »Ces souvenirs si vifs, si généralement repandus," schrijft hij, »n'auraient ils que des fables pour origine? Nous n'admettrions l'affirmative qu'avec peine. Sans doute la fiction obtient ici sa large part, mais elle semble recouvrir un fond de vérité." Natuurlijk ligt deze »fond," als zij bestaat, in de Ardennersage [3]). »Dans l'origine ce n'était que l'histoire de quatre frères abandonnés de leur père et persécutés par le roi, contraints de chercher un refuge dans les détours de la grande forêt des Ardennes," schrijft Paulin Paris [4]). Zonder twijfel kan dit de historische grondslag zijn, het is ten minste de oudste overlevering. Maar als Paris ook »l'intelligenee merveilleuse et surnaturelle d'un excellent cheval et les expédients d'un adroit larron," d. i. Beiaert en Malegijs in hun bovennatuurlijk karakter, tot die oorspronkelijke sage rekent [5]), dan antidateert hij m. i. elementen, die aan de *oudste* karolingische legenden vreemd waren [6]).

De historische kern, zoo zij werkelijk aanwezig is, kan m. i. in niets anders gezocht worden dan in het gewapend verzet van de Heemskinderen met hunnen aanhang tegen dezen of genen Karolinger. Het tooneel van dien strijd was dan het noorden van Frankrijk of Ardennerwoud, hetzij daar hunne woonplaats of hun verbanningsoord gezocht moet worden. Ik haast mij echter er bij te voegen, dat ons de gegevens ontbreken, om zelfs dit weinige zeker te noemen.

[1]) Vgl. Inl. Heemsk. XXXVI., Mich. S. 509. Denk aan Willem van Oranje en aan Reinaert de Vos, „der auch gelegentlich die Mönchskutte anzieht" (Val. Schmidt).

[2]) In de Introduction à Phil. Mouskès, II, p. CCIII svv.

[3]) Vgl. boven blz. XXIX. [4]) T. a. p., 668.

[5]) T. a. p. 668 en 687. [6]) Vgl. boven, blz. XXIX verv.

# RENOUT VAN MONTALBAEN.

## I.

### EERSTE FRAGMENT.

Vgl. Heemsk. V, 14—17.

**Hoe om den Grave gesonden was, ende hoe den Grave Aymijn van sijn wijf geseit was, dat hij vier kinderen hadde, 't welk hem seer verwonderde.**

*Doen gebeurde het, als de maeltyt gedaen was, dat Vrou Aye*

Bl. I. kol. a.

Was vor .i. veinstre gestaen,
Ende hadde die collumme bevaen,
Ende sach in dat dal beneden,
Waer die heren quamen gereden.
5 »Den vorsten", seitsi, »hebbic becant, (5)
Dats mijn neve, die grave Roelant;
Dander es met waren dingen
Die grave Willem van Oringen;
Die derde dinket mi Bertram,
10 .I. stout rudder ende lofsam; (10)
Die vierde dats mijn here Bernaert:
Ic weet wel, si comen harewaert,
Ic vruchte, bi Gode die mi geboot,
Dat si riden in hare doot,
15 Ic wilde wel, datsi teser wilen (15)
Waren over .c. milen;
Si hebben hoge bodscap te doene
Die riddren sterc ende coene.
Ganc wech", seitsi, »portenare,
20 Datti God onse here beware! (20)
Ende nem dese .iiij. hobande,
Ende ghef mi den besten Roelande:
Sech datten hem sijn moeije sande,
Ende ghef mi desen den here Bertrande,

Vs. 2 HS. collūme. Vs. 17 Hffm. grote botscap.

25 Ghef elken riddere .i. hobant, (25)
Ende sech dat icse hem hebbe gesant.
Doe die paerde achterwaren wale,
Brinc de riddren in de zale,
Si comen vor den overmoedichsten man,
30 Die nie ter werelt lijf gewan. (30)
Bi den here die mi geboot!
Ic duchte, hi salse slaen te doot.
Ic wilde wel, datsi alle waren
Over .m. milen gevaren,
35 Dat seggic u met gewoude." (35)
Tien tiden was Aymijn die oude
Onder alle sine baroene,
Die stout waren ende coene.
Daer sater gewapent .viij.c,
40 Dat seit de bouc, wien soos wondert. (40)
Daer was die overmoet so groot,
Ende mallijc hadde up sinen scoot
.I. zwaert met .i. goeden egge:
Het es al waer, dat ic u segge.
45 Haymijn sat tien tiden (45)
In enen bliaut van groenre ziden,
Die diere was ende goet,
Daer menich goet steen in stoet:
Dat nes logene negeen.
50 Hi hadde gescranct sine been, (50)
Kol. b. Sijn ellenboge stoet up sijn knie,
Sconre hof hilt Aymijn nie.
Hi sat of hem ware onderdaen
Dat kerstinede heift bevaen;
55 Ende hi hadde met sire tongen (55)
Al dat hof also bedwongen,
Datter niemen spreken dorste,
Geen so rike lantsvorste.
Nu camen die .iiij. rudders te male
60 Vor Aymijn inde zale, (60)
Ende groeten Aymijn met minnen,
Ende aldatsi vonden daer binnen
Groeten si met goeder trouwen,
Rudders, vrouwen ende joncfrouwen.
65 Maer daer was niemen so coene, (65)
Die dorste seggen willecomen.

Vs. 30 HS. welert. Vs. 51 HS. hellenboge. Vs. 65 Hffm. so vrome. Vs. 66 Hffm. willecome.

Si bogen neder vele sciere
An Haymijn alle .iiij.
Ende hine was niet in dien,
70 Dat hi up hem wilde sien. (70)
Doe seide die grave Roelant:
»Wi zijn boden totu gesant,
Ende comen van den coninc van Vrankrike,
Dat gi croont Lodewike;
75 Ens niemen so edel no so scone, (75)
Die Lodewike mach spannen crone;
Dor u es thof gelinget met crachte
.xl. dage ende .xl. nachte,
Hi heift u gezworen vrede
80 Met .xij. den besten van kerstinede." (80)
Haymijn horde wel de tale,
Maer hi verzweechse altemale.
Doe Aymijn sine viande
Vor hem sach in sinen lande,
85 Doe wert hi bleec ende vale, (85)
Hine conste spreken gene tale,
Ende dat dede den ruddere goet
Algader sine overmoet.
Haddise sonder lachter mogen slaen,
90 Sine waren hem niet ontgaen. (90)
Anderwerf sprac Roelant,
.i. rudder stout ende becant:
»Spreict iegen ons, Haymijn here;
Dat u God geve ere!
95 Wi biddens u genadelike; (95)
Ende segt, of gi Lodewike
Cronen wilt, laet u sijn lief!
Ghi sout andworden .i. dief
Of .i. gerechten mordenare,
100 Al waert dat hi verdeelt ware, (100)
Kol. c. Nochtanne soudire spreken iegen."
Nochtoe zweech Aymijn die degen.
Doe sagen die landes heren
Mallijc up andren sere.
105 Doe stont up die scone vrouwe, (105)
Die hovesch was ende getrouwe,
Ver Aye was soe genant,
.I. scale nam soe te hant,
Ende ginc ten alre besten wine,

Vs. 80 HS. den beste. Vs. 107 HS. haye.

110 Daerof quam hare sint pine, (110)
Ende brochtse vul wijns altehant,
Ende seide: »drinct, neve Roelant,
Desen verscen coelen wijn:
U scinker willic heden sijn,
115 Ende ooc mijns heren Willems mede." (115)
Doe gaf si drinken up die stede
Gonen rudders altemale
Ute gonre goutscale,
Ende hietse willecome sijn.
120 Des balch die grave Aymijn. (120)
Soe seide: »spreict, grave hère,
Ende andwort dor uwes selves ere
Minen neven enten uwen mede:
Het sijn de beste van kerstinede,
125 Dat ghi so lange zwijcht, es dorperhede." (125)
Ende eer soe twort vulseide,
Aymijn die hant verdrouch,
Daer hi de vrouwe mede slouch
So vruchtelijc enen slach,
130 Dat soene horde no sach. (130)
Daer dorste niemen seggen: »laet!"
No daertoe spreken goet no quaet,
Nochtan dat haer dat bloet
Nederstorte up den voet.
135 Dit versach die grave Roelant, (135)
Ende Bertram, die wigant,
Mijn here Willem ende Bernaert,
Ende vloucten alle hare zwaert,
Ende seiden: die duvel moests wouden,
140 Dat sire ontwapent comen souden! (140)
Sie hieven op die scone vrouwe,
Die hovesch was ende getrouwe.
Gherne soude die gravinne
Breken dese grote onminne,
145 Ende soe riep met haesten groot: (145)
»Ghi heren, in hebbe gene noot."
Die hovessce vrouwe entie goede
Dwouch haer selve van den bloede,
Ende liep daer Aymijn stont,
150 Ende custen an sine mont, (150)

Vs. 115 HS., Hffm. here. Vs. 133 Hffm. dat rode bloet. Vs. 139 HS., Hffm. moets wouden. Vs. 142 HS., Hffm. die scone was e. g. Vs. 145 HS. met aesten.

Kol. d. Ende helsten met houden zinne
Ende seide: »spreict, grave, lieve minne!"
**A**ls Aymijn sijn evelmoet
Vergaen was, sprac hi, daer hi stoet:
155 »Wat magic seggen, lieve vrouwe? (155)
Dat manic u in trouwe.
Ic ben dongevallichste man,
Die ie ziele of lijf gewan,
Ende gi dongevallichste wijf,
160 Die nie ontfinc ziele of lijf." (160)
»Waerbi," seit soe, »soete minne"?
»Ic wilt u seggen, vrouwe gravinne.
Ic hebbe u gehat, dats waer,
Lettel min dan .xxx. jaer.
165 Hadde mi God der ere gejonnen, (165)
Ic hadde .i. kint an u gewonnen,
Dat nu ten wapenen ware so goet,
Dat mijn lant hadde behoet.
Nu moet bliven al mijn lant
170 Minen dootslegen viant, (170)
Hi wert so crachtich in corten dagen,
Hi ontcrachteget minen magen:
Daerbi staet mi onscone,
Hi wille dat ic hem spanne crone,
175 Dat ombieden si mi allegader, (175)
Ic haten meer dan den vader.
Wien ic *van den sinen* mochte begaen,
Dien soudic wel gerne slaen.
Gegreepsi mi ooc, wete Kerst!
180 Sine gaven mi negenen verst, (180)
Sine slougen mi ooc sekerleke,
Dies es mine herte tongereke,
Dat ic hem crone spannen soude," —
Aldus sprac Aymijn die oude, —
185 »Ende mijn goet hem soude bliven, (185)
Liever liet ic mi ontliven."
**D**oe antworde die gravinne:
»Grave," seitsi, »lieve minne,
Of sake ware dat gi hat kinder,
190 Waren si meerre of minder, (190)
Soudise doden?" sprac die vrouwe.

Vs. 151 HS. met ouden zinne. Hffm. met bliden zinne. Vs. 160 Hffm. ie. Vs. 163 HS. geat. Vs. 165 Hffm. geonnen. Vs. 172 Hffm. mine m. Vs. 177 vanden sinen *ontbr.* HS. Hffm. Vs. 189 HS. at.

»Nenic," seiti, »bi mire trouwe!
Ic soudse wel houden allegader,
Also sculdich es die vader
195 Te houdene sijn lieve kint, (195)
Dat hi vor al de werelt mint."
»Entrouwen, here, so sijn verloren
Die ede, die gij hebt gezworen,
Hets omtrent .xxxii. jaer."

## II.

### TWEEDE FRAGMENT.

Vgl. Heemsk. IX—X, 49—55.

**Hoe Renout ende sijne broeders tot koning Yewe van Dordoene reden ende gaven hem 't hooft van koning Saforet, ende hoe hijse onthielt, ende Renout sijne dochter gaf met een rotse, daer Renout een casteel op timmerde.**

*Doe sei Adelaert: stont de raet aen mij, ende hadde ic 't ros in myn gewelt,*

Bl. II. kol. a. 200 »Ic vlo mi liever uter noot, (200)
Dan ic dus soude bliven doot."
Renout andworde mettesen:
»Broeder, dan mach niet wesen,"
Seide die rudder onvervaerde.
205 Si reiden echt in met Beijarde, (205)
Ende vochten so lange wile,
Dat men gaen soude .i. mile.
Si maecten so menigen doden,
Dat men there sach verbloden.
210 Die sterke ruddren entie goede (210)
Braken dore met overmoede.
Doe reitsi, waer si wilden,
Maer sine hadden niet van haren scilden,
No van helmen niet geheel
215 Behouden trechte derden deel. (215)
Doe seide die marcgrave Adelaert:
»Nu ne wetic, warewaert
Wi mogen varen omme onthout."
»Sone doeic ooc," seide Renout.
220 Doe seide Writsaert, die degen snel: (220)

Vs. 198 HS. Die hede. Vs. 200 Hffm. Ic vlo nu l. u. n. Vs. 205 Hffm. reden. Vs. 214 HS. geeel. Hffm. gheheel.

»Ic weet utermaten wel,
Bi Gode van Nazarene!
Dattie werlt ons es te clene."
Ridsaert seide: »broeder Renout,
225 Ic weet noch harde goet onthout." (225)
»Waer eist?" seide die rudder coene.
»Tote Yewen van Dordoene:
Saforet, die wigant,
Was oit sijn meeste viant,
230 Bedi hi slouch Yewes vader (230)
Ende sine broeder bede gader,
Ende hi hadde .iij. castele gevest
In Yewes lande, daert was best."
Ridsaert sprac: »degen vrome,
235 Wi sullen hem sijn willecome, (235)
Ende wi sullen hebben goet onthout."
»So varewi daer!" seide Renout.
»So doewi dan!" seide Ridsaert.
Do so voersi daerwaert
240 So verre bin .iij. dagen, (240)
Dat si Yewes borch sagen,
Die rikelijc was ende goet.
Nu willic u maken vroet:
Binden castele van Vaucoloene
245 Wonde Yewe up die Dordoene. (245)
Als Ridsaert die borch sach,
Mogedi horen, wes hi plach.
Hi seide: »ic bem sonder sorgen,
Ic zie sconinx Yewen borgen."
Kol. b. 250 »Welc essoe?" seide Renout. (250)
»Neven der rootsen an dat wout,
Gene hoge castel, die ginder staet,
Daer gone muur al omme gaet,
Met gonen *diepen* groten grachten,
255 Dats daer wi te ridene achten." — (255)
Doe seide Adelaert, die rudder goede:
»Wi rusten ons bat, wi sijn moede,
Mallijc verbinde andren sine wonde."
Si beetten ten selven stonden,
260 Die rudders stout ende milde (260)
Leiden haer hooft in hare scilde,
Ende sliepen toten stonden,

**Vs. 223 HS. welt. Vs. 225 HS. arde. Vs. 234 HS. Gitsaert. Vs. 244 HS., Hffm. Biden castele. Vs. 254. HS., Hffm. Met gonen groten grachten.**

Datsi verbonden hare wonden
Mallijc andren met gemake.
265 Si hadden menigertiere sprake. (265)
Si ombeiten .i. lettel, ende reden
Wech met groter haesticheiden.
Daer ne was gene lette.
Si namen thooft van Saforette
270 Met hoverden met alre macht, (270)
Ende stakent boven up .i. scacht
Boven der banieren scone.
Renout banter an de crone.
Aldus reden si sonder sorgen
275 Vor sconinx Yewes borgen. (275)
Yewe stont ten tinne,
Ende wert der rudders in inne,
Ende seide: »ic sie vremthede
Ende wonder hier vor de stede:
280 .iiij. ruddren van snellen leden (280)
Comen gewapent hier gereden
Ende hebben maer .i. ors bescreden,
Si scinen ooc van sconen seiden:
Bi Gode, die mi geboot,
285 Tors es bagel ende groot." (285)
Doe liepen rudders ende vrouwen
Ende joncfrouwen, die bescouwen
Wilden tors van sconen leiden,
Entie rudders diere quamen gereden.
290 Yewe die coninc streec te dale, (290)
Hem behages harde wale,
Dat hi de rudders comen sach
Te sire herbergen up dien dach.
Si beetten vorden coninc goet,
295 Ende gingen in sijn gemoet, (295)
Ende groeten alsi best mochten.
Thooft dat si vor hem brochten,
Ende .i. crone daerup gebonden,
Ende knielden vor hem tien stonden,
Kol. c. 300 Ende boden hem utermaten scone. (300)
Hi nam thooft al metter crone,
Ende si seiden: »coninc rike,
Wi willen u sekerlike
Dienen dach ende nacht,

Vs. 267 HS. aesticheden. Vs. 277 HS. innine. Vs. 285 Hffm. behagel. Vs. 291 HS. beages arde. Vs. 294 HS. v. d. con. genoet.

305 Ende helpen u met onser cracht." (305)
Doe seide Yewe, die coninc vrome:
»Gi sijt mi harde willecome
Hier ter herbergen mijn:
Ic geve u broot ende wijn."
310 Renout sprac: »dat lone u God! (310)
Ic wille doen al u gebod."
Doe seide Yewe: »waert u bequame,
Ic wiste gaerne uwe name."
Renout seide: «wi willen allegader
315 Seggen onse namen. Onse vader (315)
Es Haymijn, die rudder namecont,
Dat seggic u te deser stont;
Mijn oudste broeder heet Ridsaert,
Dander die heet Writsaert,
320 Adelaert heet die derde mede, (320)
Dits gerechte waerhede!
Ic heete Renout, .i. rudder snel,
Nu wetti onse name wel."
Yewe onthaletse of hi hare vader
325 Hadde geweist allegader. (325)
Hem allen dedi cleder maken,
Groene samijt jegen root scarlaken.
Ende Renout donvervaerde
Dede wel achterwaren Beijarde.
330 Yewe dede hem ten selven stonden (330)
Meesters hebben te haren wonden,
Hi deitse hem helen met dranke.
Aldus diendi hem te danke,
Dattie rudders namecont
335 In .vij. weken waren gesont, (335)
Ende geheelt al hare leide
Ende hare goede orse mede.
Doe dede hem Yewe, die coninc milde,
Maken scone nuwe scilde,
340 Hare orse maerscalken ende dagen, (340)
Ende hare zwaerde vervagen,
Hare ijsere dade men verscuren,
Si daden maken coverturen,
Alle gader van enen sticke
345 Met enen tekene wel gemicke. (345)
Dat hadden si *gedaen* in corten tiden.

**Vs. 307 HS. arde. Vs. 340 Hffm. H. o. m., hare dagen. Vs. 342 HS., Hffm. H. ijsere waren doen v. Vs. 346 Gedaen** ***ontbr.*** **HS., Hffm.**

Die Yewen sullen helpen striden
Si gereedden hem ter vaert,
Ende hare ors Beijaert
Kol. d. 350 Dede men uutleden met gewelt. (350)
Ende men sadelet ant velt,
Het was verdect, entie ruddren goede
Saten up met overmoede.
Yewe vergaderde haestelike
355 In sijns selves conincrike (360)
.I. groot here, die wigant,
Ende voer in sijn lant,
Daer hi die castele vant —
Si daden hem groten pant —
360 Die Saforet hadde doen maken. (365)
Sie vulden de gracht ende braken
De mure, die daer stonden,
Ende slougen doot dat sire vonden,
Dat binden castele was ginder,
365 Sonder wijf ende kinder. (370)
Doe voersi haestelike
In Saforeten conincrike,
Ende lagen in sijn lant,
Ende stichten roof ende brant,
370 Ende oorlogeden, dat es waer, (375)
.I. lettel min dan .iij. jaer.
Doe dede Yewe, die coninc milde,
Castele maken, waer hi wilde.
Hi lach int lant, oft hem algader
375 Comen ware van sinen vader. (380)
Die .iiij. ruddren streden met nide,
Ende Yewe wasser harde blide,
In wat wige si quamen,
Dat si altoos den zege namen,
380 Ende si waren hem van herten hout, (385)
Hi gaf hem cierhede menichfout,
Dit seit men ons overwaer.
Die heren waren daer .iiij. jaer.
Binnendien vereesscet up .i. tijt,
385 Des willic dat gi seker sijt, (390)
Karel, die coninc van Vrancrike,
Ende was hem geseit sekerlike
Van .i. spiere, die daer quam,

Vs. 354, 365 HS. aestelike. Vs. 370 HS., Hffm. dat was waer. Vs. 377 HS. arde. Vs. 381 HS. cierhete. Vs. 386 HS. K', *en zoo altijd.* Hffm. Caerl.

Entie heren daer vernam.
390 Doe sende Karel in corter stont (395)
Enen bode namecont,
Ende omboot Yewen bi brieve,
Dat hi hem dor sine lieve
Sende die mordadige liede.
395 Also alsict u bediede, (400)
Waest gescreven daer ict las.
Ghi moget mi geloven das,
Dat Karel dies bat genadelike,
Dat hi hem sende se*ker*like
Bl. III. kol. a. 400 Den gonen die hem in Vrancrike (405)
Doot slouch sinen sone Lodewike.
Alstie bode vernam,
Dathi in Gasscoengen quam,
Doe vragedi haestelike
405 Om den coninc van den rike. (410)
Men wijsdene hem in corten stonden.
So heifti *Yewen* den coninc vonden.
Hi boech neder over sine knie,
Ende sede: »coninc, God houde di!
410 U doet groeten vriendelike (415)
Karel, die coninc van Vrankerike."
Die bode was een coene wigant,
Den brief gaf hi hem in de hant,
Ende seide: »here, eist u lief,
415 So doet lesen desen brief. (420)
Dats waerlike dinc,
U sentene Carel die coninc."
Die coninc was .i. degen coene,
Ende nam den brief van den garsoene,
420 Ende in corten stonden (425)
Heifti den brief ontwonden,
Ende lasen selve te hant,
Dat hire in gescreven vant
Karels bodscap ende sine niemare,
425 Dathi hem sonde den mordenare, (430)
Die hem hadde in Vrankerike
Verslegen sinen sone Lodewike.
Als Yewe de bodscap verstoet,

Vs. 399 HS. Dat hise hem sende te . . . . ike. Hffm. dat hise hem sende te ghelike. Vs. 304 HS. aestelike. Vs. 407 HS. So heifte den . . . coninc vonden. Hffm. So heifti den coninc vonden. Vs. 423 Heid. Vert. Da er jnn beschriben fant. Vs. 427. HS. Verslegen lode hadde lodewike.

Wert hi drouve in sinen moet,
430 Ende riep te rade sonder sparen (435)
Alle sine man, die daer waren,
Met also groter listen,
Dats de heren niet ne *wisten.*
»Gi heren!" sprac Yewe die coninc,
435 »Wat radet gi *tot dese dinc?* (440)
Hier heift geeist Karel die coene
Om Aymijns kinder van Dordoene.
Ne sendicse niet den coninc goet,
So hebbic sinen evelmoet.
440 Ghi heren, sprac die coninc doe, (445)
Wat rade gevedi mi hier toe,
Dat ic blive in mine*r ere?*
Van Renout h*ebbic grote were*
Ende grote*n zege ontfaen*
445 In der hedine lant sonder waen." (450)
Doe sprac Anceel van Ribemont,
Daer hi bi den rade stont:
»Wi hebben gehort te meniger stonden,
Dat wi de waerheit hebben vonden,
Kol. b. 450 Dat si groten lachter daden (455)
Den coninc in sire kemenaden,
Daer si slougen jamerlike
Doot den coninc Lodewike.
*Om* behouden goet ende leven,
455 Seldise bi minen rade geven. (460)
Si dat sake dat gijs oec niet
Ne doet, u es evele gesciet:
Karel sal comen in u lant
Ende stichten roof ende brant,
460 Mach hi u selven bevangen, (465)
Hi doet u bider kelen hangen."
Huge dAvernaes sprac te desen:
»Dese raet moete verm*alediet* wesen.
Her coninc", sprac Huge te waren,
465 »Geifdi *aldus* up dese ridtaren, (470)

Vs. 433 HS. D. d. h. niet ne w ..... Heid. Vert. Das es die vier herren nit en wisten. Vs. 435 HS. Wat radet gi ...... d ... Hffm. wat radet ghi om dit dinc. Vs. 442 HS. Dat ic blive in mine .... Vs. 443 HS. Van Renout h ........ ere; Hffm. van Renout heb ic grote ere. Vs. 444 HS. Ende grote ...... ontfaen. Hffm. ende grote diensten ontfaen. Vs. 447 HS. Daer hi bi den r... stont. Vs. 454 v. HS. Behouden g. e. l. Weldise b. m. r. g. Hffm. behouden g. e. l. seldise b. m. r. g. Vs. 463. HS. Dese raet moete verm ..... wesen. Hffm. dese raet moet verwaten wesen. Vs. 465 HS. Geifdi .... up d. r. Hffm. gheifdi also op d. r.

Men sal u heten verrader hiernaer,
Dat weit wel, over .M. jaer.
So menigen dienst si u daden:
Soudise also sere verraden?
470 So menigen hedene hebsi verslegen, (475)
So menigen ... uten *sad*ele gedregen.
U vaendrager es Adelaert,
.I. goet ridder es Ridsaert,
Ende Writsart u drossate:
475 Verradise, het ware onmate, — (480)
Dit sprac die Avernaes, —
Men soudu houden over dwaes,
Gevedi up aldus dese heren,
Ghi sout uwen lachter meren."
480 Doe sprac die hertoge Ysoreit: (485)
»Her Huge, ghi hebt wel geseit."
Doe sprac van Gascoengen Renier,
.I. coene ridder ende .i. fier:
»Verloesdi dese heren .iiij.,
485 Gi wert onteert, coninc fiere. (490)
Wildise oec, sem mijn leven!
Met verranessen upgeven,
Si sijn van so hogen magen,
Si souden uwen lachter jagen.
490 Quamedi in Poelien of *in Toscanen*, (495)
Of in Calabren, u *stonde tontfane*
Groten lachter, dat weit wel,
Daer es so menich ridder fel,
Die hem wel na sijn belanc,
495 Ende in Cecilien sonder wanc (500)
Sone mogedi dan niet comen,
U ne quamer af grote onvromen.
Quamedi in Grieken ofte in Ongerie,
In Ingelant of in Normendie,
Kol. c. 500 Of comedi in Vrancrike, (505)
U haten die hogeste van den rike:
Jegen hare hoge magen
Ne mogedi gene veete dragen.
Ne dordise jegen Karel niet houden,
505 En wildi niet sijn bescouden (510)

**Vs. 471. HS. So menigen ... uten ... ele gedregen. Hffm. So menighen uten carele gedreghen. Vs. 473 HS. Gits'. Vs. 484 HS. Verlocdi. Hffm. Verloochdi. Vs. 485 HS. ontheert. Vs. 490 HS. Quamedi in poelien of ....... Vs. 491 HS. Of in Calabren u .......... Vs. 498 Hffm. Hongherie.**

Van haren magen, sonder waen,
So moeti minen raet bestaen:
So laetse varen haestelike
In .i. ander conincrike,
510 Daer si Karel niet ontsien." (515)
Mijn here Lambert sprac mettien:
»Here, also moet ic met eren leven!
Ic horde Anceline heden geven
Goeden raet, ende vroescap seggen.
515 Wildise den coninc wederseggen, (520)
Ende gise wilt houden iegen hem,
Ic segge u wies ic seker bem,
Dat ghire dan sult winnen an,
Als dede van Lacviden Jan,
520 Die hier voren maecte strijt (525)
Jegen Karel in ontijt."
Als Lambert sprac die wort,
Ysoreit balch ende tart vort,
Ende seide: »die desen raet u gaf,
525 Hine gave niet om u ere .i. caf: (530)
Want ic seggu", sprac die heilt fijn:
»Geen coninc mag verrader sijn.
Dat gi Renout entie broedre sine
Upgavet daer men hem dade pine
530 Doen ende nemen tleven, (535)
So haddise qualike upgegeven.
Maer doedi minen raet te waren,
Here, gi sultse laten varen
In Poelien of in ander lant,
535 Daer si in bliven ongescant." (540)
Yewe ginc vort mettesen rade,
Ende seide dat hijt gerne dade,
Maer hem jamerde sere
Om Renout den jonchere,
540 Ende om sine broedre, die met hem waren, (545)
Dat si hem souden ontfaren,
Ende so menigen dienst hebben gedaen:
»Ende in mach hem niet te hulpen staen,
Develmoet van Kaerle den coninc
545 Ware mi al te zware dinc." (550)
Die Avernaes andworde zaen,
Die bi den rade was gestaen:

Vs. 508 HS. aestelike. Vs. 523 HS., Hffm. Ysoreit sprac. Vs. 524 HS. mi gaf. Hffm. nu gaf. Vs. 531 HS. So addit.

»Here coninc, ic seit u wel te voren,
Geen goet man soude horen
Kol. d. 550 Na den raet, die si geven. (555)
Anceel ende Lambert, die .ii. neven,
Si sijn beede van den geslachte,
Dat nie goeden raet vortbrachte
Vor genen goeden man,
555 Also helpe mi sente Jan! (560)
Maer coninc! suldi houden u ere,
So suldi Renout den jonchere
Clarissien uwer dochter geven,
*So moeti vrolike leven*
560 Emmermeer na dese stonde; (565)
Entie roche up die Geronde,
Die geift hem, hi salre saen
.I. vaste borch up doen staen,
Bi den here van paradise!
565 Mach Renout, die helt van prise, (570)
Kinder hebben, als hi sal,
Bi uwer dochter, heift hijs geval,
Renout es van so hogen magen,
Die veete suldi wel gedragen
570 Jegen Kaerl geweldelike, (575)
Puppins sone van Vrancrike."
Yewe was der talen snel:
»Avernaes, gi segt wel,
Des waric int herte vro,
575 Mocht mi comen noch also, (580)
Dat Renout, die wigant,
Met mi bleve in mijn lant."
Mettien omboot die coninc fijn
Renout entie broedren sijn,
580 Dat si vor hem quamen zaen. (585)
Doe ginc die grave wel gedaen
Ende sine broedre tien stonden
Daer si den coninc Yewe vonden.
Doe sprac Renout, .i. helt vri:
585 »Coninc, wat gebiedi?" (590)
Yewe antworde nu:
»Renout, dat seggic u,
Hier heift omboden sekerlike
Kaerl, die coninc van Vrancrike,

Vs. 555 HS. Also helpt m. s. j. Vs. 556 Hffm. wildi h. v. e. Vs. 559 *ontbr.* HS. Bij Hffm.: so moghedi vrolike leven.

590 Beede met zegele ende met brieve, (595)
Dat ic u *va* dor sine lieve
Ende al u broedre met,
Dat seggic u bi mire wet!
Ende ic u allen haestelike
595 Gevaen sende in Vrancrike." (600)
Vort sprac Yewe mettesen:
»Geen verrader willic wesen,
Maer des sijt seker ende vroet:
Te zwaer es mi sijn evelmoet.
Bl. IV. kol. a. 600 Maer, Renout, wildi te waren (605)
In Poelien of in Calabre varen,
Ofte over die zuutzee,
In begeve u nemmermee
No met scatte, no met goede.
605 Doedijt, so doedi alstie vroede. (610)
Nu segt mi ende doet verstaen:
Soudijt willen anegaen?"
Renout antworde te hant:
»Edel here, hets ons bewant
610 Te sorgen jamerlike: (615)
Jegen Kaerl van Vrancrike
Ne mogen wi striden min no mee,
No in dit lant noch over zee."
Vort sprac Renout ter stonde:
615 ».I. roche steet up die Geronde, (620)
Wildi mi de roche geven
Ic wils verdienen al mijn leven,
Want ic souder up doen werken
.I.. huus van al sulker sterken,
620 Datic Kaerl ende sine mage (625)
Van .i. baste niet ontsage,
Dat seggic u ende doe verstaen."
Yewe andworde vele zaen:
Gavic u de roche, coene wigant,
625 Ghi dwoncter met al mijn lant, (630)
Ende van Gascoengen alle die steden."
»In dade, here, bi waerheden,
Des willic u geven mine trouwe,
Also helpe mi onse Vrouwe!
630 En wont so hoge man in dit lant, (635)
Mesdoet hi u, ic bem sijn viant,

Vs. 590 HS. zegegele. Vs. 591 HS., Hffm. *ontbr.* va. Vs. 594 HS. aestelike.
Vs. 617 Heid. Vert. Wir wollen uch dienen. Vs. 629 HS. Also helpt m. o. v.

Ende hine sal niet met sinen cnapen
Nachts met gemake slapen,
No smorgens met rusten upstaen,
635 No eten no drinken, sonder waen. (640)
Wildi mi de roche geven,
Ic sal u dienen al mijn leven,
Ende mine broedre alle gader,
Gelijc gi waert onse vader."
640 Yewe andworde met staden: (645)
»Hierup willic mi beraden."
Doe ginc hi te rade tehant
Met al den hogesten, die hi vant.
Doe sprac Yewe, die coninc stout:
645 »Heren," seiti, »hiers Renout, (650)
Ende bit mi te derre stonde
Om die roche up die Geronde,
Want in Gasscoengen mach hi niet
Hem onthouden, wats gesciet,
Kol. b. 650 Jegen den coninc Kaerl vri. (655)
Gi heren, bedi wille hi
.I. hu*us* maken also vast,
Dat hi niet gave .i. bast,
Al quamer die coninc selve voren,
655 Hine soude wel sinen toren (660)
Daerin onthouden sekerlike
Jegen de man van Vrancrike.
Nu heift Kaerl, die coninc vri,
Enen bode gesent te mi
660 Met zegele ende met brieve (665)
Dat ic hem sende dor sine lieve
Renout ende sine broedre coene.
Nu raet, ghi heren, gi baroene,
Wat mag ic nu anegaen?"
665 Ysoreit andworde zaen: (670)
»Ghi sult Renout, den wigant,
Die vaste roche geven tehant,
Vor ons allen, bi mire wet,
Ende uwer dochter Clarissien met.
670 So sal men u in corter tijt (675)
Ontsien over de marken wijt,
Waer ment vernemet, seggic u."
Lambert andwordem nu:
»So sulwi Yewe, den coninc wijs,

Vs. 672 HS. vernemict.

675 Doen setten iegen Kaerl van Parijs, (680)
So salne Kaerl comen vangen
Ende hier in sinen lande hangen,
Ende Renout, den grave fijn,
Ende daertoe alle die broedren sijn.
680 Dat es onser alre scande, (685)
Hanget men Yewen in sinen lande,
Ende Renout, den coenen here."
Des balch hem dAvernaes sere,
Lamberte bet na streec,
685 Bi den hare hine greep, (690)
Sine hant hi verdrouch,
In den hals hine slouch,
Dat nes logene ne geen:
Den hals slouch hi hem ontween,
690 So dat hi doot al met allen (695)
Vor sine voete quam gevallen."
»Vrient," sprac Huge dAvernaes:
»Nemmeer sprec als .i. dwaes!
Dor dat gi beriet onsen here
695 Alsulke scande, alsulke onnere, (700)
Als dat men hangen soude
Ende den iongen Renoude,
*U* verga alsoot vergangen mach,
Ghi hebter omme uwen domesdach."
Kol. c. 700 **D**oe sprac Yewe te desen: (705)
»Ghi heren, laet de tale wesen,
Also behoude mi God dat leven,
Ic sal Renoude mine dochter geven,
Entie roche up die Geronde
705 Die gevic hem te desen stonden, (710)
So sal hi mi te hulpen staen
Ende jegen hem allen te staden staen."
Doe riep Yewe Renout zaen,
Alsic u mach doen verstaen,
710 Ende sprac: »edel grave Renout, (715)
Wildi mi sijn van herten houd,
Ende alle u broedren met,
So gevic u, bi mire wet,
Te hant die roche up die Geronde
715 Ende mire dochter, die scone *blo*nde, (720)
Tenen wive al u leven.

Vs. 677 HS. angen. Vs. 687 HS. als (vs. 689 ook HS. hals). Vs. 694 HS. Hffm. behiet. Vs. 696 HS. angen. Vs. 698 HS., Hffm. *ontbr.* U. Vs. 703 Hffm. miere d. *Vs. 715 die scone* . . . nde.

Daertoe so willic u geven
Die ene helt van minen goede,
So mogedi van overmoede
720 .I. huus doen maken up die Geronde. (725)
Al quame Kaerl die nameconde
Daer voren met al sinen here,
Hine mochtu niet .i. pere
Deren binnen .c. jaren."
725 Renout andworde te waren: (730)
»Dat lone u God van paradise!
U dochter, die scone maget *van prise*,
Die nemic gaerne hier ter stede,
Ende daertoe die roche mede."
730 Aldus gaf Yewe die coninc (735)
Heme, waerlike dinc,
Sire doc*hter* te wive, *sonder w*anc.
Wat holpe dat ict updecte lanc
Van der brulocht die daar was,
735 Also alsict gescreven sach? (740)
So verloric minen tijt.
Daer was joie ende delijt,
Die brulocht die was groot.
Doe ginc Renout ende omboot
740 Al die te*mmer*liede, die hi vant, (745)
Ende maetsers in dat lant,
Alle die have willen winnen.
.I. casteel wil hi beginnen
Up die roche up die Geronde.
745 Si quamen diet vernemen conden, (750)
Entie goede meesters waren
Camen ter roche, sonder sparen,
Vesten dat huus up die Geronde
Up die roche, in corter stonde.
Kol. d. 750 Ons seit de bouc, bi sente Jan, (755)
Hi hadde wel .M. temmerman
Ende .vij.c maetsenaren.
Nu sal Renout al sonder sparen
.I. casteel sal hi beginnen

Vs. 723 v. HS. Hine mochtu niet deren . . . . pere, Binnen .c. jaren. Hffm. hine mochtu niet deren een pere, binnen hondert jaren. Vs. 727 HS. u. d. d. sc. mage . . . . . . ise. Vs. 731 HS. Om waerlike dinc. Hffm. Renoude in waerlike dinc. Vs. 732 HS. sire doc . . . . te wive s . . . . anc. Hffm. siere dochter te wive sonder wanc. Vs. 735 Hffm. A. a. i. gescreven las. Vs. 740 HS. Al die te . . . . liede. Vs. 744 HS., Hffm. in die Ger. Vs. 745 HS. conde. Vs. 752 HS. Ende .VII. maetsenaren.

755 Met vasten muren, met hogen tinnen. (760)
Dat seggic u, in waren dingen,
Datter .ij. pare mure ommegingen.
Doe omboot Renout, Godweet!
Over al dat lantscap breet:
760 »So wie dat vername, (765)
Dat hi toter roche quame,
Renout soude hem huusingen geven
Ende houden *vri* al haer leven."
Alle die dit vernamen,
765 Wijf ende man ter roche quamen, (760)
So dat Renout, die helt nameconde,
Vergaderde in corter stonde
Hem .xv.c bi getalle,
Die van ambachte waren alle.
770 Sulke lieden wonnen wijngaerde, (775)
Mersche, bossce ende boomgaerde,
Sulke wonnen coren ende lant,
Ende stichten gonder altehant
.I. utermaten scone stede.
775 Nu hort wat Renout doe deede: (780)
Hi omboot, waerlike dinc,
Sinen zweer den coninc,
Dathi te hem quame zaen.
Alst Yewe heift verstaen,
780 Voer hi derwaert, bi sente Jan, (785)
Met menigen goeden man.
Ende alstie coninc doe vernam,
Dat hi toter roche quam,
Doe sprac Yewe, sijt des wijs:
785 »Renout, bi Gode van paradijs! (790)
Ghi hebt gemaect .i. scone huus,
*Also* helpe mi Jesus!
Ende enen castele bequame.
Renout, nu segt, hoe es sine name?"
790 Renout andworde zaen: (795)
»Hijs up .i. roche gestaen,
Die algader es marberijn,
Daeromme es die name sijn
Montalbaen, dat seggic u."
795 Yewe andworde nu: (800)

Vs. 758 HS. Dv o. R. Vs. 763 HS. Ende houden . . . al h. l. Vb. en daer vrijhouden. Vs. 766 HS. d. h. erameronte. Vs. 771 HS. boongaerde. Vs. 787 HS. . . . . help m. J. Vs. 795 HS., Hffm. andwordede.

»Also moeti heten sonder blame,
Ghi hebt .i. goeden name
Ende .i. gerechten gegeven."
Aldus es die tale bleven.

## III.

### DERDE FRAGMENT.

Vgl. Heemsk. XIX en XX, 131—138.

**Hoe Ogier, dien Roelant verradenis opgeleit had, daerom eenen kamp vocht tegen Goutier, dien hij in 't perk versloeg; ende hoe Roelant Coning Yewe vinc, maer Renout verloste sijnen sweer, doch moest daerom eenen kamp vechten.**

*Men leide de Heeren ten perke. Doe seide Goutier:*

Bl. V. kol. a. 800 »Wildi noch *lien*, *here* Ogier, (805)
Van der verranesse, di gi daet (836)
In Vaucoloene, so ware uwes raet. (837)
So moeti dan", sprac de degen, (806)
»Van mi bliven onverslegen,
805 Ende wil u helpen versoenen
Jegen Kaerl, den coninc coenen.
Ende wildi der mordaet lien niet, (810)
So es u evele ghesciet,
Ic sal u", sprac die wigant,
810 »Dat lijf nemen altehant."
Doe antworde die grave Ogier:
»Inne ontsie u niet, Goutier. (815)
God hi moete mi verdomen,
Of ic gave omme u romen
815 Die quatste botte, die nie wies:
Inne ontsie u niet .i. bies.
Laet u dregen, doet dat gi moget, (820)
So doedi u ere ende u doget."
Doe balchi hem ende slouch met sporcn
820 Ende heeft Ogier vercoren.
Goutier was der slage milde,
Ende slouch Ogiere op den scilde. (825)
Als hi .iii. slage hadde gegeven,

Vs. 800 HS. Wilde noch . . . . . ogier. Heid. HS. Wollent ir leunen, her Ogier.
Vs. 800 v. *ontbr.* HS. *en* Hffm., *en volgen daar na* vs. 832 *beneden. Zie aldaar.*
Vs. 810 HS. alteant. Vs. 816 HS. onsie. Vs. 823 HS. adde.

Heeft Ogier tsweert verheven,
825 Ende gaf Goutiere .i. slach,
Daer hem die doet ane lach.
Hi geractene ten scoudren boven, (830)
Dat hem thoeft quam afgevlogen.
Daer dede Ogier wonder groet,
830 Ten ersten slage slouch hine doet,
Des conincs Kaerls campioen,
Die Ogiere soude lien doen: (835)
Ogier was utermaten starc. (838)
Uten gereide hi hem warp:
835 »Hebbic ghedaan," sprac de heelt coene, (840)
»Al dat ic sculdech bem te doene?"
»Ja gi", sprac die hertoge Sampsoen, (842)
»*Sit op, God geve u pardoen!*"
Aldus sullen die stoute heren (843)
840 Weder voor den coninc keren.
Ende als die heren doe vernamen, (845)
Datsi vor den coninc quamen,
Groeten si omodelike
Den coninc van Vrankrike.
845 Doe sprac Kaerl harde saen:
»Naymes, hoe eist daer vergaen?" (850)
Doe antworde Naymes, .i. hertoge fier:
»Doet es u kempe Goutier
Van Ogiere, den coenen man,
850 So helpe mi God ende sente Jan!
Kol. b. *Ogiere geschach die ere groot:* (855)
Ten ersten slage slouch hine doet."
»Here," sprac Ogier, die heelt vri,
»Hoe soudi proeven nu op mi
855 Verradenesse? In dede nie gene,
Bi den here van Nasarene! (860)
Maar Ywe, die u gout nam,
Hi sende sorcors, die rike man,
Hi verriet u, ende niemen el,
860 Kaerl, dat weet harde wel!"
»Eer Renoude sorcors quam, (865)
Haddi den riddre lofsam

Vs. 824 HS. tfeert. Vs. 832—3 *Hiertusschen heeft het* HS. vs. 801 v., *en* Hffm. *evenzeer, maar dus gewijzigd:* V. d. v. die hi daet, I. V. so ware sijns raet. Vs. 834 HS. Uten crude hine. Hffm. uten crite hine. Vs. 838 *ontbr.* HS., Hffm. Vs. 846 HS. eeist. Vs. 847 HS. andworde .i. h. f. Vs. 851 *ontbr.* HS. Vs. 853 HS. eelt. Vs. 854 HS. of mi. Vs. 855 HS. Verradensse. Vs. 858 HS. Hffm. den riken man. Vs. 862 HS. addic. Hffm. haddic.

Willen helpen? hi hads te doene."
»Nenic", sprac die riddre coene,
865 »Inne dorste dor u, God weet!
Dat was mi utermaten leet." (870)
Doe swoer Roelant vele saen:
»Hi soude Ywe varen vaen
Constine vinden in enich lant,
870 Hi soudene hangen doen tehant."
Doe sprac Naijmes te Roelande: (875)
»Ic vare met u in elken lande
Met .XII.c miere man,
Die beste, die noeit helt gewan."
875 Doe sprac Ogier van Denenmarken:
»Met stouten riddren ende met starken (880)
So willic u te hulpen staen,
Met .VIII.c riddren saen
So salic u volgen, waer gi vaert,
880 Die alle sijn wel bewaert."
Doe sprac Olivier, dat coene diet: (885)
»Roelant, in begeve u niet,
Ic moet emmer met u riden,
Ende wesen neven uwer siden."
885 Doe sprac die hertoge van Lioen:
»Ic vare met u, bi sente Simoen! (890)
Met .VII.c miere baroene,
Die alle stout sijn ende coene."
Doe sprac Diederijc van Ardan:
890 »Ic vare met u, bi sente Jhan,
Ic ende .V.c miere man, (895)
Daer grote doget leget an."
Wat holp, dat ict u machte lanc?
Die .xij. genoete, sonder wanc,
895 Van Vrankrike seiden dat
Aldaer op der selver stat, (900)
Si willen alle met varen
In Gasscongen, sonder sparen,
Ende daer stichten roef ende brant,
900 Ende bernen sconincs Ywes lant,
Kol. c. *Ende hangene bi siere kelen saen*, (905)
War dat sine mogen bevaen.
Aldus gereden si hare vaert
Ende voeren te Gasscoingen waert.

**Vs. 870 HS. te ant. Vs. 875 HS. delen marken. Vs. 893 HS. Wat help. Hffm. maecte lanc. Vs. 897 HS. met v varen. Hffm. met Roelant varen. Heid. HS. sie wolten mit faren. Vs. 901 *ontbr.* HS. en Hffm.**

905 Ende alsi quamen in tlant
Stichten si bede roef ende brant, (910)
Ende vrageden omme niemare,
Ende waer die coninc Ywe ware.
Dat volc antworde gemenelike:
910 »Hi heeft opgegeven sijn rike,
Te Beverepar es hi begeven, (915)
Daer wil hi wesen al sijn leven."
Doe swoeren die genote dar,
Si soudene halen te Beverepar.
915 Ende aldus sulsi varen
Beverepaer besitten te waren. (920)
Dat doet ons die storie weten:
Den cloester heeft Roelant beseten,
Ende met Roelant gemenelike
920 Die .xii. genoete van Vrankrike.
Alse Ywe die monec dat sach, (925)
Dat Roelant vor den closter lach,
Ontboet Ywe vele houde
Sinen swagelinc Renoude
925 Bi .i. bode sonder blame,
Dat *hi* hem te hulpen quame (930)
Jegen Roelant, den coenen degen:
Beverepaer haddi belegen,
Ende die .xii. genoete van Vrankrike,
930 Si hadden gesworen gemenelike,
Dat sine emmer souden vangen (935)
Ende bi sire kelen hangen.
Ende bat hem dies omoedelike
Dor onsen here van hemelrike,
935 Dat hi hem holpe uter noet,
Bi den here, die mi gheboet, (940)
Jegen Roelant, den heelt wel gedaen.
Hi wildem geven gevaen,
So dat men hem in corter stonde
940 Die tonge snede uten monde
Ende utestake bede sijn ogen, (945)
Hi wilt gaerne gedogen;
Ende dat hem Renout, die heelt vercoren,
Of dade sniden bede sijn oren
945 Ende of dade slaen sinen rechten voet:

**Vs. 908** *Alleen* **Heid. HS.** *ontbr.* **Ende. Vs. 926 HS. Dat hem t. h. q. Vs. 928 HS. addi. Vs. 930 HS. adden. Vs. 931 HS. Dat sine eme. Hffm. Dat sine heme. Vs. 932 en 958 HS. angen. Vs. 943 Hffm. Roelant. Vs. 945 HS. sine.**

Dit ontboet Ywe, des sijt vroet! (950)
Dat men hem die herte utesnede,
Daer hi verranesse mede dede,
Hi hadde wel verdient die doet;
950 Des hi om Renout sende ter noet. (954)
Kol. d. Doe voer die bode vele saen (956)
Te Renoude van Montalbaen,
Ende heeft den heelt gemeit
Die sake al uut ende uut geseit,
955 Also alsem was geladen. (960)
Doe antworde Renout bi staden:
»Mine rouc, hets mi lief,
Latene hangen, den vulen dief!"
Alse Clarisse dat verstoet,
960 Wert soe droeve in haren moet. (965)
Haer outste kint heeft *si* genomen
Bi der hant, ende es comen
Vor Renoude met genint.
Wel saen kussise dat kint
965 Vor Renoude den wigant. (970)
Daerna sprac soe tehant:
»Adelaert," seit soe, »sone min,
Desen lachter, dar wi in sijn,
Dese scande ende dit seer
970 Ne verwinnen wi nembermeer. (975)
Want men sal seggen sonder waen,
Dat u oudervader was verdaen:
Des suldi u, bi onsen heere!
Hierna scamen harde sere,
975 Als men u verwiten sal, (980)
Waer gi comt overal."
Daer die vrouwe dese tale sprac,
Die trane haer uten ogen brac,
Ende weende utermaten seere
980 Voer Renoude, haren heere. (985)
Als Renout, die riddre goet,
Wenen sach die vrouwe vroet,
Ende hare hande te gader slaen,
Doe jammerde hem vele saen.
985 Adelaert, sijn scoene kint, (990)
Dat hi met al siere herten mint,
Gevinc hi in sine arme bede.

Vs. 950 HS., Hffm. Des hi Renout sonder noet. Vs. 961 si *ontbr.* HS. Vs. 966 HS. te ant. Vs. 967 HS. Adelaert. Vs. 970 HS. nemmerbeer.

Daerna sprac hi ende seide:
»Vrouwe, laet staen u mesbaren!
990 Te Beverepaer salic varen, (895)
Alse helpe mi sente Jhan!
Te sorcoersene den valscen man
Met minen volke gemenelike
Jegen die genote van Vrankrike,
995 Ende maickene levende gevaen, (1000)
Ic bringene te Montalbaen,
Bi den here, die mi geboet!
Of ic bliver omme doet."
Die vrouwe was edele ende goet,
Bl. V. kol. a. 1000 Ende neech den grave op sinen voet, (1005)
Ende dankes hem omodelike.
Doe riep Renout hastelike
Te wapene al sine baroene.
Doe wapendem menech heelt coene,
1005 .xii. riddren te waren (1010)
Wapenden hem sonder sparen.
Hare orsse sullen si bescriden,
Ende met Renoude haren here riden
Ten cloester waert op die moude.
1010 Ende alsi quamen buten woude, (1015)
Sprac Renout te hem: »nu doet wale,
Ende hoert .i. luttel mine tale:
Gi moet hier bliven, ic sal varen
Te Beverepar sonder sparen,
1015 Ende bidden Roelant minen neve, (1020)
Dat hi mi Ywe gevangen geve.
Wil hine mi geven met ghemake,
Ic nemene op alselke sake,
Dat ic Ywen te Montalbaen
1020 In minen carker houde gevaen, (1025)
Ende berade hem so we,
Hine verraet mi nemmermee.
Ende wil hine mi oec geven niet,"
Sprac Renout, dat coene diet,
1025 »Met vrinscepen ende met minnen, (1030)
So salict u doen bekinnen.
Ende alsic blase minen horen,
Volget mi dapperlike met sporen."

Vs. 995 Hffm. mach ickene. Vs. 1002 HS. astelike. Vs. 1004 HS. eelt. Vs. 1006 HS. Wapenden sie. Hffm. wap. si. Vs. 1015 HS., Hffm. Ende bidde. Vs. 1018 HS. nemine. Vs. 1022 HS. nommermee.

Doe antworden die baroene:
1030 »Dit ne staet ons niet te doene, (1035)
Wi kennen die fransoyse wel,
Si sijn overdadech ende fel,
Wat so ons daerna gesciet,
Allene vaerdire niet,
1035 Het sal met u varen Ritsaert (1040)
Ende u biriden Adelaert."
Doe sprac Renout: »*nemm*er niet,
Dan wille God niet dat ghesciet!
Ic sal allene voren riden
1040 Te Beverepar sonder biden." (1045)
Doe nopte Renout met gewoude
Sijn ors metten sporen van goude,
Ende reet vaste ten cloester waert.
Stoutelike ende onvervaert.
1045 Maer eer hi quam te Beverepaer, (1050)
Seit ons dat liet overwaer,
Dat Roelant, die coene man,
Den cloester op die moneke wan,
Ende dat Ywe, semmin leven!
Kol. b. 1050 Hem Roelande heeft opgegeven. (1055)
Ende Roelant, dedele man,
Also helpe mi sente Jhan,
Heeft Ywen met .i. bande
Gebonden bede sijn hande,
1055 Ende dedem al sonder pine (1060)
Om sinen hals .i. line,
Ende leddene te woude waert,
Daer hi Yewen metter vaert
Sciere soude nemen dleven,
1060 Wildem God die stade geven. (1065)
Maer doe sach Roelant, die heelt goet,
Renout comen in sijn gemoet,
Ende Renout riep: »soete neve,
Suldi mi den verradre geven?
1065 In minen castel te Montalbaen (1070)
Voer ickene dan gevaen,
Ende berade hem so we,
Ons ne verraet hi nemmermee."

**Vs.** 1034 **HS.** waerdire. Vs. 1037 HS. . . . . . er niet. Vs. 1039 Hffm. varen riden. Vs. 1041 HS. Rt. met sporen. Vs. 1056 HS. o. s. has. Vs. 1058 HS. metter waert. Vs. 1060 HS., Hffm. scade. HS. geneuen. Vs. 1061 HS. eelt. Vs. 1065 Hffm. Ten m. c. Vs. 1067 HS. beraden.

Roelant antworde saen:
1070 »Renout, dese tale laet staen. (1075)
Alse geve mi God pardoen!
Ic sal den dief hangen doen,
Dat segic u, bi siere kele."
Renout sprac: »dat ware te vele,
1075 Hets miere kinder oudervader, (1080)
Si soudens hem scamen al gader.
Maer Roelant, wildine mi geven,
Ic houdêne gevaen al min leven
In minen carkerstene,
1080 Bi den here van Nasarene! (1085)
Daerne man nemmee ne siet."
Doe sprac Roelant, dat coene diet:
»Renout, wats u ghesciet,
Al dat gi bid es al om niet.
1085 Vliet varing van minen ogen, (1090)
Inne caent langer niet gedogen,
Ic moet Ywe, den wigant,
An desen bom hangen te hant,
Dat segic u ende doe verstaen."
1090 Renout antworde saen: (1095)
»Gine sult niet, here Roelant,
Ic hebbe Florberge in mine hant,
Daer ic eer met soude vechten,
Ende Ywen, minen sweer, verrechten,
1095 Alse helpe mi sente Simoen! (1100)
Eer ickene liete aldus verdoen."
Doe sprac Roelant, die heelt vri:
»Aerger puten kint, wiltudi
Al noch jegen mi hier setten?
Kol. c. 1100 Werp over den reep sonder letten, (1105)
Ende hanctene hier an dese ranke,
Wien dat si lief ofte te dancke."
Renout antworde: »bi sente Jhan,
Inne vinde heden so coenen man,
1105 Die minen sweer sal hangen, (1110)
En sal hem te scande vergangen."
Roelant antworde mettien:

Vs. 1072 HS. angen. Vs. 1079 HS., Hffm. mine. Vs. 1082 HS. rolant. Vs. 1088 HS. angen te ant. Vs. 1091 HS. Gi s. miet. Vs. 1092 HS. ant. Vs. 1097 HS. eelt. Vs. 1098 HS., Hffm. Aerger puter kint. Vs. 1100 Hffm. werpt. Vs. 1101 HS. anctene. Vs. 1102 Hffm. w. d. s. lief ofte tondanke. Vs. 1105 HS. angen. Vs. 1106 HS. Eñ. Hffm. ten. Vs. 1107 HS. Renout.

»Bi miere wet, dat sal ic sien!"
Doe bette Roelant, die degen werde,
1110 Van *sinen* orsse op die erde. (1115)
Den reep werp hi omme saen,
Ende wilde Ywen hangen gaen.
Als dat Renout sach,
Dat hi Roelant niene mach
1115 Verbidden, hine wilde te hant (1120)
Ywe hangen in sijn lant,
Slouch hi met sporen Beijarde,
Ende vinc hastelike ten swerde.
Den reep trac die grave Roelant,
1120 Renout onttrackene te hant, (1125)
Ywe viel neder op die erde.
Doe grepene donververde
Renout ende leidene saen
Vor hem, dat doe ic u verstaen,
1125 Ende spranc met hasten op Beijarde, (1130)
Ende vlore mede siere varde.
Als dat sach die grave Roelant,
Spranc hi op sijn ors te hant,
Ende volgede den heelt vercoren.
1130 Hi hads in sijn herte toren, (1135)
Dattem Renout die jongelinc
Ghenomen hadde den coninc.
Daeromme riep die degen stout:
»Ghi sijt verradre, here Renout!"
1135 Doe antwordi hem tehant: (1140)
»Inne ben niet, Roelant."
»Gi sijt, bi Gode! dat willic nu
Al tehant proeven op u."
Doe sprac Renout sonder scamp:
1140 »Ongedeelt ware dese camp, (1145)
Want, bi Gode van Nasarene!
Inne ben hier maer ollene,
Ende gi sijt hier met riddren vele,
Het mochte met mi gaen uten spele,
1145 Wildensi mi al gader slaen, (1150)
Hoe mochtic met den live ontgaen?
Maer, alse helpe mi sente Amant!

Vs. 1109 HS. R. gewerde. Hffm. R. geverde. Vs. 1110 HS., Hffm. Van orsse. Vs. 1113 HS. sach Renout. Vs. 1115 HS. te ant. Vs. 1116 HS. angen. Vs. 1118 HS. aestelike. Vs. 1120, 1128, 1135, 1138 HS. te ant. Vs. 1125 HS. met asten. Vs. 1130 HS. ads. Vs. 1135 HS. antworde. Vs. 1144 HS. Rt. mochte (d. i. Renout mochte). Vs. 1146 HS. mochtich. HS. liuen.

Doedi mins ontbiden te hant,
So lange wile op desen dach,
Kol. d. 1150 Dat ic hier totu comen mach? (1155)
Alse behoude mi God in eren,
Gewapent salic wederkeren, (1157)
*Ende dan al sonder letten*
*Mijn lijf jegen u hier setten,*
1155 *In dien dat gi die heren*
*In Vrancrike doet wederkeren,*
Ende daertoe al uwe man." (1158)
»Jaic," sprak Roelant, »bi sente Jhan:
Wildi mi doen des sekerhede? (1160)
1160 Gi sult mi vinden hier ter stede."
»Jaic," sprac die jongelinc.
Doe setti neder den coninc,
Ende kerde weder te Beijarde
Tote Roelande op die warde. (1165)
1165 Alsus sal Renout, sem min leven!
Roelande sine trouwe geven,
Dat hi kortelike keren sal,
Hem ne lette God ende ongeval,
Ende vichten jegen hem daer (1170)
1170 Enen camp overwaer.
Aldus sal Roelant met eren
Ten genoeten wederkeren.
Doe sprac Ogier sonder waen:
»Roelant, brindi Renout gevaen? (1175)
1175 Of hebdine doet gheslegen?
Of heeft u die coene degen
Ghenade gebeden? Segt ons saen!
Of brindi sinen swer gevaen?"
Roelant antworde in fransoies: (1180)
1180 »Swich, God verwate di, Dannoeis!
»Ghi heren", sprac Rolant met sinne,
»Ic sal varen ten cloester inne,
Ende gi moet alle gemenelike
Wederkeren in Vrankrike." (1185)
1185 Doe antworde Ogier te desen:
»Roelant, wildi monec wesen?
U berouwen u mesdade!
Nu vaert, ende bit den abt ghenade."

Vs. 1148 HS., Hffm. Dordi. HS. te ant. Vs. 1149 HS. vile. Vs. 1153—1156 *ontbr.* HS., Hffm. Vs. 1157 HS., Hffm. ywes man. Vs. 1168 HS., Hffm. geval. Vs. 1187 HS. berrouwen. HS., Hffm. mesdaet.

Doe sprac Roelant, .i. riddre fier: (1190)
1190 »Swijch, verwaten warstu, Ogier!"
Doe sprac die Dannois lofsam:
»Nu willic swigen, Roelant es gram."
Doe sprac die bisscop Tulpin:
»Roelant, laet dese tale sijn. (1195)
1195 Twi souwi in Vrankrike
Alle keren gemenelike,
Ende gi sout bliven te Beverepaer?
So segic u overwaer:
Teerst dat wi quamen in Vrankrike (1200)
1200 Vor den coninc *gemenelike*,
*Woude die coninc*, onse here,
Van u weten niemere,
Wat mochten wi laten dan verstaen
Kaerle, den coninc wel ghedaen, (1205)
Bl.VII.kol.a. 1205 Als gi achter ons bleeft hier.?"
Doe antworde die grave fier
Wel hastelike den neve sijn:
»Ic saelt u seggen, her Tulpijn,
Hets mi also comen: (1210)
1210 Ic hebbe Renouts wedde genomen,
Dies mi die here van Montalbaen
Die verranesse hevet gedaen,
Dat hi mi den dief Ywen nam,
Hieromme wasic herde gram, (1215)
1215 Ende hebbe op den heelt gemeit
Die verranesse al opgeleit."
Doe sprac die bisscop utevercoren:
»Roelant neve, hebdi ghesworen
Renouts doet van Montalbaen, (1220)
1220 Sone mogedi niet ontgaen,
Dat segic u sonder hale.
Noch weten wi alle wale,"
Sprac die bisscop, donvervarde,
»Dat men u met genen swarde (1225)
1225 Mach ontginnen no met spere:
Gi sijt beter dan .i. here.
Maer siet hier die trouwe min,"
Sprac die bisscop Tulpijn:

Vs. 1191 HS. So flam. Vs. 1195 HS. soudi. Vs. 1200—2. HS. Vorden coninc onsen here, Van u weten niemare. Hffm. Vor den coninc ghemènelike, Ende hi soude openbare Van u weten niemare. Vs. 1205 HS. acter. HS. blieft. Vs. 1207 HS. astelike. Vs. 1215 HS. eelt. Vs. 1217 HS. bissop. Vs. 1221 HS. sonder hane.

»Wert Renout van u verslegen (1230)
1230 Gine sult niet .iii. dage leven,
Men sal u, degen werde,
Graven onder die coude erde."
Daer dit sprac her Tulpijn,
Wert blide Ogier, die heelt fijn, (1235)
1235 Ende sprac hastelike:
»Ay God van hemelrike!
Geven moeti tehant,
Dat vichten moete Roelant
Jegen Renout van Montalbaen, (1240)
1240 So sal *hi* proeven harde saen,
Wat groter cracht die jonge man
In elken wige geleesten can."
Doe sprac Rolant, .i. helt fier:
»Bi Gode, ic seggu, her Ogier, (1245)
1245 Dat ic niet geve omme sijn doen
Alse goet als .i. bottoen."
Doe sprac Ritsaert van Normendie:
»Ghenade, Vrouwe, sente Marie!
Roelant, grave utevercoren, (1250)
1250 Hebdi Renouts doet ghesworen?
Siet hier onse trouwe, sprac die degen,
Wert van u Renout verslegen,
Roelant, gine doet nemmermere
In Vrankrike wederkeren." (1255)
Kol. b. 1255 Als dit sprac die rike Norman,
Doe seide die hertoge van Ardan:
»Edel neve Roelant!
Hebdi die doet van den wigant,
Eer gi keert in Vrankrike, (1260)
1260 Ember ghesworen sekerlike,
Sone mogedi niet ontgangen,
Wine sullen u alle hangen."
Dus dregendem gemenelike
Ol die genoete van Vrankrike (1265)
1265 Omme Renouts wille van Montalbaen,
Dien hi met campe wilde bestaen.
Doe antworde die grave Roelant:

Vs. 1229 HS. vor u. Vs. 1234 HS. eelt vri. Vs. 1236 HS. An. Vs. 1238 HS. Renout. Vs. 1240 HS. So sal proeven. Vs. 1241 HS. Van gr. cr. HS., Hffm. den iongen man. Vs. 1243 HS. elt. Vs. 1245 HS. niot. Vs. 1251 HS. ont trouwen. Hffm. Ons trouwen Vs. 1253 HS. nemmermeer. Vs. 1256 HS. Ardam. Vs. 1258 Hffm. doot. Vs. 1260 Hffm. emmer. Vs. 1262 HS. angen. Vs. 1263 HS. dregende.

»Nu eist mi ten sorgen bewant,
Wildi mi algader dregen, (1270)
1270 Inne macht niet verweren."
Doe sprac Naijmes, die wigant,
»Hoert na minen raet, Roelant!"
»Na wat rade salic horen?"
Sprac Roelant, die grave vercoren, (1275)
1275 »Ic hebbe Renoude, den wigant,
Mine trouwe *gegeven* al te hant,
Dat ic jegen hem vichten sal,
Mine lette God ende ongeval.
Also helpe mi God van paradise, (1280)
1280 Inne logem niet om al Parise,
Inne ware van den eede quite
Jegen Renout in den crite."
Echt sprac Naymes, .i. heelt fijn:
»Roelant, laet dese tale sijn, (1285)
1285 Ne wildi na ons horen niet,
Gine moet vichten, wats gesciet,
Endelike jegen Renoude,
Onsen neve van Merewoude,
So willic dat gijs seker sijt: (1290)
1290 Taleerst dat gi sijt int crit,
So sullen comen gemenelike
Die .XII. genoete van Vrankrike
Met haren swerden, bi sente Jhan,
Op Renout den coenen man, (1295)
1295 Ende wille ons wiken dan Renout,
So sidi quite, riddre stout,
Van den gelove, dat seggic u,
Daer gi gebonden met sijt nu:
Ende wilhi ons oec wiken niet, (1300)
1300 So es hem evele gesciet:
Wi sulne vaen gemenelike,
Ende voernen in Vrankrike."
Doe antworde Roelant, die degen:
».I. valsch raet es hier gheslegen (1305)
Kol. c. 1305 Alse geve mi God pardoen!
Das ne sal ic niene doen.

Vs. 1268 HS. eeist. Vs. 1270 HS. mach niet verweren. Hffm. mach mi niet verweren. Vs. 1276 gegeven *ontbr.* HS. — HS. al te ant. Vs. 1280 HS. Inne lage miet. Hffm. inne liet niet. Vs. 1283 HS. eelt. Vs. 1302 HS. voornen. Vs. 1303 HS. Roolant. Vs. 1306 HS. Das ne sal men mi niet doen. Hffm. Des ne sal men mi niet doen.

Ic wille den camp allene vechten
Ende mi selven int crijt verrechten."
Dus bleven die ghenote daer, (1310)
1310 Dat seggic u al over waer!
Dat Renout, die heelt onvervaert,
Voer rechte te Montalbaen waert,
Ende voerde Ywen den coninc
*Met hem*, waerlike dinc, (1315)
1315 Ende Renout leverdene sinen wive,
Dat seggic u bi minen live.
Als doe Renout vernam,
Dat hi te Montalbaen quam,
Sprac hi vor die heren al gader: (1320)
1320 »Vrouwe, nemt hier uwen vader,
.I. den alre valsten man,
Die nie siele of lijf ghewan.
Die vrouwe antworde omoedelike:
»Dat loen u God van hemelrike!" (1325)
1325 Nochtan was soe harde gram
Op haren vader, dien quaden man,
Ende versprackene harde seere.
Soe seide: »verradre, groet onnere
Hebdi gedaen ende grote scande, (1330)
1330 Dat gi voert in Vranclande
Ende vercocht daer Renoude,
Minen here van Merewoude,
Ende alle mine swaghelinge,
Die u in wel menegen dingen (1335)
1335 Hebben gedaen groete ere
Ende van veele lants gemact here."
Dit ende noch me sei soe,
Ende spracken nidelike toe.
Doe riep Renout, dat wet wale, (1340)
1340 Met luider kele in die sale.
Doe swegen die heren al te male,
Ende Renout sprac dese tale:
»Ghi heren," sprac die grave fier,
»Ghi moet alle bliven hier, (1345)
1345 Ende ic sal allene varen
Te Beverepaer al sonder sparen."
Doe sprac sijn broeder Adelaert,
Die coenere was dan .i. liebaert.

Vs. 1314 HS. . et . . . waerlike dinc. Vs. 1326 HS., Hffm. O. h. v. die quam.
Vs. 1334 HS. Die v in veel m. d. Vs. 1338 HS. sprac. Hffm. sprac hem.

»Renout, dat u God beware! (1350)
1350 Wat suldi doen te Beverpare?"
Doe sprac Renout, die wigant:
»Adelaert, bi sente Amant!
Ic hebbe genomen sonder scamp
Jegen Roelant .i. camp (1355)
Kol. d. 1355 Te Beverepaer op die heide."
Doe sprac Adelaert ende seide
Toten riddre wel gheboren:
»Wat duvel, Renout, hebdi ghesworen
Ember die doet van Roelande? (1360)
1360 Daer mach wel ons af comen scande:
Want gi weet wel dat de degen
Niet ne mach werden verslegen,
Bedi hi es der beste .i.,
Die die sonne ie bescen. (1365)
1365 Ende, bi den here die mi gheboet,
Vichti jegen hem, gi sijt doet,
Ende wine versoenen nemmermere
Jegen Kaerle onsen here.
Renout antworde saen: (1370)
1370 »Entrouwen, ic sal die vaert bestaen,
Danne lietic dor negene noet,
Al waendicker bliven doet."
Doe wende vrouwe Claradijs
Bitterlike, des sijt wijs! (1375)
1375 Ende clagede Renout sere.
Doe sprac Malegijs, die here,
Te Renouts wive, dat seggic u:
»Vrouwe, laet staen u wenen nu,
Dat u God houde ende beware! (1380)
1380 Want Renout moet te Beverepare
Ember varen, sal die here
Nember ghecrigen *prijs ende* ere,
Ende wilhi sine trouwe quiten
Jegen Roelant in den crite. (1385)
1385 Loge hi hem in dat gemoet,
Men sous hem lachter spreken groet,
Ic salre varen", sprac die heelt vri,
»Ende ember salic hem wesen bi."

**Vs. 1362 HS. ninet. Vs. 1368 HS., Hffm. minen here. Heid. HS. vnserm herren. Vs. 1373 HS. Ooc. Vs. 1381 HS. Ember waren. Vs. 1382 HS., Hffm. ghecrigen ere. Vs. 1384 HS. in den coite. Vs. 1385 HS. in den crite. Hffm. in den noot. Vs. 1387 HS. sparac die eelt fier.**

Adelaert sprac: »ic sal varen (1390)
1390 *Met Renoude te Beverepare.*"
Ritsaert entie coene Writsaert
Ghereden hem ter vaert,
Als te varene met Renoude.
Doe sprac die grave van Merwoude (1395)
1395 Te sinen broedren openbare:
»Inne wille niet dat iemen vare,
Want, bi Gode van Nasarene,
Roelant beit daer mijns allene.
Dus sullen die overcoene recken (1400)
1400 *Ten cloester waert* op die heide trecken
Want elc hadt andren van den wiganden
Te voren gesekert wel met handen.
Daer voer die riddre met Beijarde
Te Beverepare op die warde. (1405)
1405 Ende alsi tforest es leden.

## IV.

### VIERDE FRAGMENT.

Vgl. Heemsk. kap. XX en XXI, 138 v.

**Hoe de kamp tusschen Renout ende Roelant eindigde; ende hoe Roelant Ritsaert ving, als hij van St. Jacob quam.**

*Renout sag de Genoten komen na hen toe; doe seide hij tot Roelant: quade bastaert, gij hebt mij verraden; nu moet ic vlien, God geve u laster,*

Bl. VIII. kol. a. Ende bederve u, ende sent Amant!
Mettien heeft Ogier vernomen,
Dat hi te Roelant es comen.
Te scerne sprac hi ende seide:
1410 »Roelant, u groete behagelhede
Dede Renout wel groten scamp
Alhier in desen selven camp,

Vs. 1390 *ontbr.* HS. Vs. 1392 Hffm. gher. h. ooc t. v. Vs. 1395 HS. broedre. Vs. 1400 Ten cloester waert *ontbr.* HS., Hffm. Vs. 1401 HS. adt. Vs. 1402 HS. anden. Vs. 1406 HS., B. (d. i. *hier en overal in dit Fragment* Dr. W. Bisschop): bedroeve. Vs. 1410 HS. beagelo de. Vs. 1412 HS. scamp.

Daer gine stacht met groeten gere
Metten scarpen vanden spere,
1415 Dat hijs niet mochte versumen,
Hine moeste van Beijarde tumen!"
Dit sprac Ogier, .i. degen fijn:
»Here, *wie wonde* u ors Volentijn?"
Doe sprac Roelant, .i. grave fier:
1420 »Swich, verwaten warstu, Ogier.
Du mochtes mi so vele spreken,
Op di salic den lachter wreken,
Die mi Renout, die wigant,
Heeft ghedaen altehant."
1425 Doe sprac Ogier, die heelt lofsam:
»Grave Roelant, nu sidi gram,
Mi wondert sere, bi allen saken,
Hoe Renout Roelande dorste ghenaken.
Alse geve mi God pardoen!
1430 Hadde Roelant geweest in Vaucoloen,
Het levede noch menich fransoijs."
Doe balch hem Roelant opten Dannoijs.
Doe kerdem die heren sekerlike
Alle gadre in Vrankrike,
1435 Dat doet ons dat liet verstaen,
Ende *Renout* voer te Montalbaen
Weder tote sinen rike.
Doe ontfinckene houscheleke
Vrouwe Clarisse ende haer vader
1440 Ende sine vriende al gader.
Hier latic van Renoude bliven,
Ende willu van Roelande scriven,
Hoe hi gherede sine vaert
*Ende reet te sente Jacop waert.*
1445 *B*innen dien voer Malegijs,
Ende Ritsaert, .i. riddre wijs,
Te Bordele in dat *foreest*,
*Daer* hi der herte wiste meest,
*E*nde voeren spelen ende *jaghen*, —

Vs. 1415 HS., B. verslumen. Vs. 1416 HS. rumen. Vs. 1418 HS. Here . . . . . v. o. v. B. Here, spardeti u o. V. Vs. 1421 HS., B. Du mocht. Vs. 1424 HS. al te ant. Vs. 1425 HS. eelt. Vs. 1426 HS. B. mi s. g. Vs. 1430 HS. Addė. HS., B. Vauceloen. Vs. 1433 HS. sekelike. Vs. 1435 HS., B. dit liet. Vs. 1436 Renout *ontbr.* HS. Vs. 1439 B. Ver. Vs. 1444 *ontbr.* HS., B. Vs. 1445 HS. innen. Vs. 1447 foreest. *ontbr.* HS.; HS., B., Bordelo. Vs. 1448 Daer *ontbr.* HS.; HS. viste. Vs. 1449 HS. .nde; HS. *ontbr.* jaghen.

1450 *Want* sijs *herde dicke plaghen* —
*A*lse Roelant *donverveerde*
Van sente Jac*oppe wederkeerde*,
*D*o ghemotti *in dat wout*
Ritsaert, sinen neve *stout*,
1455 Haymijn van Dordoene kint,
Daer hi jagede met ghenint
Kol. b. Op .i. groet ors van spronge,
Ende hadde te dien selven stonden
.I. ever gheporret, aldaer hi lach.
1460 Als dat die grave Roelant sach,
Dat Ritsaert, die riddre stout,
Ollene iagede in dat wout —
Malegijs sach hi niet,
Ende Ritsaert, dat coene diet,
1465 Ne wiste niet, dattene Roelant sach —
Nu moghedi horen, wes hi plach!
Die coene entie starke Roelant
Noepte sijn ors te hant
Hastelike met snelre vaert,
1470 Ende ghemoete saen Ritsaert.
Bi den togle hine aneprant.
Doe sprac te hem die grave Roelant:
»Entrouwen, Ritsaert! ghi moet met mi
In Vrankrike vor den coninc vri."
1475 Doe antworde Ritsaert te hant:
»Entrouwen, in sal niet, Roelant,
Wat so mi daer na ghesciet,
Vor Kaerle sone comic niet,
Want haddi mi, so waric doet,
1480 Bi den here, die mi gheboet!"
Doe trac Ritsaert, .i. heelt stout,
Sine scerpe swert met gewout,
Ende Roelant, dat wet wale,
Trac van der side Durendale.
1485 Dus sullen hem die wigande
Recht onderslaen alse viande,
Ende vochten .i. lange pose.

Vs. 1450 HS. . ant. sijs. HS., B. *ontbr.* herde dicke plaghen. Vs. 1450 HS. . lse roelant. HS., B. *ontbr.* donververde. Vs. 1452 HS., B. Van sente iac . . . . . . . . . Vs. 1453 HS. . o ghemotti. HS., B. *ontbr.* in dat wout. Vs. 1454 HS., B *ontbr.* stout. Vs. 1458 HS. adde. Vs. 1468 HS. te ant. Vs. 1471 HS. tagle. Vs. 1472 HS., B. Doe sprac hem. Vs. 1475 te ant. Vs. 1479 HS. addi. Vs. 1481 HS. strac, HS. eelt. Vs. 1486 B. onderstaen.

Deen dede den andren groete nose.
Doe sprac Roelant harde saen:
1490 »Wildi u noch geven gevaen,
So voeric u hastelike
*Vor* Kaerle, den coninc van Vrankrike.
Gine moget u verweren niet,
Wat so u daerna ghesciet.
1495 Ne wildi u niet opgeven,
So salic u hier nemen dleven."
Alse Ritsaert dat ghesach,
Dat hi hem niet verweren mach,
Sprac hi: »soete neve Roelant!
1500 Gaerne gevic mi op te hant,
*In dien dat gi* mi in Vrankrike
*Op u gelede* voert sekerlike."
Doe sprac Roelant, .i. riddre fier:
»Op *mijn ghelede* nemic u hier."
1505 Aldus voer die grave Ritsaert
Met Roelande te Vrankrike waert.
Kol. c. Dese redene ende dese wort
Heeft Malegijs wel ghehort,
Ende liep so sere, tes hi vernam,
1510 Dat hi te Montalbaen quam
In Renouts vaeste casteel:
Daer vant hi siere man .i. deel.
Malegijs sprac te Renoude saen:
»Hier nes nu geen langer staen,
1515 Want, bi den goeden sente Bernaerde,
Roelant heeft gevaen Ritsaerde,
Ende voerdene wouch siere straten."
Renout sprac: »hi salne hier laten."
Doe macti .i. groet ghescal.
1520 Ende riep ten wapene overal.
Doe gingen hem die heelde stout
Olle wapenen met ghewout.
Ghewapent sijn si metter vaert
Bede Renout ende Adelaert.
1525 Men sadelde Beijarde saen,
Ende Renout, die heelt wel gedaen,

Vs. 1491 HS. so weric vastelike. B. so voeric u vastelike. Vs. 1492 Vor *ontbr.* HS. Vs. 1498 HS., B. Dat Roelant hem niet sparen mach. Vs. 1500 HS. te ant. Vs. 1501 In dien dat gi *ontbr.* HS., B. Vs. 1502 Op u gelede *ontbr.* HS., B; HS. voort. B. wort. Vs. 1504 mijn ghelede *ontbr.* HS. Vs. 1511 B. Ten. Vs. 1525 HS. sadele.

Spranc al te hant int gereide,
Sonder enege langer beide
Slouch hi met sporen den goeden wrene:
1530 »Nu volget mi algemene!"
Na Roelant reet hi sere,
So lange reet die coene here,
Dat hij versach Roelant, den grave.
.I. grote mile was hiere ave,
1535 Toen heeftene verreden Renout,
Ende sprac: »Roelant, degen stout,
Edele grave, riddre fier,
Dese proije laeti hier!"
Roelant antworde mettien:
1540 »Renout, danne sal niet gescien."
Doe riep Renout metter vaert:
»Ghi liechter omme, quaet bastaert!
Ghi sult mi minen broeder geven,
Of gi sult hier laten dleven."
1545 »Ja", sprac die grave Roelant,
»Ne hebbic Durendale in min hant,
Daer ic mede slouch Ferugute
Voer Nazers in den crite."
Mettien hief Renout sijn swaert.
1550 Daertusschen so spranc Adelaert:
»Renout, dat u God verde van scanden!
Laet staen u striden jegen Roelande.
Wi sijn al te na neven,
Hi sal ons wel Ritsaert geven."
1555 Roelant antworde: »wats ghesciet,
Adelaert, bi Gode! inne sal niet;
Kol. d. Ritsaert, die heelt wel ghedaen,
Moet emmer voor den coninc gaen.
Ic hebt bi sente Denise gesworen",
1560 Sprac die grave utevercoren,
»Wat so mi daer na ghesciet,
Mine eet ne brekic niet",
Sprac Roelant, die grave, saen,
»Kaerle sal ickene geven gevaen.
1565 Maer in latene niet ontliven,
Inne salre eer doet omme bliven."
**D**oe sprac Ritsaert ende seide:
»Laet mi varen op Roelants geleide."

Vs. 1527 HS. al te ant. Vs. 1528 HS. beijde. Vs. 1542 HS., B. bostaert. Vs. 1546 HS. Nu. HS. ant. Vs. 1557 HS. eelt. Vs. 1563 HS. sael.

Renout antworde: »wats ghesciet,
1570 Ritsaert, gine vaerter niet."
Roelant antworde geret:
»Hi sal, eest u lief of leet."
Doe sprac Renout, een heelt fier:
»Gi sult liegen, vul poutenier."
1575 Dat swert trac hi uten scoe,
Ende wilde Roelant met nide toe.
Ende Roelant, dat weet wale,
Trac van der side Durendale.
Ic wane, dat manlic andren daer
1580 Verslegen hadde overwaer,
Newaer Malegijs ende Adelaert,
Die coene was ende onvervaert,
»Laet staen", seiti, »Renout,
Edel grave van Merwout!
1585 Ic wille wel, dat Ritsaert
Vare te Vrankrike waert
Met Roelant, onsen neve,
In dien dat hine niet begeve.
Ende hine dan neme op sijn gelede."
1590 Doe sprac Renout, ende seide:
»Laten wi Ritsaert nu
Varen in Vrankrike, dat seggic u,
Alse geve mi God pardoen!
Die coninc salne hangen doen."
1595 Doe antworde Roelant:
»Hine sal niet, bi sente Amant!
Wat sake mi daerna ghesciet,
Menne sal Ritsaert hangen niet."
»Danne salet oec, sprac Malegijs,
1600 Ic sal vor Roelant *sijn* te Parijs."
Doe sprac Renout, die wigant:
»Nu voertene op u gelede, Roelant,
Stillekine", sprac Renout, die wise:
»Ic bevele u Gode van paradise.
1605 Ende Malagijs, minen oem,
Dat hi mins broeder neme goem."

Vs. 1570 HS. warter. Vs. 1571 HS. andworde. Vs. 1573 HS. en eelt. Vs. 1579 HS. wanlic. Vs. 1580 HS. adde. Vs. 1582 HS. onuerwaert. Vs. 1586 HS. Ware. Vs. 1594 en 1698 HS. angen. Vs. 1598 HS. Maerne (M'ne). B. Kaerle. Vs. 1600 sijn *ontbr.* HS., B. Vs. 1606 B. miins broeders.

# V.

## VIJFDE FRAGMENT.

Vgl. Heemsk. kap. XXV en XXVI, 172—174.

**Hoe Renout ende Malegijs tegen de Saracenen vochten ende Jerusalem beleiden, ende hoe Malegijs doot bleef.**

*Renout ende Malegijs doorbraken der heidenen scharen en schoffeerden 't heir:*

Bl. IX. kol. a. Des hadden die heidine groeten toren.
Hi slouch menegen heelt stout,
So dede sijn neve Renout,
1610 Hi wrochter onder groete moert, (1410)
Si .ij. slouger vele doet.
Aldus vochten die helde coene
Van smorgens tote op die noene.
Des hadde Renout ere groet,
1615 .ij. soudane slouch hi daer doet (1415)
In den storem binden daghe.
Bedi si daden groete clage
Die Turken entie Sarracine,
Bede openbare ende stillekine.
1620 Mettien begonsten die payiene (1420)
Utermaten sere te vliene.
Die kerstine en wisten wat doen
Dan vaste volgen diere vloen.
Si lieten daer dat siere brochten,
1625 Ende vele, die den wijch becochten. (1425)
Die Sarrasine, diere vloen voren,
Malegijs volgede na met sporen,
Ende velder vele ende gnouch,
Die Renout met sinen stave slouch.
1630 Die kerstine volgeden achter (1430)
Den Sarrasinen sonder lachter.
**D**us jagedese, dat si vernamen,
Dat si te Nazareet quamen.
Daer vloen die Sarrasine in,
1635 Ende pensden om hare gewin, (1435)
Dat segic u al sonder waen.

Vs. 1607 HS. adden. Vs. 1619 HS. oppenbare. Vs. 1622 HS. visten. Vs. 1626 HS. vlon voeren. Vs. 1628 HS. ghenoech. Vs. 1631 Hffm. Dies. Vs. 1632 HS. iagedise. Hffm. iagesise. Vs. 1635 HS., Hffm. pensten.

Doe moesten die kerstine slaen
Vor Nazaret har getelt,
Ende logierden op dat velt,
1640 Ende bleven daer binder nachte, (1440)
Ende daden groete sciltwachte.
Daerne dorsten si bliven niet,
Wat so hen daer na gesciet.
Te Jerusalem sullen si tiden
1645 Sonder enich langer biden (1445)
Binder nacht al stillekine,
Ende lieten daer die kerstine,
Onthier datsi vernamen,
Dat si te Jerusalem quamen.
1650 Doe sloten si die porte vaste (1450)
Jegen die kerstine gaste,
Ende slougen alle die kerstine doet,
Bi den here, die mi geboet,
Die si daerinne vonden
1655 Binnen den selven stonden, (1455)
Waer so sire toe quamen.
Kol. b. Als onse liede dat vernamen,
Datsi geruemt hadden die port,
Als gi wel hebt gehort,
1660 Kerden si weder tAkers in, (1460)
Ende gingen delen haer gewin.
Bindien quam hem niemare,
Dat Jerusalem verloren ware,
Ende die kerstine, semmin leven,
1665 Die binnen waren bleven, (1465)
Olle waren si doet geslegen.
Doe droefde daer menic degen.
Als die kerstine dat vernamen,
Daden si hare volc te samen,
1670 Ende sochten raet vele houde (1470)
An den stouten grave Renoude
Ende an Malegise, *den* here.
Doe swoeren die kerstine sere:
Wi sullen alle verliesen dleven,
1675 Of si sullen ons weder geven (1475)
Die stat ende oec dat selve graf,

Vs. HS. 1639 legierden. Vs. 1647 HS. keerstijne. Vs. 1649 en 1663 HS. iehrusalem. Vs. 1654 v. HS. Die si binden selven stonden, *en in margine met een jongere hand:* darynne vonden. Vs. 1658 HS. geruent. Vs. 1664 HS. Ende kerstine. Vs. 1670 HS. voer v. h. Vs. 1672 HS. Malegise here.

Daer God, onse here, binnen lach.
Dit swoeren alle gemenelike.
Die kerstine, arme ende rike,
1680 Dat si sonder enich sparen (1480)
Te Jerusalem souden varen,
Ende conckereeren dat heileg lant,
Ende doen uter Torken hant,
Of algader bliven doet,
1685 Bi den here, die mi geboet! (1485)
Te hant sullen si boden venden,
Ende int lant van Surien senden,
Te Triple ende te Anthiochie mede,
Telker stat van kerstinede,
1690 Die daer over ze waren, (1490)
Te seggene, hoe si hadden gevaren.
Dus geboden si te hant
Hervaert over al dat lant:
Te Jerusalem sullen si varen
1695 Sonder enich langer sparen, (1495)
Om te winnen dat heilege lant,
Ende doen uter heidine hant.
Des waren die kerstine vroe,
Dat gevallen was al soe.
1700 Doe geboden si hare herevart (1500)
Te varene te Jerusalem wart.
Dus gereden hem hastelike
Bede arme ende rike,
Ende daden hem op die vart,
1705 Ende voeren te hant derwart. (1505)
Dus sijn si van Akers verheven,
Kol. c. Ende hebben, semmin leven!
Jerusalem belegen te hant
Met menegen stouten wigant:
1710 Des macht ons die storie wijs (1510)
Dar was Renout ende Malegijs.
Eer die van Surien mochten comen,
Hadden si grote scade genomen,
Want die Turken daden groete were
1715 Van binne op dat kerstine here. (1515)
So dat der kerstine so vele

Vs. 1683 HS. ant. Vs. 1686 HS., Hffm. Twi. Vs. 1688 HS. eiple. HS. anthiochche me. Vs. 1691 HS. adde. Vs. 1692 HS., Hffm. boden. HS. te ant. Vs. 1693 HS. Herwaert. Vs. 1697 HS. ant. Vs. 1699 HS. gevalle. Vs. 1702 HS. astelike. Vs. 1705, 1708 HS. te ant. Vs. 1708 HS. geven. Vs. 1713 HS. Adden. Vs. 1714 HS. adden. Hffm. hadden.

Bleven doet te dien spele,
Ende vele meer hadden gedaen, —
Dat segic u al sonder waen,
1720 Des maket ons die storie wijs — (1520)
Ne ware Renout ende Malegijs
Si daden daer so groete were,
Dat si dat heidene here
Achterdaden ende dreven.
1725 So menegen namen si dat leven (1525)
Vanden heidenen, dat ic ne can
Die wareit geseggen enich man.
Dus *ia*gensise ter stede binnen
Met groeten pinen ende omminnen.
1730 Ende als die Turken in die stat (1530
Waren, vorwaer segic u dat,
Sl*oe*ten si hare porte met crachte.
Renout bleef leggende op die grachte,
Ende Malegijs, die stoute here,
1735 Te wachtene, of daer iemene mere (1535)
Ute Jerusalem comen soude.
Daerna quam, alst God woude,
Grot sorcors ut Surie,
Van Triple, van Ermenie,
1740 Ende van Antiochie, des sijt vroet (1440)
.xxx.m helde goet.
Si brochten mangen ende pedrieren,
Slingren, tribuken van manieren,
Talpen, sogen ende catten,
1745 Dat dede die Turken sere matten, (1545)
Bedi si rechten hare gewerke
Jegen den mur te werpene sterke.
Van Babilonien die soudaen
Hi dede rechten vele saen
1750 .ij. mangnele ende .i. pedriere, (1550)
Te werpene jegen de hare sciere.
Dus gereden si hem in beden siden,
Mallijc jegen andren met nide,
Als te stridene gemenlike.
1755 Si worpen inwart gewaerlike (1555)
Menegen overgroeten steen,

Vs. 1718 HS. adden. Vs. 1726 HS. heidine. Vs. 1728 HS. . . gensise binnen. Hffm. iagesise binnen. Vs. 1732 HS. Sl . . ten. Vs. 1742 HS. penieren. Vs. 1745 HS. den Turken. Vs. 1746 HS. gewerken. Vs. 1747 HS. sterken. Vs. 1749 HS. volc saen. Vs. 1751 Hffm. iegen de here. Vs. 1753 HS. Hffm. andren side. Vs. 1755 HS. gemenlike. Hffm. ghemenelike.

Kol. d. Dat nes logene negeen.
Oec scoten si sere udewart,
Dat segic u bi mire vart,
1760 Menich quareel groet ende scarp. (1560)
Die .i. scoet, dander warp.
Dat assaut was harde groet,
Daer bleef menich kerstijn doet,
Die vor die stat te dien tide
1765 Jegen die Turke quam te stride. (1565)
Int selve assaut was Malegijs,
Ende Renout, die grave wijs,
Hem selven sullen si berechten,
Vor al dander *sullensi* vechten
1770 In dat vorvechten, Godweet, (1570)
Dat wert Malegijs sijnt leet,
Ende Renout, waerlike dinc.
Want Malegijs .i. wonde ontfinc,
Bi den goeden sente Daniële,
1775 Dar met .i. scarpen quarele, (1575)
So dat Malegijs, want ict las,
Nembermee sijnt genas.
Hi was gescoten op sijn borstbeen,
Dat hem ten scoudren doorsceen,
1780 So dat Malegijs met allen (1580)
Van den orse moeste vallen
Op die erde te dier stede.
Te Gode dedi sine gebede,
Ende bat genade omoedelike
1785 Gode, den here van hemelrike, (1585)
Dat hi sine ziele moeste bewaren
Ende voeren metter ingel scaren.
Dat quareel was scarp ende groet,
Daer men den ridder mede scoet,
1790 So dat Malegijs, de wigant, (1590)
Sterven moeste al te hant.
Doe clagede Malegijs, die here,
Die sonden uter maten sere,
Die hi an Kaerle hadde gedaen.
1795 Omoedelike bathi saen (1595)
Onsen here te dien stonden,
Dat hi hem vergave sine sonden,

Vs. 1757 HS., Hffm. l. geen. Vs. 1758 Hffm. utewaert. Vs. 1768 HS. Hem sulven. Vs. 1769 sullensi *ontbr.* HS., Hffm. Vs. 1791 HS. al te ant. Vs. 1794 HS. adde. Vs. 1795 HS. Oemoedelike. Vs. 1797 HS. vergaven.

Ende oec alle dandre met.
Doe wende Renout, bi mire wet,
1800 Dor sinen oem. Doe sprac hi saen: (1600)
»Renout, laet u wenen staen,
Ende bit Gode tallen stonden,
Dat hi mi vergeve mine sonden,
Daer ic mede ben gebonden sere."
1805 Doe beval hine onsen here, (1605)
Ende hietene groeten al sine vriende.

## VI.

### ZESDE FRAGMENT.

Vgl. Heemsk. XXVII en XVIII, 179—181.

**Hoe Aymerijn met Galeram kampte, ende hoe Renout swaren arbeid dede; hoe hij wrocht an St. Pieters kerk te Keulen, ende diende de metselaers om steen ende kalk te brengen, ende hoe hij vermoort wert.**

Bl. X. kol. a. Hi hads in sine herte toren
Dat hi Florbergen hadde verloren.
Doe wranc sine hande Renout, die here,
1810 Ende mesliet hem herde sere. (1610)
Mettien es Aymerijn toe gestaen,
Sine ogen liet hi omme gaen,
Ende sach sinen lieven vader
Sine hande vringen alle gader.
1815 Doe wart ontsteken die wigant, (1615)
Ende met torene begrepen te hant
Van onneren ende van scanden.
Dat swert hief hi met beden handen,
Daer hi vor Galeramme stoet
1820 Tornech ende *in* evelen moet (1620)
Ende slouch of den heelt milde
Den slinkren arem metten scilde.
Doe sprac Aymerijn met genint:
»Wiltu noch lien, puten kijnt?"
1825 Doe antworde Galeran: (1625)
»Nenic, here, bi sente Jan!"

Vs. 1807 HS. ads. Vs. 1808 HS. adde. Vs. 1809 HS. ande. Vs. 1811 HS. ay', *en zoo altijd.* Vs. 1814 HS. ande. Vs. 1816 HS. te ant. Vs. 1810 HS. anden. Vs. 1820 HS., Hffm. ende evelmoet. Vs. 1824 Hffm. puterkint.

Mettien heefti tswert verheven,
Ende na Aymerijn geslegen,
Ende slouch af den ionchere
1830 .V.c mailen ende mere, (1630)
Ende slouch den ionchere goet
.I. wonde in sinen voet.
Doe spranc Aymerijn achterwart,
Met hasten hief hi sijn scerpe swert,
1835 Ende slouch Galeranne doe (1635)
Recht toten scoudren toe,
Dat hi doet viel vor sine voete,
Ende heeft hem gemacht boete.
Doe sprac Kaerl met genint:
1840 »Gebenedijt si sulc kint, (1640)
Die dus gedane slage slet!"
Doe viel Renout wel geret
Op die erde, ende dancte sere
Van der ere onsen here,
1845 Die hi hem nu hadde gedaen (1645)
In den camp al sonder waen.
Doe dede Kaerl, die wigant,
Galeranne hangen te hant,
Ende die verradren dedi nu
1850 Olle van sinen rade, segic u, (1650)
So dat van hare geslachte
No bi dage no bi nachte
Here ne geen gewaerlike
Te rade ginc in Vrankrike
1855 Nembermeer, warlike dinc, (1665)
Met ne genen coninc,
Kol. b. No nemberme ne soude hier na,
Dat willic dat mallic versta.
Dus sal Aymerijn in eeren
1860 Tote Parijs wederkeren. (1660)
Kaerl betrendem sinen leen,
Ende gaf hem borge ende steen.
Aldus so bleef d*ie ion*chere
Metten coninc vorwaert mere.
1865 Nu willic u mak*en c*ont, (1665)
Wat Renout dede in corter stont.

Vs. 1827 HS. swert. Vs. 1830 HS. .V. i. m. Hffm. Ses malien. Heid. HS. fünf hundert ring. Vs. 1834 HS. met asten. Vs. 1845 HS. adde. Vs. 1847 HS. wigat. Vs. 1848 HS. angen. Vs. 1859 Hffm. met eren. Vs. 1863 HS. d . . . . . chere. Heid. HS. der jungherr. Vs. 1865 HS. mak . . ont.

Hi warp of sijn scarlaken,
Sciere cleder dedi maken,
Ende sal hem doen in groeter pine,
1870 Ende ginc wech al stillekine. (1670)
Des selfs nachs ginc hi danen,
Bi den sterren ende bi der manen,
Verre wouch in .i. vremt lant,
Daert hem was wel ombecant.
1875 Doe diende daer die heelt fier, (1675)
Renout, gelijc .i. bovier.
Daer wan hi broet, die grave stout,
An wege te makene drouch hi hout,
So dedi mortele ende stene,
1880 Ende diende den lieden algemene. (1680)
Dus wan hi des hi levede daer,
Dat hem sur wert ende swaer,
Want hi wilde dor gene noet
El niet eten dan gerstijn broet,
1885 Ende dranc daer fonteine, die hi vant (1685)
In dat onbekende lant.
Aldus lede Renout, die wise,
Sin lijf dor Gode van paradise.
Dit herde Renout alse lange,
1890 Dat het quam te jaregange. (1690)
Doe horde Renout die niemare,
Dat .i. kerke begonnen ware
Tote Colne op den Rijn *der* stat,
Overwaer segic u dat,
1895 Ende dat men daer ontbode te waren (1695)
Temmermannen ende metsenaren,
Ende alle, die gelt wilden winnen,
Dat si te Colene quamen binnen.
Renout gerede sine vart
1900 Ende mactem te Colne wart (1700)
Ende alsi binder stat quam,
Vragdi om den mester *temmer*man,
Die die kerke maken dede.

Vs. 1867 HS. warp op. Vs. 1868 HS. sciere leder. Vs. 1872 HS., Hffm. Bider sterren. Vs. 1873 HS. Werre. HS., Hffm. in vremde lant. Vs. 1878 HS. out. Vs. 1882 HS. ende waer. Vs. 1883 Hffm. dor negene noot. Vs. 1885 HS. d' fonteine. Hffm. der fonteine. Vs. 1886 HS. onbecende. Vs. 1889 HS., Hffm. herte. Vs. 1893 HS. op die rijn stat. Hffm. op die Rijnstat. Vs. 1896 HS. mesnaren. Vs. 1899 HS. Reinout. Vs. 1901 HS., Hffm. bider stat. Vs. 1902 HS. mesten man. Hffm. mester man.

Die piners leidene ter stede,
1905 Daer sine saen hadden vonden. (1705)
Doe vragdem in corten stonden
Kol. c. Renout, die stoute entie milde,
Of hi .i. cnape huren wilde.
Die mester wert blide al te hant,
1910 Dat hi al sulken cnape vant, (1710)
Want hi maercte sine lede
Ende sine groete manlichede,
Hi dochtem starc *ende* groet,
Bi den here, die mi geboet,
1915 Ende dochtem, dat hi *soude* mogen (1715)
Wel groete pine dogen.
Doe begon die mester houde
Te vragene den heelt Renoude,
Wat hi elx dages hebben woude.
1920 Doe sprac die grave van Merewoude: (1720)
»Here, ic wille, waerlike dinc,
Elx dages .i. penninc."
Doe sprac die man ten heelt geer:
»Ic wane, gi sult verdienen meer,
1925 Wildi sijn dapper ende snel, (1725)
Ende u bedarve doen wel,
Ic sal u .iiij. d. geven
Elx dages, sem mijn leven!"
Renout antworde: »wats gesciet,
1930 Here, inne wille so vele niet." (1730)
Doe waende die mester openbare,
Dat hi uten sinne ware,
Ende sprac: »ic salne u gaerne geven."
».I. penninc, semmin leven,
1935 Dien willic nemen, wete God, (1735)
Ende niet mer, sonder spot."
»So comt dan werken morgen vroe."
»Here", seiti, »ic doe."
Doe sprac die mester: »vrient,
1940 Nu doet, dat gine verdient." (1740)
Hi antworde: »ic sal, here."
Doe ginc Renout pinen sere,
Bi den here van Nazarene,

Vs. 1904 HS. pinners. HS. loendene. Vs. 1905 HS. adden. Vs. 1009 HS. al te ant. Vs. 1911 HS. maecte. Vs. 1913 HS. Bi. HS. *ontbr.* ende. Vs. 1915 HS. *ontbr.* soude. Vs. 1918 HS.die heelt. Vs. 1920 HS. merewout. Vs. 1923 Hffm. ten heelt: heer. Vs. 1931 HS. oppenbar. Vs. 1932 HS. sijnne.

Hi drouch sulke steen allene,
1945 Die si .v., wats gesciet, (1745)
Ne consten gedragen niet.
Dus diende daer die rike man,
Dat hi maer .i. d. ne wan
Elx dages .i. half jar,
1950 Dat segic u al overwaer. (1750)
Sere pinde die grave rene,
E*nde* wrochte werx mere allene,
Dat segic sonder sparen,
Dan enege man, die daer waren.
1955 Nochtan namen si mere dan hi (1755)
Te lone, des getrouwet mi.
Kol. d. Als sine gesellen gingen eten,
*S*o wildi sijns niet vergeten,
Hine ginc dragen groete stene.
1960 Dit herdi lange wile allene. (1760)
Als sine gesellen gingen slapen,
Ginc hi vaste mortel maken,
Des hadden sine gesellen nijt.
Elx dages at hi tere tijt
1965 .I. gerstijn broet ende niet el, (1765)
Borre dranc hi, dat wet wel.
Alle nachte lach hi daer
Op die stene groet ende swaer.
Aldus daen leven ledde hi
1970 Altenen, des gelovet mi, (1770)
Na dien dat ict gescreven sach.
Er iemen verkende den dach,
Was hi ember opgestaen,
Ende hadde werx me gedaen
1975 Dan daer enich wrachte (1775)
No bi dage, no bi nachte.
Des was die mester harde vroe,
Dat hi hem comen was alsoe.
Doe vragdi hem openbare
1980 Hoe hi hiet ende wie hi ware. (1780)
Des ne wilde Renout niet
Seggen, wat so hem gesciet
Doe micten si om .i. name,
Die hem soude sijn bequame.

Vs. 1948 HS. no wan. Vs. 1949 HS. alf. Vs. 1952 HS. Ende brochte werx meer stene. Vs. 1954 Hffm. dan enige drie. Vs. 1963 HS. adden. HS. nit. Vs. 1964 HS. ad. Vs. 1973 HS. opstaen. Vs. 1974 HS. adde. HS. werlijc.

1985 Doe sprac die mester: »bi sente Jan, (1785)
Hetwine sente Peters man."
Aldus bleef Renout den name,
Waest hem lief of bequame,
Soe moestem bliven al sijn leven
1990 Dat hem God hadde gegeven. (1790)
Die piners hadden groten toren,
Dat hem Renout so dede te voren,
Dat hi dat werc allene dede.
Die mesters bolgen ember mede,
1995 Die mesters scolden haren cnapen, (1795)
Dus lefden si met ongemake.
Die cnapen slougen .i. raet,
Die hem was *in* dende quaet,
Hoe dat sine souden ontliven,
2000 Ende selven in ere bliven. (1800)
Doe sprac van den cnapen .i.:
»Wi sullen heffen .i. steen
Boven an den hogen mure,
Dat sal hem worden alte sure;
2005 Alsi comt met sinen laste, (1805)
*Sullen wine nederwerpen vaste*,
Op sinen hals so sal hi vallen."

Vs. 1986 HS. Senters man. Vs. 1988 Hffm. lief of onbequame. Vs. 1989 Hffm. So. Vs. 1990 HS. geguen. Vs. 1991 HS. adden. Vs. 1964 HS., Hffm. volgen. Vs. 1998 HS. dende quaet. Hffm. tende quaet. Vs. 2002 HS. hebben. Vs. 2006 *ontbr.* HS. *Bij* Hffm. so sullen wi hem nederwerpen vaste. Vs. 2007 HS. als.

# CRITISCHE TOELICHTING TOT DEN TEKST.

---

Vs. 17. Hoge bodscap, d. i. een belangrijke, gewichtige boodschap. Hoog bet. *verheven*, ook *heilig*. Waarom Hffm. hoge, in grote veranderd heeft, blijkt niet.

Vs. 65. Coene. »Es muss offenbar vrome gelesen werden, wie 306", meent Hffm. Ten onrechte. T. a. p. is vrome (*dapper*) een zeer gepast epitheton van koning Ywe; maar hier is de bedoeling: niemand was in tegenwoordigheid van den vertoornden Haymijn zoo stout, dat hij de gezanten welkom durfde heeten. Deze gedachte wordt veel beter door coene dan door vrome uitgedrukt, en dat de lezing van het Ned. HS. in orde is, blijkt ook uit het Heid. HS.:

Da was niemant so *kone*,
Der dorste sagen willekome.

Het onzuivere rijm maakt geen bezwaar. Immers vloeit de *Renout* over van onzuivere rijmen, zie vs. 684 v., 833 v., 857 v., 1269 v., 1325 v., 1457 v., 1610 v., 1901 v., 1827 v., 1961 v., 1995 v.

Vs. 80. Met .XII. den besten v. k. Het Heid. HS. heeft vor den besten; maar dit kan de ware lezing niet zijn, daar voorafgegaan was: gij (Carel) sweert vrede, en stelt tot borge twaelf mannen, de besten van u rijk (Vb.).

Vs. 133. Dat bloet. Hffm. voegt er rode bij, waarschijnlijk omdat er in de Heid. Vert. staat: *das rode blut*. Maar noch het Ned. HS. noch het Vb. hebben dit adjectief, dat bovendien vrij overtollig is.

Vs. 139. Die duvel moests wouden, is de door de oratio indirecta geëischte lezing. Moets kan alleen blijven staan, op voorwaarde dat vs. 140 wire in plaats van sire gelezen wordt, iets, dat HS. en Heid. HS. verbieden aan te nemen.

Vs. 151. Met houden zinne. Het HS. heeft m. ouden z., d. i. hetzelfde zonder aspiratie. Waarom Hffm. met bliden zinne, in de plaats heeft gesteld, is niet duidelijk.

Vs. 160. Die nie ontfinc z. e. l. Het is vreemd, dat Hffm. vs.

30 geen verandering aanbracht, en hier wel. Nie wordt, gelijk bekend is, dikwijls met ie verwisseld, en is dus ook hier zeer goed.

Vs. 172. Hi ontcrachteget minen magen. Hffm. schijnt de juiste beteekenis van ontcrachtigen te zijn ontgaan; anders zou hij niet den Dativus personae minen van het HS. in een Acc., mine, veranderd hebben. De Acc. der zaak is *'t*, met de laatste letter van het ww. samengesmolten, sc. al mijn lant vs. 169. — Ontcrachtegen bet. *ontweldigen*, en is hetzelfde als ontcrachten, ontcrechten in den Lksp. (zie Gl.), en ontcrichten in van Heelu, zie van Wyn op H. 71. Lelyveld op Huyd. Pr. I, 497 v.

Vs. 177. Wien ic van den sinen mochte begaen. — Van den sinen, behoort er noodzakelijk bij. Dit leert de rythmus, daar het vers zonder die woorden te kort is, en evenzeer het Vb: »konde ik iemant *van sijne vrienden* begaen, ik souse schaden daer ik mochte."

Vs. 200. Ic vlo mi liever. Hffm. heeft deze eigenaardige m.ned. spreekwijze, onlangs (Taal en Letterbode V, 133) door Dr. Verdam overvloedig in het licht gesteld, blijkbaar niet gekend: waarom zou hij anders mi in nu veranderd hebben. Ook Dr. Jonckbloet helde vroeger (Spec. 89) tot zulk een verandering over. Maar al moet men erkennen dat nu en mi licht verwisseld werden [1], het gaat niet aan, op al de nu bijgebrachte plaatsen [2] dezelfde fout te onderstellen. Vgl. ook nog Guerijn I, 74 (Bild. Versch. IV, 128):

> Ic bleve [3] mi vele liever doet,
> Dan ic ghescouden ware bloet
> Ende ic mijn geslachte onteerde.

Guidekijn (Bull. de la Comm. Royale Brux. XIV, 262 svv.) vs. 120:

> Si hadden mi liever verloren dleven,
> Dant stonde teser ueren.

Lorr. II, 4633:

> Hoe salic den neve mijn
> Ave gaen in siere noet?
> Ic bleve mi eer met hem doet.

Daarentegen kan men omgekeerd beweren, dat Limb. IV, 1498 en V, 896 nu in mi moet veranderd worden, omdat dit de eenige pp. zijn, waar de hss. de m.ned. spreekwijs verduisterd hebben, misschien omdat de afschrijvers haar niet meer verstonden. Limb. IV, 968 is ze echter bewaard gebleven:

---

[1]) Ik merk echter op, dat men dikwijls nv schreef.

[2]) Zie vooral Wal. 5051. Troye 9669 var. Lanc. 2, 40760. 3, 8955. Brab. Yeesten 6, 6088. O. Vl. Ged. I, 75, 136.

[3]) Bild. blive (onjuist).

Ic hinghe mi liever aen de galghe.

Men verklare mi in zulke zinnen slechts niet als Bild.: »*mi vele* is *ik met velen.*" De bedoeling is veeleer: *ik wilde liever dat ik; ik had liever dat ik.* Vgl. onze uitdr. ik voor mij.

Vs. 205. Si reiden echt in met B.. — Het Vb. heeft: in 't heir. Dit is verklarende omschrijving. Inriden bet. *op iets inrijden*, Vgl. Lanc. II, 39027.

Mettien hi liet
Sijn spere sinken ende reet in;

Grimb. O. II, 3907, 2537. Segh. 21*a*. 22*a*. Flovent 449, enz.

Vs. 214. No van helmen. Vb. herhaalt het bezitt. voornw.: »hare schilden doorslagen, *hare* helmen in stukken." Het is echter in onzen tekst niet uitgevallen, want ook Heid. HS. heeft:

Sie hatten von jren schilten nit als sie solten,
Noch von helm nit heile
Behalten den dritten teil.

Vs. 244. Binden castele. Het HS. heeft bi den, evenals beneden vs. 1901, waar ook het streepje boven de i vergeten is (beter vs. 364). Ten onrechte heeft Oudemans Bijdr. op bi, op grond van deze plaats, dit voorzetsel de bet. *op* toegekend.

Vs. 245. Up die Dordoene. Vb. en Heid. Vert. hebben beide een hs. voor zich gehad, waarin in plaats van deze woorden: met sinen baroenen, stond. Was de verandering wellicht het gevolg van de opmerking, dat Vaucoloen (d. i. Vaucouleurs) niet aan de Dordogne, maar aan de Maas lag? Hoe dat zij, het is waarschijnlijk, dat de dichter , die Noord- en Zuid-Frankrijk verwart of vereenigt, de topographische fout, die geheel in zijn kader past, evenals zijn Fransche voorganger, gemaakt heeft. Bovendien heet hij Yewe van Dordoene, vs. 227.

Vs. 254. Met gonen diepen groten grachten. Laat men diepen weg, dan is de rythmus gebroken. Bovendien heeft het Heid. HS. het woord bewaard: mit tiefen, grossen graben.

Vs. 285. Tors es bagel. Hffm. schijnt deze samentrekking van behagel niet gekend te hebben. Anders had hij het HS. hier niet veranderd.

Vs. 300. Ende boden hem utermaten scone. Hffm. teekent hierbij aan: »hem bieden wie das mhd. sich bieten, *jemand seine Ergebenheit zeigen.* Oder muss man lesen hemt, näml. das Haupt des Saforet?" Het is eerste is onaannemelijk, omdat er geen Datief volgt, en zonder parallel in 't Mned. Het andere — de achtervoeging van *t*, maar dan liefst achter boden — is onnoodig. Het object is nog

'thooft dat vs. 297, en .i. crone vs. 298, sc. zij (brochten en) boden ze.

Vs. 340. Hare orse maerscalken ende dagen, heeft het HS. In plaats daarvan leest Hffm. hare daghen. Hij houdt namelijk het laatste woord voor een Subst., mv. van dagge, en vert. dit en het vg. vs.: »ihre Rosse pflegen, ihre Degen und ihre Schwerter fegen, säubern." Maar dagen is een denominativum van dag, en bet. *rusten*, *uitrusten*, Fr. *sejorner*. Vgl. Dr. De Vries T. en L.bode IV, 68. Dr. Verdam, Troyen p. 127 v. (waar echter m. i. ten onrechte een factitieve bet. aan het ww. toegekend wordt: deze toch ontstaat op onze plaats en Troy. 2931 eerst door het bijgevoegde doen). Zie ook Dr. Jonckbloet Spec. 115. In Oudem. Bijdr. wordt dagen = daggen door *scherpen* verklaard; maar wij hebben hier overal de lange *a*, ook Troy. 4308: gedāgt.

Vs. 342. Hare ijseren dade men verscuren. De tekst van het HS. is onverstaanbaar. Wat toch zijn ijsere waren? wat bet. doen hier? Het Heid. HS. heeft: Jr harnesch(e) det man schuren. Dit leidt tot het vermoeden, dat er ijseren gestaan heeft. Immers een ijser was de geheele defensieve wapenrusting of bekleeding, in het bijz. *het harnas*. Vgl. een tal van pp. bij San-Marte, Zur Waffenkunde des M.a. S. 7 f. Trist. 10052: sin îsen wîz machen; Troye 2925 en 4304 (op welke laatste plaats de interpunctie van Dr. Verdam minder juist schijnt, en het komma tusschen witte en yseren moet wegvallen). — Oudemans Bijdr. 3, 210 verklaart het hier ten onrechte door: *de punt eener speer*. Reeds de samenhang doet aan iets meer denken:

> Si daden blanc hare ijseren scueren,
> Ende maecten witte covertueren, enz.

Vgl. ook Lanc. II, 45801 v.

> Ende her Walewein die dede gereden
> Sine wapine ende cleden,
> Ende verscuren ende verclaren
> Ende versachse daer si gearget waren.

en Ferg. 441 v.

> Die halsberch was roet als .i. bloet
> Van roestecheden.

Hierbij heeft men slechts de San-Marte S. 18 bijgebrachte pp. na te slaan, om tot de overtuiging te komen dat inderdaad op onze plaats en op de aangehaalde uit *Van Troyen* aan niets anders dan aan de wapenrusting te denken valt. Erec 2408: si liezen ir îsengewant vegen unde riemen. Troye van Herbort v. F. 8701: ir halsberge geveget. Eracl. 4481 halsberge schône machen unde vegen. Wackernagel Lesebuch 645, 9: harnasch vegen. — Geen wonder derhalve,

dat de Heidelberger in ons vers *halsbergen* vertaalde. Vermoedelijk is in het Ned. HS. dade men, tot: warē doen verdorven.

Vs. 346. Dat hadden si, gelijk het Ned. HS. heeft, is niet zoo juist, als: dat hadden si gedaen, gelijk Heid. HS. en Vb. schijnen gelezen te hebben. Het eerste heeft: das hatten sie getan; het andere: »dit gedaen sijnde." Wij zijn dus alleszins gerechtigd, het deelw. in te voegen.

Vs. 370. Ofschoon geen uiterlijk gezag de lezing: dat es waer, steunt — het Heid. HS. heeft den regel niet — is het toch niet gewaagd om was in is te veranderen, daar zoowel de zin als de m.nd. spreektrant den tegenw. tijd verlangen.

Vs. 399. Het HS. heeft hier een hiaat: Dat hise hem zende te . . . . . ike, dien Hffm. door ghel aanvult. Maar te ghelike bet. *naar éénen maatstaf*, niet *tegelijk*, zooals Hffm. schijnt te meenen; en welken zin geeft dat hier? Bovendien wordt het meerv. se vs. 400 door het enk. den gonen, vs. 401 door het enk. doot slouch verklaard. Blijkbaar is dus de tekst van het HS. niet in orde, en moet die hersteld worden volgens de Heid. vert.:

Das er jme wolt senden *sicherlich*
Dengenen der jme erslug in franckrich etc.

Het suffix se in den Ned. tekst is van de hand van een lezer of van den afschrijver van ons HS., in hetwelk juist hier een blad eindigde, ten gevolge waarvan hij er niet op lette, dat vs. 401 op het andere blad de zin doorliep. Bij sekerlike in zijn gedachte den zin sluitende, miste hij daarin het voorwerp, en voegde het nu zelf aan 't werkw. toe, maar in 't meerv., daar hij aan de vier broeders dacht, terwijl de dichter hier slechts Renout noemde. Vgl. vs. 425 v. Zie over deze plaats uitvoeriger T. en L.bode IV, 276 v.

Vs. 423. Dat hire in gescreven vant. *Dat* kan niet wel pron. rel. Acc. zijn, daar het object van lesen reeds in het suffixum opgesloten ligt. Daaruit volgt echter niet dat de tekst volgens de Heid. Vert. veranderd moet worden: dar hi in g. v. Deze heeft:

Der konig lase jne alle zu hant,
*Da* er jnn beschriben fant Karls will.

Want dat is zonder twijfel voegw., met de bet. *zoodat:* hij las den brief, en het gevolg was dat hij enz. Dat = *daar* te nemen, gelijk Snellaert Alex. IV, 1485 voorslaat, verbiedt hi*re*.

Vs. 433. Dats de heren niet ne wisten. De inlassching van *vier* (iiij), op voetspoor van het Heid. HS., is uitlokkend. Maar ook vs. 383 en 389 heeten de broeders die heren, zonder meer. Het is dus waarschijnlijk, dat de dichter hier inderdaad zoo schreef, zonder er om te denken, dat de uitdrukking door het volgende: gi heren, dubbelzinnig werd. De Heidelberger verduidelijkte.

Vs. 435. Wat radet gi tot dese dinc. Hffm. gaf: om dit dinc, uit. Maar in het afschrift van zijn HS. is om dit met gekleurde letters geschreven, waaruit ik afleid, dat die twee woorden door Hffm. ingevoegd, of niet meer leesbaar zijn. Het staat in elk geval vrij, aan de juistheid der lezing te twijfelen, daar men oudtijds zeide: raden tot, vgl. vs. 441: wat rade gevedi mi hiertoe? Bovendien is dinc niet onz., maar vr. Vgl. Hor. Belg. III, 131. V, 105. Ook de Heid. Vert. heeft: »wie radent jr *zu* diesen dingen. Later zei men: raden in, vgl. Vb.: »Raet mij hierin, gij Heeren."

Vs. 443 v. Van Renout hebbic grote were. Ende groten zege ontfaen. De lezing dezer vss. is door het uitvallen of onleesbaar worden van enkele woorden onzeker. Over het geheel heeft Hffm. den tekst goed hersteld. Slechts zal wel were in plaats van ere, en groten zege, in plaats van: grote diensten, moeten gelezen worden. Ere heeft tegen zich, dat ook vs. 442 met het rijmwoord ere eindigt; en men verwacht bovendien, dat meer uitkomt, hoe R. c.s. den koning verdedigd hebben. Vgl. Renaus 154, 34 e.v. (éd. Mich.):

> Il a mes anemis plaisiés et craventés,
> Et menés à mes pies, si ont merci crié,
> Par lui sui durement essauciés et levés.

Diensten komt vs. 468 weer voor, en daar heeft het Vb. het woord ook opgenomen: »want sij u trouwelijk gedient hebben." Des te opmerkelijker is het, dat het hier een andere uitdrukking kiest: »want door de vier broeders heb ik mijn vijanden overwonnen." Wij verwachten dus nu een woord, dat aan die overwinning herinnert, en dat woord is zege. De uitdrukking: den zege ontfaen, is bekend. Vgl. b. v. Stoke 4, 597 (Huyd. II, 227). Maerl. Sp. III[6], 6, 67. Were en zege vereenigd, zie Sp. III[6], 7, 3.

Vs. 454 v. Om behouden goet ende leven seldise bi minen rade geven. Het HS. heeft om niet, waardoor behouden de bet. van *behoudens* krijgt, gelijk reeds het Vb. den zin opvatte: ik rade u dat gijse hem levert behoudens haer lijf. De Heid. Vertaler echter las anders, want hij schreef:

> Nach mijnen rat sollt jr sie uffgeben,
> Und behalten uwer lant und uwer leben.

In zijn HS. heeft dus ō voor behouden gestaan, want zoo alleen kon dit woord een Infinitief zijn en: land ende leven, op Ywe slaan. Dat dit alleen juist, en de andere opvatting onzin is, ziet ieder, die begrijpt, dat de door behoudens gestelde voorwaarde gelijk stond met eene weigering. Zie dit uitvoeriger aangewezen T. en L.bode IV, 272 v. Heeft de fout in dezen regel ook invloed gehad op de aan-

vangsletter van den volgenden? Hoe dat zij, men zal weldise met het Heid. HS. als seldise moeten lèzen.

Vs. 463. Vermalediet. Ik geef hieraan t. d. p. de voorkeur boven verwaten, gelijk Hffm. uitgeeft. Vooreerst heeft het HS. verm...., en wij kunnen nu die *m* behouden. Bovendien heeft het Vb. dit deelwoord ook: »Heer Hugo v. Av. sprak: *vermaledijt* sij dese raet." 't Is dus wel waarschijnlijk, dat het woord er gestaan heeft.

Vs. 471. So menigen uten sadele gedregen. In het HS. zijn voor en na uten een paar letters uitgevallen. De tweede hiaat is de belangrijkste, en wel aan te vullen. Nog zijn de laatste letters van het woord leesbaar, slechts »die ersten Buchstaben c und a sind sehr verwischt, also nicht ganz sicher" (Hffm.). We kunnen verder gaan, en beweren, dat er geen de minste staat op te maken is. Hffm. heeft uit het half- en onleesbare gedeelte des woords de lezing careele samengesteld. Maar wat bet. careel in dit verband? »Die Stelle wäre klar, wenn careel für querelle und dieses in der Bedeutung *streit*, *kampf* vorkäme" schrijft Hffm. Daar dit echter het geval niet is, stelt hij voor in het mv. te lezen: uten carelen, en dit te verklaren: *aus den geworfenen Steinen der katapulten.* Maar daargelaten dat de spreekwijs: »iemand uit de door katapulten geworpen steenen dragen", zeer ongewoon en zonderling klinkt, bet. careel of quareel ook niet *geworpen steen*, maar *pijl*, vooral *groote pijl*, evenals het Oud-Fransche cairel, carrel, lat. quadrellus, zie Raynouard en Du Cange VII, s. v., in welke beteekenis het woord ook Renout 1775 voorkomt. — Moet dus de gissing van Hffm. verworpen worden, die van Bild. is niet aannemelijker. Hij wil lezen: so menigen buten wech gedregen. Hij bedoelt natuurlijk met bute *buit*, maar den buten is reeds taalkundig onjuist. — De lezing sadele sluit zich zeer eng aan hetgeen er staat en leesbaar is, terwijl bovendien uten sadele dragen, d. i. *uit het zadel werpen* of *lichten*, een in het m.ned. gebruikelijke zegswijze was, die hier zeer voegt. Grimb. I, 35, 37. (Dr. Verwijs, Bl. IV, 167):

> Doot werp hine den *sadel* uut,

Ferg. 3120 v.

> Ute sinen gereide dat *hi draghet*
> Wat ridder dat heme comt te voren.

Vgl. ook Lanc. IV, 861:

> Lancelot stakene in dier manieren
> Dat hine *droech van den perde* sine

Lanc IV, 6174:

> Ende Bohort stakene so sere weder,
> Dat hine *droech van den perde neder.*

Vs. 484. Verloesdi dese heren .iiij. In het HS. staat verlocdi, waarbij Hffm. aanteekent: »offenbar verloochdi für verloghet ghi, pt. van verloghen, sich lossagen." Maar het ww. verloghen bestaat niet, en verloghet ghi zou daarvan in geen geval de verl. tijd kunnen zijn. — Niet minder onjuist Bild.: »lees verloedi, dat is in potentialen zin: verloet gij, oud praeteritum van *verlaten*, evenals *loed* van *laden*, *woed* van *waden* enz." Dat praet. *loet* pro *liet* is een fictie. — Men zou verlocdi eer voor een praet. van verloochenen kunnen houden. Doch ofschoon dit werkw. met zijn tegenwoordige beteekenis bij Kiliaen voorkomt, zei men toch oudtijds niet: iemand verloochenen, maar loochenen c.Genet.; vgl. Meier, Lev. v. J. 204: »ouerwaer segghic di, dattu noch in derre seluer nacht, eer de hane tweewarf singhen sal, mijns driewerf loghenen sout. Ende Peter antworde weder aldus, ende al soudic steruen metti, inne sal dijns nit loghenen." Zoo ook Yst. Bl. 814: Gods loechenen. — Maar het Heid. HS. heeft: verlorent jr diese vier herren; en het Vb.: »soudise dus overgeven." Waarschijnlijk heeft er verloesdi gestaen: wat Hffm. voor een *c* is houdt, is zeker *e*, en de *s* in de pen gebleven. Verliesen had in het m.ned. een veel ruimere bet. dan tegenwoordig (Dr. Verdam, Tekstcr. 64 v.), o. a. die van *prijs geven*. Vgl. Heim. vs. 2141:

> (Die) eer vallen in die doet,
> Eer si *verliesen* haren heere,
> Dien sal die heere altoes doen eere,
> Die hem dus sijn ghetrouwe.

Vs. 490 v. Quamedi in Poelgien of in Toscanen, of in Calabren, u stonde tontfane. De hiaten in deze beide vss. zijn aangevuld uit het Vb.: »Al quaemdij in Poelgiën, Toscanen ofte Calabren; en uit het Heid. HS. uch stond danen zu empfan.

Vs. 523. Ysoreit balch ende tart vort. In het HS. en bij Hffm. staat in plaats van het eerste ww.: sprac. Maar dit is waarschijnlijk een foutieve herhaling van 't zelfde ww. in 't vorige vers. Immers Y. zal wel eerst naar voren getreden zijn, en daarna gesproken hebben, gelijk dan ook vs. 524 weer seide volgt. Hierin zou op zich zelf wel geen bezwaar zijn, vgl. vs. 644 v., zoo slechts de volgorde der woorden eene andere ware. Bovendien heeft het Heid. HS. *zornte*, en het Vb. *werd toornig*. Ook beneden, vs. 683, vinden wij Heid. HS. *zornte*. En daar op die plaats het Ned. HS. balch heeft, is er wel geen twijfel aan, of dat woord heeft ook hier gestaan, en is, bij het schrijven of lezen, met sprac verward.

Vs. 524. Die desen raet u gaf. — Mi (HS.) is natuurlijk een vergissing, en de verbetering kan niet nu (Hffm.) zijn. De zin eischt *u*, wat ook 't Heid. HS. (der uch den rat gab) en Vb. (die u desen raet gaf) aan de hand doen.

Vs. 531. So haddise qualike upgegeven. Zoo noodig, wordt deze verbetering van de lezing in 't Ned. HS. door het Heid. aanbevolen: So hetten jr sie böszlich uffgegeben.

Vs. 555. Also helpe mi sinte Jan. Het HS. heeft helpt; en ofschoon die Indicativus vs. 629 nog eens in het HS. evenzoo voorkomt, is er toch wel geen twijfel aan, of de S. heeft den Conjunctief gebezigd, die ook in het m.ned. spraakgebruik bij dergelijke betuigingen gevonden wordt, vgl. vs. 1147, 1279 enz.

Vs. 558. Clarissien uwer dochter. De genetief volgt gewoonlijk als objectsnv. bij geven, wanneer dit *ten huwelijk geven* bet. Zie vs. 715, 732 (anders 703). Sp. II[5], 27; 32. Rijmb. 19858. Dr. Verwijs Bl. III, 12, 130. III, 17, 317. Dr. Brill in Dr. De Jager's Nieuw Archief, 54. Rijmb. Gloss. blz. 439 v.

Vs. 559. So moeti vrolike leven. Het in het HS. uitgevallen vers wordt volgens de Heid. Vert. (so mogent jr froliche leben) en Vb. (so moogdij sonder sorge leven) hersteld. Voor moeti vgl. vs. 813.

Vs. 579. Het meerv. van broeder is nu eens broedren, gelijk hier, vs. 679 en 712; dan weer broedre, vs. 582, 592. Een van de vele bewijzen voor de stelling, dat men op zulke punten niet zeer vast was, noch een bepaald stelsel volgde, hetzij de variatie nu aan den schrijver of aan den afschrijver te wijten zij, wat natuurlijk niet uit te maken is.

Vs. 591. Dat ic u va dor sine lieve. De inlassching van *va* is noodig, daar anders het gezegde in dezen zin ontbreekt. Het gaat toch niet wel aan, dit eerst vs. 595 te zoeken, gelijk Hffm. schijnt gedaan te hebben. *Va* viel na *v* licht uit, en wordt nog aanbevolen door 't Heid. HS.

> Das ich uch *fang* und als diebe binde
> Und uch vier hastlichen sinde
> Gefangen in franckrich.

Vs. 617. Ic wils verdienen. De Heid. Vert. heeft: wir wollen uch dienen, hetgeen de vraag doet rijzen, of er ook gestaan heeft: ic wils v dienen (pro: v'dienen), vgl. vs. 637. De zin zou dan zijn: ik wil u daarvoor (des) dienen. Maar de verandering is onnoodig, daar verdienen c. Genet. een zeer goeden zin geeft: ik wil de gave waard zijn, mij waard betoonen (vgl. Rijmb. Gl. op verdienen). Op dit laatste slaat bovendien de redengevende zin:

> Want ic souder op doen werken
> .I. huus van al sulker sterken,

nog beter terug dan op de andere lezing.

Vs. 621. Van enen baste. Men zou geneigd kunnen zijn dat van

in twijfel te trekken. Vs. 816 toch staat het niet voor: een bies, ofschoon dit synoniem bij 't zelfde ww. ontsien voorkomt. En gewoonlijk vinden wij den Acc. pretii zonder meer in dergelijke uitdrukkingen, vgl. Ren. 653 en bijna al de door Dr. De Jager, Lat. Versch. 105—8 aangehaalde pp. Toch komt bij uitzondering de uitdr. van eenen baste een paar maal voor, t. w. Maerl. Sp. I[7], 66, 135, en Wap. Mart. III, 117, in het Zutphensche HS. Al heeft Dr. Verwijs (p. 67) de lezing niet opgenomen, omdat ze niet genoeg steun in de andere HSS. vond; uit haar bestaan blijkt toch, in verband met onze plaats en die uit den Spiegel, dat de spreekwijs bekend was. Want men zou verkeerd doen met op de beide pp. van Maerlant *van* als Ablativus te nemen. De eene luidt:

> Op alle menschen, die leven,
> Ne troeste soe *niet van .i. baste*,

d. i. op alle m. d. l. vertrouwe zij niet het minste.

De andere:

> Sine dinc met ghinen vlaghen
> En sijn ongherast,
> Noch gequetst *van .i. bast*,

d. i. niet het minste gedeerd. Ook op onze plaats laat zich dus van wel verdedigen en verklaren. Vgl. de Lat. Genett. *nauci*, *pili*, *flocci*.

Vs. 629. Also helpe. Vgl. de aant. op. vs. 555. Ook hier heeft het HS. *helpt* in Indicativo. Maar de Heid. vertaler las helpe; ten minste hij vertaalt: also helff mir unser liebe frawe.

Vs. 675. Doen setten. Bild. wil hier Kaerl wijs uit het vorige vs. bijvoegen, en met een kleine verandering lezen: So sulwi Yewe, den coninc, wijch doen setten, d. i. *oorlog doen voeren*. »De uitspraak van ch in dien tijd is twijfelachtig", zegt hij. Maar tot zulk een zonderlinge gissing behoeft men zijn toevlucht niet te nemen, om de hier voorkomende woorden te verklaren. Wijs is epitheton ornans van coninc, gelijk elders, en doen setten is òf emphatisch (het Eng. to do) òf causatief te verklaren. In het eerste geval is setten = opzetten; in het andere is het intransitief, i. q. elders hem setten, d. i. *zich verzetten*. Het tweede is het waarschijnlijkste, vgl. Heemsk. 54. Dat setten m.ned. ook refl. (= hem setten, *zich verzetten*) was, evenals zoovele andere ww., b. v. belgen (vgl. vs. 120, 523 met 683) en de door Dr. Verdam, Tekstcr. 75 v. genoemde, blijkt b. v. Lanc. II, 6526:

> Die gevane daden haren eet
> Dat si vort an in genen sinnen
> Ne setten jegen den here van daer binnen.

Vs. 694. Dor dat gi beriet . . al sulke scande, al sulke

onnere enz. De lezing behiet van het HS. en Hffm. is onhoudbaar, daar beheeten òf *bevelen*, òf *beloven*, òf *voorspellen* bet., geene van welke beteekenissen hier voegt. Het verband eischt een ww., dat *berokkenen* bet., en dat is beraden. Vgl. vs. 1021, 1067. Wal. 5671, 5772 (waar ook behiet moet gelezen worden), Stoke 5, 797. Rijmb. 3124. Halbertsma, Aant. 174, Van der Wraken III, 2244 enz.

Vs. 696. Als dat men hangen soude. Was hetgeen de heer Te Winkel (Taal en Letterb. IV, 257) schreef juist, dan zou hier menne moeten staan. Maar waarom die samentrekking van menne tot men in twijfel getrokken? Huyd. op St. 1, 1419 brengt er waarlijk voorbeelden genoeg van bij, en vgl. nog Heelu 6452, 7029. Velth. III, 15, 37. Franc. 9383 enz. enz. Ik moet echter opmerken, dat op de door den heer Te W. besproken pp. men het negatieve *men en* is, evenals b. v. beneden vs. 1231, ook op de door hem behandelde plaats, Sp. II[1], 17, 44 v.:

> Nero wert vervaert grotelike,
> Ende hi dede te hant gebieden,
> Dat men geenen kerstenen lieden
> Tormente no scanden dade meer,
> *Men* brachtse vore hem eer,

d. i. *of men moest ze eerst vóór hem brengen.*

Vs. 698. U verga alsoot vergangen mach. Hffm. schijnt verga = *sterf* genomen te hebben, maar dat kan natuurlijk niet, ook om 't geen volgt. Vergaen is onpers. *gaan* c. Dat., en nog de Heid. Vert. heeft het uitgevallen *u: Vch* vergeit als es best vergangen mach.

Vs. 703. Ic sal R. mine dochter geven. Hier heeft het HS. bij uitzondering den Acc. Vgl. de Aant. op vs. 558.

Vs. 723 v. De tekst van het HS. is hier blijkbaar in de war. Het ww. deren schijnt eerst uitgevallen, en daarna op eene verkeerde plaats weer ingelascht te zijn. Zooals Hffm. uitgeeft, is 't eene vers te lang, en 't andere te kort. Bild. wil lezen:

> Hine mocht u niet doen up eere
> Binnen .c. jaren,

d. i. *hij zou u niets kunnen doen op mijne eer!* Een ongerijmde gissing.

Vs. 731. Om waerlike dinc, is onzin. Waarschijnlijk is om, ten gevolge van eene bepaalde uitspraak (*'um*), uit (H)eme ontstaan. In behoeft volstrekt niet ingevoegd te worden, daar waerlike dinc op zich zelf voldoende is, en in de *Renout* het meest voorkomt, vgl. vs. 776, 1314, 1772, 1855, 1921.

Vs. 801 v. Van der verranesse enz. Deze twee verzen zijn in het HS. van hunne plaats geraakt, en volgen daar nu op vs. 832 v., waar ze geen zin opleveren. Men oordeele zelf:

Daer dede Ogier wonder groet:
Ten ersten slage slouch hine doet
Des conincs Kaerls campioen,
Die Ogiere soude lien doen
Van der verranesse, die *gi* daet
In Vaucoloene, so ware *uwes* raet.

Wie verstaat dat? Hffm. heeft, om zin te krijgen, *gi* in *hi*, en *uwes* in *sijns* moeten veranderen. Maar dat is zeer willekeurig; en bovendien moet dan een zonderlinge interpunctie worden voorgesteld. Hffm. begint een nienwen zin bij *Die Ogiere*, en verklaart dan: »Wer Ogier der Verratherei in V. zeihen wollte, dem stände zu helfen." *Die* slaat echter, duidelijk genoeg, op *campioen*, en wat bet. die algemeene uitspraak omtrent het vermoedelijk lot van dengene, die Ogier tot bekentenis *zou willen* brengen, wanneer juist verteld is, dat degene die hem tot bekentenis *wilde* brengen, gedood is. Ook moet raet worden dan zeer ironisch genomen worden, wat niet voor de hand ligt.

Men ontwijkt al die moeilijkheden door de verplaatsing der versregels, die zoowel door het Vb. als de Heid. Vert. aanbevolen wordt. Deze toch hebben ze juist daar waar ze behooren te staan, terwijl ze later niet voorkomen: V b. »Doe seide Goutier: wilt gij belijden de verradenisse, die gij dedet buiten Vaucoloen, so meugdij van mij gaen onverslagen." Heid. HS.

Da sprach Gouthier:
Wollent ir leunen [1]), her Ogier
Von der verrettnis, die jr daten
In falkolone, so mag man uch raten.

Terloops zij opgemerkt, dat: so ware uwes raet, niet bet.: *so mag man uch raten*, maar: *dan zoudt gij kunnen geholpen, er van af geholpen kunnen worden.* Vgl. Brand. 1222, 1377. Mlp. Gloss. Ook mhd. Nib. Gloss., Gottfr. von Str. Tristan 1602, 2519 enz.

Vs. 834. Uten gereide hi hem warp. De lezing van het HS. uten crude kan geen bijval vinden: want Ogier zal zijn vijand wel niet *uit het gras* geworpen hebben. Maar evenmin uit het krijt of »perk" (Vb); want behalve dat de ridderlijke zeden, zoover ik weet, een dergelijken hoon van de tegenpartij niet toelieten, kon de »bovenmatige kracht" van Ogier toch wel niet daaruit blijken, dat hij een lijk buiten het strijdperk had geworpen. De Heid. Vertaler heeft den juisten tekst nog voor oogen gehad, want hij heeft:

Usz dem sadel er jne warff.

Er moet dus gestaan hebben:

---

[1]) Sic. Een ander schreef leucknen in margine. Men begreep lien niet.

Uten gereide hine warp;

of nog beter:

Uten gereide hi hem warp,

d. i. hij (O.) wierp zich uit het zadel, of sprong van het paard, en vroeg Sampson: »heb ik mijn plicht gedaen?" Deze antwoordt nu: »ga (weder) te paard zitten." Zoo alleen komen de zin en het verband tot hun recht. (Vgl. Ferg. 3275). — Dat hē licht ne werd, ziet ieder.

Vs. 838. Sit op, God geve u pardoen. Dat deze regel, ofschoon in het HS. niet voorkomende, moet worden ingelascht, behoeft geen betoog. Immers, behalve dat het rijmwoord op *Sampsoen* anders ontbreekt, lezen wij het vers in Vb.: »Sit op u paert, dat u God eere!" en Heid. HS.

Sytzt uff, daz uch got gebe pardon!

Vgl. vs. 1305, 1429, 1593.

Vs. 847. Doe antworde Naymes, .i. hertoge fier. In het HS. is de eigennaam weggevallen. Dat hij weer ingevuld moet worden, blijkt uit het Heid. HS. en vs. 1283.

Vs. 851. Ogiere geschach die ere groet. Dit vers is terecht door Hffm. ingelascht. Vgl. Vb.: »Ogier geschiede groote eer." Heid. HS. Ogier geschach die ere gross.

Vs. 861—870. »Was hier Ogier sagt, stimmt nicht zu dem was er nach dem Volksbuche vorher schwört, ehe er den Zweikampf beginnt. Diese ganze Stelle scheint durch den Abschreiber verdorben zu sein," schrijft Hffm. Ik geloof dat ook, maar tevens, dat door een paar kleine verbeteringen de tekst geheel in orde kan gebracht worden. Vs. 858 worde de Datief van het HS. een Nominatief. Ywe, die goud ontvangen had, heet uit den aard der zaak die rike man (le rice roi) een epitheton dat de *Renaus* hem ieder oogenblik geeft. Voorts leze men vs. 862 addie, in plaats van addic, 't geen geen zin oplevert, daar eerst vs. 864 Ogier weer spreekt. Ie komt dikwijls in het HS. voor, daar waar gewoonlijk de enkele i wordt geschreven. — Met deze twee kleine veranderingen is de plaats, die bij Hffm. onleesbaar is, geheel verstaanbaar. Men houde slechts in het oog, dat vs. 853—860 Ogier; vs. 861—863 Karel; vs. 864—866 Ogier het woord voeren. Wat laatstgenoemde hier zegt, is geheel in overeenstemming met zijne woorden op het slagveld, Heemsk. 121: »ik soude u geerne helpen, maer ik en durf 't niet doen door dat groote ontsag van den koning, hetwelk mij seer deert," — woorden, die aan den koning overgebriefd waren, maar waarop O. zich verdedigen kon.

Vs. 901. Ende hangene bi siere kelen saen. Zoo vult Dr.

Verwijs (Bl. I, 39) het vers in, zonder twijfel juist. Vgl. vs. 932, Vb. en Heid. HS.

> Konen wir den verreter gefangen,
> Zu wynde wollen wir jne hangen.

Vs. 908. Ende waer die coninc Ywe ware. Dit is de inhoud van de niemare; het bijgevoegde ende is dus eenigszins vreemd, en ontbr. ook Heid. HS.

> Da fragten sie umb nuwe mere,
> Wa der konig Ywe were.

Toch is het mogelijk dat de dichter het woord schreef.

Vs. 926. Dat hi hem ter hulpen quame. Hffm. lascht hi in, hetgeen noodig is. Immers het weglaten van het pers. vrnw. in den 1sten nv., wanneer het òf zelf òf het naamwoord, welks plaats het vervangt, *in casu obliquo* is voorafgegaan, is wel een doorgaande regel bij de beste schrijvers" (Dr. De Vries, Brief aan Dr. Jonckbloet, 18), maar niet na dat.

Vs. 931. Dat sine emmer souden vangen. Het HS. en Hffm. hebben eme, in plaats van eme', dat er natuurlijk oorspr. gestaan heeft, daar anders het object tweemaal zou voorkomen. Emmer bet. *stellig*, vgl. b. v. vs. 883, 1260, 1359, 1558.

Vs. 943. Renout. Zoo heeft het HS. Maar Hffm., door den schijn misleid, veranderde dit in Roelant. Dr. Verwijs zag de fout, ook zonder het HS., vgl. Bl. I, 40.

Vs. 950. Des hi om Renout sende ter noet. De tekst is in het HS. bedorven. Dr. Verwijs, Bl. I, 41, wil hem herstellen, door er een regel aan toe te voegen, en leest vs. 949 v. aldus:

> Hi hadde wel verdient die doet,
> Des hi Renout sonder noet
> ***Bi verranesse wilde doen vaen.***

We krijgen dan echter drie rijmregels, wat in het mnd. zeldzaam en in onze fragmenten zonder parallel is. Bovendien schijnt de vergelijking van het Heid. HS. te leeren, dat de dichter slechts twee vss. schreef:

> Disz embot Ywe Reinolt dar,
> Diesen dot han ich wol verdient gar.

Neemt men verder in aanmerking, dat iedere kolom 50 regels telt, dan was er in het HS. slechts daardoor ruimte voor nog éénen regel h. t. p., omdat de eerste regel van deze kolom, vs. 901, door verzuim was uitgevallen, ten gevolge waarvan de laatste regel, vs. 950 nu voorlaatste *scheen* te worden, zonder dat inderdaad te zijn. Acht men een en ander met mij aannemelijk, dan zal men het niet onmogelijk vinden om den tekst, met behulp van het Heid. HS. te herstellen op

de wijze zooals boven is voorgeslagen. De vertaler heeft dies niet geheel begrepen, en als *dit* opgevat. Vandaar ook dat hij de regels omzette. Uit hetgeen hij schrijft laat zich echter afleiden, dat hij sonde of sende las. Wij onderstellen daarbij dat in het HS. ô (om) voor Renout uitgevallen, en dat sende (sonde, sande) door vlug spreken of schrijven met het volgende ter tot sonder is samengevloeid.— Hffm. laat den tekst, zooals hij is, en onderstelt, dat er *twee* versregels zijn uitgevallen.

Vs. 995. Maickene. Het spreekt vanzelf, dat wij hier met eene samentrekking van mach ickene te doen hebben. Doch het schijnt niet noodig met Hffm. den samengetrokken vorm te ontbinden. Vgl. vs. 1174 en 1178 brindi voor bringedi enz.

Vs. 1006. Wapenden hem. De lezing wapenden sie (HS.) is terecht door Dr. Verwijs (Bl. I, 42) verworpen. De ridders en manschappen wapenden zich zelven, vgl. op de parallele plaats Renaus 229, 18:

Et si home s'adobent el palais seignoré.

Vs. 1039. Voren riden. Er is geen de minste reden om hier met Hffm. den tekst te veranderen, en varen riden te lezen, hoe goed deze uitdrukking op zich zelve ook zij. Na vs. 1013—1028 is voren, *vooruit*, het juiste woord: de ridders zouden achterblijven en op een afstand volgen, R. vooruit rijden. Vgl.: Renaus 232, 23 sv.

Vos remenres derrière, l'arrière ban feres;
Se mestier en avons, et vos nos socorres;
*Devant* chevaucherai, à iii. m. d'adobés.

Vs. 1098. Aerger puten kint, d. i. *kind van een gemeene hoer.* Hffm. daarentegen leest met het HS. puter, en beschouwt nu ook aerger als subst. Hierbij vergelijkt hij het mhd. arger, maar dit is, ook in de door hem aangehaalde uitdrukking: *arger zage*, even als in *arger schalc* enz., adjectief, vgl. b. v. Hartm. v. A. Erec 2847, 4182, 4191. Ook het mnd. kent geen subst. aerger, maar slechts het adj. aerch, *erg*. Aerger behoort dus als genetief bij puten: want zoo, en niet puter, moet men lezen, evenals vs. 1824, waar het HS. duidelijk puten heeft, althans in het door Hffm. zelf verstrekte afschrift. De hier gebezigde spreekwijs is geheel gelijk aan die Rein. 919: Lamfroit, erger puten sone. Vgl. Esm. 972 enz. Hffm. verwijst ter verdediging van puter naar putertier. Maar het is niet zeker, dat dit samengesteld is uit pute en tier. Het eerste lid der samenstelling kan ook een enclitisch geworden putier (*pol*, niet: *hoer*, gelijk David Gloss. Rijmb. meent), of het geheele woord een verbastering van putenier zijn. Hoe dat zij, het vr. pute, heeft, op zich zelf staande, volgens den regel in Genetivo puten, gelijk uit de aangehaalde pp. blijkt.

Vs. 1102. L i e f o f t e t e d a n k e. De lezing van het HS. is juist, hoe vreemd het schijnen moge, en de verandering: t e o n d a n k e onnoodig. Men drukte zich zoo onnauwkeurig uit, vgl. vs. 1988: l i e f o f b e q u a m e. Tien g. boerden VII, 16: b r i n g h e t m i b a t e o f g h e w e n, waar men ook de tegenstelling *voor- of nadeel* zou verwachten.

Vs. 1106. E n d e (eñ), gelijk het HS. heeft, is onjuist, maar de verandering t e n (= h e t e n) van Hffm. onnoodig. De zin is met e n (= *of*) geheel in orde. Vgl. Huyd. op St. I, 71. Beatr. 154. B. v. d. Houte 549.

Vs. 1109. D i e d e g e n w e r d e. Het HS. heeft g e w e r d e, wat onzin is. G h e w e e r t zou *gewapend* kunnen beteekenen, maar het bericht, dat R. gewapend was, verwacht men hier niet. Hffm. verandert de *w* in een *v*, en verklaart dan: »g h e v e r d e soviel als *vaerdich, veerdich, behende, schnell.*" Maar het woord komt nergens als bijwoord en met de bet. van m e t t e r v a e r t, t e r v a e r t, voor. G e v e r d e of g e v a e r d e is overal z.n.w., en bet. *gezelschap*, *gevolg*; g e v a e r t of g e v e e r t bet. *handeling* of *drukte*, *gewoel.* Vs. 1231 doet m. i. de juiste lezing aan de hand: g ē w e r d e werd oorspr. voorafgegaan door de uitgevallen letters d' d e. Herstelt men ze, dan krijgt men het epitheton ornans, dat hier geheel op zijne plaats is.

Vs. 1110. V a n s i n e n o r s e. Ook hier is in het HS. een woord uitgevallen. V a n o r s e, zei men niet, het bez. voornw. behoort voor het nw., vgl. vs. 1128. Ook de rythmus eischt nog een paar lettergrepen. Het Vb. heeft: »doe trat Roelant van *sijn* paert."

Vs. 1148. D o e d i . . m i n s o n t b i d e n. Noch Hffm. noch Bild. schijnt bezwaar in d o r d i te zien. Maar wat moet dat hier beteekenen? *Durft gij?* Waarom zou Roelant niet op Renout *durven* wachten? De andere bet. van d o r r e n, *behoeven*, voegt evenmin. Vb. heeft: wildij mij verwachten. Heid. HS. Rolant, beijdent mijner. Het vermoeden ligt dus voor de hand, dat de dichter d o e d i geschreven heeft. Vgl. vs. 1253v.

Vs. 1153—7. Vgl. voor de vier ingevoegde verzen en de nieuwe lezing van het laatstgenoemde, het door mij geschrevene T. en L.bode IV, 145—8. Gelijk daar is aangetoond, is de afschrijver in ons HS. van *keren* vs. 1152 bij abuis overgesprongen op *keren* vs. 1156, en heeft hij vs. 1157 in plaats van vs. 1153, doen volgen. Toen eenmaal daardoor de zin was verstoord, moest u w e vs. 1157 y w e worden, en zoo ontstond langzamerhand de lezing: a l Y w e s m a n, die in den samenhang, zooals hij nu geworden was, althans éénigen, ofschoon nog een zeer ongerijmden zin opleverde (zie T. en Letterb. IV, 58, 145). Gelukkig heeft het Heid. HS. den beteren tekst bewaard in deze vertaling,

> Gewappent sol ich wederkeren
> Mijnen licham gegen uch zu thun,

Spraeh der degen kone,
In dem das jr die herren
In franckrich dont wider keren,
Und darzu alle uwer mann.

Vs. 1168. Hem ne lette God ende ongeval. Zoo moet men lezen, vgl. vs. 1278, Limb. XII, 374. Blijkbaar is in het HS. ó voor geval weggevallen. Dit laatste bet. *geluk*, en dus het tegendeel van hetgeen wij hier behoeven. Het Heid. HS. heeft ook: Im en lass dan ungefall.

Vs. 1187. U berouwen u mesdade. Bild. meent dat de tekst niet in orde is, èn stelt voor: ende ber. u. m. Berouwen wordt dan een Infinitief, en hangt van wildi vs. 1186 af. Maar met deze wijziging ontstaat een fout. Men zei mnl. òf: mi berout der mesdade, òf mi berouwen die mesdade, m. a. w. het ww. berouwen was òf onpers. c. Gen., óf *de zaak* was onderwerp, — maar de persoon was nooit onderwerp, evenmin als in de hedendaagsche taal. Vgl. b. v. Huyd. op St. II, 462 met Franc. 3370; Heelu 4214 met Aesop. LIV, 6. Dr. Verwijs (Bl. I, 47, 318) leest: (wildi) u berouwen uwer mesdade? Maar ook dat schijnt, op grond van het boven gezegde, in strijd met het mned. taaleigen. Bovendien is elke verandering onnoodig, als men het vers maar losmaakt van het voorgaande en berouwen als Praes. Indic. 3a plur. opvat. Zoo deed ook Vb.: »ik hoore wel, dat Roelant wil een monnik worden, want hij heeft berou van sijne misdaet."

Vs. 1200 v.

Teerst dat wi quamen in Vrankrike
Vor den coninc *gemenelike*,
*Woude die coninc*, onse here,
Van u weten niemere.

Hier zijn in het HS. twee (de kursief gedrukte) halve regels uitgevallen, waarschijnlijk ten gevolge daarvan dat coninc herhaald werd, en zoo geschreven was, dat het vlak onder het vorige coninc stond. De door Hffm. voorgeslagene lezing van de twee laatste vss.:

Ende hi soude openbare
Van u weten niemare,

heeft dit tegen, dat daarbij de woorden onse here wegvallen, die toch èn blijkens het Ned. èn blijkens het Heid. HS. vs. 1201 gestaan hebben. Het laatstgenoemde heeft:

So wil der coninc unserer herre
Van uch wissen nuwe mere.

Mare wordt dikwijls mere, zie Rijmb. 7342. Alex. IX, 735. Lippijn 190. Velth III, 11, 46.

Vs. 1251. Onse trouwe. Deze lezing ligt voor de hand, vgl. vs. 1227, en verdient de voorkeur boven en trouwen (Bild., Dr. Verwijs) en: ons trouwen (Hffm.): het laatste bet. niets.

Vs. 1270. Inne macht niet verweren, d. i. *ik kan 't niet beletten.* Het HS. heeft: inne mach niet verweren, en Hffm. voegde daar, zonder dat er een hiaat was, mi aan toe. Maar terecht vraagt Prof. De Vries met het oog op die lezing (T. en L.bode IV, 59): hoe kon men Roelant zoo iets laten zeggen? *Verweren* kon hij zich wel, ook tegen de grootste overmacht, wel niet met kans op een goeden uitslag, maar toch zóó dat het bleek, hoe Roelant zich wist te verdedigen." Dr. De Vries stelt nu zelf voor u in plaats van mi, en verwegen in plaats van verweren te lezen. Hoe vernuftig de gissing ook zij, schijnt het eenvoudiger de lezing van het HS. te behouden, daar deze een goeden zin geeft, zoo men slechts een t aan mach toevoegt. Het onvolkomen rijm: *dregen — verweren*, dat dan ontstaat, levert volstrekt geen bezwaar op, vooral niet in een gedicht, dat van onzuivere rijmen overvloeit (zie boven blz. 53). Vgl. ook Inl. Flor. XXIV. Inl. Doctr. LVI. Dr Jonckbl. Versb. 167. De beteekenis van verweren past uitstekend in den samenhang. Immers het ww. bet. *verhinderen*, *beletten*, hetzelfde wat elders door benemen wordt uitgedrukt. Vgl. Stoke B. II, 216 B. X, 502:

> Maer hebben si binnen desen of dien,
> Diet woude verweren inde noet.

Dr. Verwijs, Bl. III, 54, 296:

> Ende wilt oec iemen verweren,
> Dat moet sijn tenden sijn spere.

Dat ook op onze plaats verweren in nog andere HSS. voorkwam, dan in het onze, blijkt uit het Vb., dat het woord ook heeft. En hoe keurig de gissing: inne mach u niet verwegen, ook zijn moge, valt het toch niet te ontkennen, dat men dan hier eer inne verweech u niet, d. i. *ik kan niet tegen u op*, verwachten zou. Mach is in dat geval overtollig.

Vs. 1280. Inne logem niet. — Iemand liegen is *iemand bedriegen, hem geen woord houden*, verg. Lanc. II, 46188. III, 26107. Dat deze lezing de ware is, blijkt uit vs. 1385, terwijl tevens voor haar pleit, dat de verandering, die de tekst nu ondergaat (lage wordt loge) zoo gering mogelijk is. Daarentegen eischt: inne liet niet (Hffm.), ofschoon op zich zelf zeer goed, meer wijziging. Ook de Heid. Vert. heeft: ich liegen jme nit in keijner wijse. Alleen Vb. heeft: »ik en liet niet." Bild. wil lage en miet (pro: niet) behouden. In lage miet om al Parijs, bet. dan: ik bood geen loon om geheel Parijs!!

Vs. 1306. Das ne sal ic niene doen. De verandering van das in des (Hffm.) is onnoodig, daar het laatste woord dikwijls door

het eerste vervangen wordt, vgl. Sp. $I^1$, 50, 17. $I^2$, 2, 90. Flor. en Lksp. Gloss. Overigens geeft de door Hffm. overgenomen tekst van het HS. niet veel zin. Roelant kon niet zeggen: *dat zal men mij niet doen*, daar men hem ried om zelf iets te doen, nl. om Renout door verraad ten val te brengen. Beter dus Vb.: »ik en sal 't niet doen;" en Heid. HS.: ich en wil des nit tun, — naar welke de tekst gewijzigd is.

Vs. 1314. Met hem, waerlike dinc. Terecht vult Hffm. den hiaat zoo in, en niet met Bild.: Het zijn w. d., wat geen zin geeft. De bijvoeging: van in voor waerlike dinc (Dr. Verwijs, Bl. I, 50, 445) schijnt minder juist. Men zei: in waren dingen, of waerlike dinc (zonder in), vgl. de aant. op vs. 731.

Vs. 1326. Dien quaden man, het Fr. *malvais hom* (Mich. 244, 35). De gewone lezing: die quam, vindt steun in het HS., maar niet in den rythmus, noch in het verband. Immers Ywe was reeds gekomen, vgl. vs. 1320. Bovendien is het bijvoegsel onbeteekenend en mat. Stellig is d' quad ma tot: d' qua geworden, men kreeg dan nog een zuiver rijm ook. Maar het onzuiver rijm maakt, vooral in de *Renout* geen bezwaar, zie vs. 857 v. en de aant. op vs. 65, Reinaert 105 v. 107 v.

Vs. 1385. Loge hi hem in dat gemoet. Het HS. heeft hier: in den crite, van het vorige vs. herhaald. Maar de zin, en vooral het rijm, eischen een ander woord. Hffm. leest: in den noot, hetgeen dan toch in elk geval: in der noot, zou moeten luiden. Maar wat bet. die uitdrukking? Roelant was niet in nood of gevaar, hij wachtte Renout slechts tot het tweegevecht op. Gemoet is dus het woord, dat wij hier behoeven, en dat door verkorte schrijfwijs licht op eenig ander ging lijken. Het bet. *strijd*, *treffen*, vgl. Limb. en Lorr. Gl., vooral Limb. XII, 394 v.

> Want si daden menich gemoet
> Onder hem beiden op dien dach.

en Wal. 8230.

Vs. 1390. Met Renoude te Beverepare. Terecht heeft Hffm. dit vers ingelascht. De zin eischt de woorden, die toevallig ook Vb. en Heid. HS. ontbreken. Beide toch hebben hier denzelfden, van ons HS. afwijkenden tekst voor zich gehad. Vb. heeft: »Doen seide Adelaert: God en u beveel ik dan mijnen broeder." Heid. HS.: Da sprac Adelhart bolt, Gott und uch befehlen ich Renolt.

Vs. 1400. Ten cloester waert. Dat hier in het HS. woorden zijn uitgevallen, zag reeds Bild. De rythmus eischt meer dan: op die heide trecken. Hij leest: op die heide henentrekken; maar vs. 1009 doet de ware lezing aan de hand.

Vs. 1406. Ende bederve u ende sent Amant. De lezing

van HS. en B. is onhoudbaar. Wat zou bedroeve hier beteekenen? Waarschijnlijk heeft er bederve gestaan, bed'ue werd licht als bedroeve opgevat. Blijkens Vb. heeft een regel vroeger gestaan: God geve u lachter al te hant, waaraan dan dit vers sluit. Het luidt Heid. HS.: Dich verdome sant Amant.

Vs. 1415. Versumen. Door deze lezing ontstaat een uitnemende zin, gelijk ieder deskundige zien zal. Hi mochtes niet versumen, hine bet.: *hij kon niet nalaten om*, vgl. vs. 1958. Verslumen, gelijk HS. en B. lezen, komt, bij Brederoo ten minste, in den zin van *verslempen*, *verbrassen*, voor, zie Oud. Wb. op Br. Ook de Heid. vert. heeft:

Das er des nit mocht versumen
Der must mit Beijart rumen.

Vs. 1416. Tumen. Ik heb vroeger (T. en l.bode IV, 281) de lezing van het HS. rumen verdedigd. Maar ofschoon versumen en rumen een gewoon rijm is, geloof ik toch, dat het laatste ww. hier niet houdbaar is, al wordt het ook door 't Heid. HS. aanbevolen. Immers men zei wel: van den lande, uter stede, maar niet: van den orse rumen. Slechts rumen c. Acc, dors rumen, is mned. vgl. Limb. IX, 704. Daarentegen is: van den orse tumen, d. i. *tuimelen*, de gewone uitdrukking. Zie El. 421. Lorr II, 370. Dr. Verwijs, Bl. I, 138, 60 enz.

Vs. 1418. Wie wonde u ors Vol. In het HS. is een hiaat tusschen wie en u, die Hffm. in zijn afschrift door spardeti aanvult. B. neemt die lezing over. Ik vind dat echter een vreemde vraag, en vermoed veeleer, dat het Fr. vs. 245, 20 hier vertaald is:

(Qui a) navré vo destrier?

Ook daar toch wisselt de smaad van Ogier tusschen den uitroep: welke wonderen van dapperheid deedt gij? en de vraag: hoe komt ge dus gehavend? In haar geheel luidt de plaats:

Desconfis est Rollans, forment en est embrons.
Ogiers de Danemarche l'en a mis à raison.
»Rollans," ce dist Ogiers, »gentius fius à baron,
Qui vos a si troé vostre escu à lion?
Qui vos a desrompu cel auberc fremillon?
Qui vos a embarré cel vert hiaume reont?
Et navré vo destrier le cuise et le crepon?
Il a just à senestre, ce me samble, el sablon,
Et vos costés ausi, bien pert au peliçon
Je cuit que vos trovastes Renaut, le fil Aymon.
l'Aves vos or ocis, u il vient en prison?"

Vs. 1439. Vrouwe Clarisse. Ofschoon Ver Cl. (B.) ook zeer goed zou zijn, is er toch geen reden om van de overgeleverde lezing af te wijken. Vgl. b.v. vs. 1373.

Vs. 1444. Ende reet te sente Jacop waert. HS. heeft het vers niet, en B. herstelde het niet. Het vloeit vanzelf voort uit Heid. HS.:

Wie Rolant reyt zu Sint Jacob wart;

en Vb.: »doe Rolant tot Sint Jacob geweest had".

Vs. 1447—54 zijn in het HS. meerendeels onleesbaar en vol hiaten. De laatste vijf regels (1450—1454) heeft B. niet hersteld. Ik heb nu een poging gewaagd, ze in te vullen, en die poging schijnt vrij zeker. Immers staat jaghen vs. 1449 vast door Heid. HS.: Zu Bordiaus jagen in den walt bynnen, dan moet ook het volgende vs. wel zoo geluid hebben, als ik het vaststelde, te meer daar de beschrijving van die jacht telkens voorkomt. Voor wederkeerde vs. 1452, vgl. Heid. HS.: als Rolant solt thun sinen kere; Vb.: »doe R. tot St. Jacob geweest had". Donverveerde vs. 1451 is een dikwijls voorkomend, vooral aan Roelant toegekend epitheton. Voor: in dat wout, en stout vgl. vs. 1461 v. Heid. HS. luiden vs. 1445—55:

Und Malegijs wolt ryten zu der selben fart
Zu Bordious jagen in den walt bynnen
Umb hirtzen und umb hynden.
Als Rolant solt thun sinen kere,
Do begegnet jme Ritzhart der herre,
Heymes sone van Dordone.

Vs. 1486. Recht onderslaen alse viande. Waarom B. deze juiste lezing van het HS. in onderstaen veranderd heeft, zegt hij niet, en is ook niet duidelijk. Vgl. voor de bet. van onderslaen Huyd. op St. II, 311 v.

Vs. 1491. So voeric u astelike, d. i. *u haastelijk;* een betere lezing dan die van B.: so voeric u vastelike. Het HS. heeft: So weric vastelike De eenvoudigste verbetering is wel die, waarbij geen letter behoeft te worden ingevoegd. Men leze vastelike slechts in tweeën, (h)astelike, d. i. het niet-geaspireerde hastelike, een lievelingswoord van den dichter.

Vs. 1501 v. In dien dat gi m. i. Vr. Op u gelede voert sek. Zoo worden deze vss., die B. nog openliet, volgens het Heid. HS. hersteld:

*In dem das jr* mich bereyt
In frankrich furent *vff uwer geleyt.*

In dien bet. *op voorwaarde dat* vgl. vs. 1155, 1588.

Vs. 1524. De Heid. Vert. heeft na dit vers nog de volgende twee regels, die wij in het Ned. HS. niet vinden:

Und Fritzhart der herr,
Uff Roelant stund jr kere.

Ook Vb. bezigt het meerv.: »Renout wapende hem met sijn broeders." Het is dus zeer wel mogelijk, dat in ons HS. een paar regels zijn uitgevallen; maar het verdient toch de aandacht, dat Writsaert in het vervolg bij de ontmoeting, niet genoemd wordt.

Vs. 1545. Ja... ne heb ic Dur in mijne hant, zoo leest terecht B. Want nu (HS.) geeft geen zin. Roelant stemt niet toe wat Renout zegt, maar bestrijdt het. »Zou ik u zoo maar voetstoots uwen broeder geven, omdat ik anders door u zou gedood worden? »*Maar heb ik dan niet* mijn zwaard in mijn hand?" Vgl. over jane Huyd. op St. II, 358. Wap., Rein, Rijmb. Gl. Oud. Wb. enz.

Vs. 1981. Ne waer Malegijs ende Adelaert — seiti. Men zou het ww. in 't meerv. verwachten, evenals vs. 1721 v. Toch is de tekst wel in orde, want de S. denkt bij seiti uitsluitend aan Adelaert.

Vs. 1598. Menne sal R. hangen niet. De lezing van het HS., maerne, komt in het geheel niet in aanmerking. De verbetering Kaerle (B.) ligt minder voor de hand, en is ook in strijd met het volgende vers; danne salet oec, dat op een onpers. onderwerp in het voorgaande wijst. Stond daer Kaerle, dan zou hier ook salhi moeten volgen. Vgl. vs. 1596.

Vs. 1600. Ic sal v. R. *syn.* Dit ww. dient er wel bijgevoegd te worden, daar anders de zin vrij onvolledig is. Zoowel Vb. als Heid. Vert. hebben den Infinitief. Het eerstgenoemde vertaalt:

Ich sol vor ime *sin* zu parys.

Vs. 1604. Mins broeder. Er is geen reden om dit met B. te veranderen. Immers vader en broeder nemen in den Genetief enk. geen *s* aan. Zie Huyd. op St. I, 158 en 162. Dr. Verwijs, Mnl. Spraakl. 206.

Vs. 1628 v.:

Ende velder vele ende gnouch
Die Renout met sinen stave slouch.

Vele ende gnouch is een gewone uitdrukking, vgl. Lanc. III, 10922

.... ende hi dede binnen dien
Sine bedinge, die hem selven sloech
Vor sine borst *vele ende gnoech.*

Bild. wil Die in Ende veranderen, daar hij niet kan gelooven, dat R. hen, die Mal. met het zwaard geveld had, met zijn knots af-

maakte, »'t geen in de veldslagen van dien tijd het werk der gemeenen was." Intusschen heeft ook 't Heid. HS.:

> Und felt ir vil und gnug,
> *Die* Reynolt mit sym stabe erslug;

en bestaat er geen genoegzame grond voor verandering van den tekst.

Vs. 1631. Het HS. heeft achter den Sarrasinen, zeer terecht, daar achter den Datief regeert. Desniettemin laat Bild. de, Hffm. die drukken.

Vs. 1632. Jagedese. Het HS. heeft jagedise. Er is echter een mv. noodig. De keus tusschen jagedese en jagedesise is eenigszins lastig, omdat jagen én intr. *vluchten*, én trans. *vervolgen* beteekenen kan. De eerste opvatting vinden wij Heid. HS.: Susz jagten sie bisz sie vernamen; de tweede Vb.: »dus vervolgden zij de Turken tot Nasareth toe." Gene verdient de voorkeur boven deze, 1° omdat de tekstverandering dan gering is, 2° om: dat si vernamen, sc. zij vluchtten totdat zij bemerkten te N. te zijn. Vgl. de verklarende Aant. op vs. 1648 in den Commentaar.

Vs. 1648. Onthier dat. Daar Oud. Bijdr. alleen onthier ende en onthier vermeldt, zij opgemerkt, dat de lezing onthier dat juist is, ofschoon zij minder dikwijls voorkomt dan die andere. Zie Rijmb. 16495 en 29652. Onthier ende dat Rijmb. 28627.

Vs. 1670. Ende sochten raet vele houde. De lezing van het HS.: e. s. voer v. h., is door Bild. in bescherming genomen. »Soeken voer" was volgens hem oudtijds de gebruikelijke uitdrukking, en houde bet. volgens hem *troost*. Het een en het ander is onjuist. Men zei oudtijds: iets aen iemant soeken, vgl. b. v. Melib. 3388:

> Dat enech mensch soeken soude
> Ane sinen viant troeste ende houde.

Houde als z. n. w. bet. *bescherming*. Men verandere gerust het onverstaanbare voer in raet, en vatte vele houde als bijw., *zeer spoedig*, op. Vgl. Vb.: »Doen namen de kerstenen *raet* aen M. en R." Heid. HS. Und suchten *rat* an Reinolt. De lezing kan wel niet twijfelachtig zijn.

Vs. 1684. Te(h)ant sullen si boden venden, geeft een goeden zin, maar de lezing van het HS.: twi w. s. b. s. niet. Bild. schijnt twi relatief en redegevend te willen nemen, gelijk het Lat. *cur* wel voorkomt; maar zoodanige verwisseling van twi en bedi is mij onbekend. Ook zou dan, gelijk hij zelf opmerkt, de omgekeerde constructie gevolgd, en: si sullen, geschreven zijn. Hffm., die twi evenzeer behoudt, teekent aan: »eigentlich müsste hier stehen ein dem mhd. ze diu entsprechendes te di oder te die, ein solches scheint aber im Mnl. nicht vorhanden zu sein." Dit is zoo, maar geeft geen recht tot de onderstelling, dat de dichter *faute de mieux* twi

gebezigd heeft, dat heel iets anders bet. Het Heid. HS. heeft: »Boten sollen sie senden zu hant," en dit doet vermoeden, dat twi uit text bedorven is. Vgl. vs. 1692.

Vs. 1692 v. Dus geboden si ... hervaert. HS., Hffm. en Bild. lezen boden. Maar men zei: herevaert gebieden, zie Huyd. op St. II, 397, vgl. Reinaert 3798. Ofschoon bieden in andere uitdrukkingen een enkele maal in plaats van gebieden gebezigd wordt, vgl. Hild. 8, 251 en Kil., is het toch niet waarschijnlijk dat de schrijver deze staande spreekwijs, die hij zelf vs. 1700 gebruikt, hier veranderd heeft. Heid. HS. heeft ook: *gebieten:*

Und gebieten all zu hant
Herwert in all ir land.

Dat overigens hervaert, d. i. *heirvaart* en niet: herwart (HS.) de ware lezing is, behoeft geen betoog. Het HS. verwisselt telken *v* en *w*. Alleen Bild. verdedigt herwaert. »*Herwaert over*, dat is van de uiterste grenzen tot hiertoe," schrijft hij: »zij ontboden herwaert henen dat lant, nl. al wat daar strijdbaar in was"!!

Vs. 1698. Des waren die Kerstine vro. Ook 't Heid. Hs. heeft: des waren die cristen fro. Terecht, want eerst in de volgende vss. wordt verhaald, dat zij optrokken, vgl. vs. 1705. Voeren (Ned. HS.) is dus onhoudbaar.

Vs. 1708. Belegen is de juiste lezing, niet begeven, gelijk Bild. en Oud. Bijdr. I, 391 willen. Want nergens komt begeven met de bet. *insluiten*, *omsluiten* voor; ook t. d. p. niet, want het HS. heeft geven. Het Heid. HS. heeft *beleyt*, Vb. *beleident*, hetgeen op belegen wijst. Een jongere hand schreef in 't Ned. HS. belegert boven geven.

Vs. 1714. Die T. daden groete were. Ten onrechte leest Hffm. met ons HS. (h)adden. Reeds het Heid. HS. waarschuwt daarvoor: die heiden *deten* grosse were. Were doen bet. *zich verdedigen*, vgl. vs. 1722 en Dr. Verwijs, Bl. I, 148, 41.

Vs. 1728. Dus jagensise ter stede binnen. In het HS. is ja weggevallen, en, blijkens den rythmus, Vb. en Heid. HS., ook ter stede. Vb. heeft: si jaegden de Turken met cracht *binnen de stad.* Heid. HS. susz jagten si zu der stat innen.

Vs. 1742. Pedrieren. Over de foutieve lezing penieren zie beneden den Commentaar.

Vs. 1751. Te werpen iegen de hare, t. w. tegen hunne (der christenen) mangnele ende pedriere, zie de voorgaande vss. Er is geen reden om met Hffm. hare in here te veranderen, vgl. vs. 1746.

Vs. 1753. Met nide. De lezing van dit vs. volgens HS., Hffm. en Bild.: mallijc iegen andren side, is onzin. Want wat is hier side? Blijkbaar heeft de kopiïst zich vergist, en side uit het vorige

vers herhaald. 't Heid. HS. geeft de herstelling van den tekst aan de hand:

> Susz bereiten sie sich in iglicher sijt,
> Der ein gein dem andren *mit nijde.*

Vb. heeft ook: »en schoten *met grote nijt.*"

Vs. 1755. Gewaerlike. De lezing van 't HS. gemenelike wordt door Hffm. terecht betwijfeld, en ten onrechte gehandhaafd. De herhaling van gemenelike, dat ook vs. 1754 rijmwoord is, is een fout in den trant van side, vs. 1753. De bet. van het woord zou hier ook afwijken van den zin, die er in het vorige vers aan gehecht werd. Daar is het: met den vijand strijden; hier samen (tegen den vijand) strijden. Hoe licht gem̄like uit gew'like ontstond, ziet ieder. Vgl. voor dit woord vs. 1853.

Vs. 1759. Bi mire vart. Bild., die de spreekwijs niet kende, slaat voor om bi mire wart, d. i. *bij mijn borgtocht*, te laten zweren. Dit is onjuist, en evenzeer de verklaring van bi mire vart door Hffm. als: *bij deze gelegenheid.* De S. zweert *bij zijn heengaan*, d. i. *bij zijn dood.* Vgl. Reinaert 2161 v. (ed. Martin 2153) uitvoeriger:

> Ic mane u bi der selver vaert,
> Die u siele varen sal,
> Dat ghi ons secht die waerheit al.

Meermalen wordt de dood *die vaert* of *die lange vaert* genoemd. Vgl. Ern. Martin Rein. S. 375. Grimm. Wb. III, 1264.

Vs. 1769. Vor al dander sullensi vechten. Hier is de omgekeerde fout van de vs. 1753 en 1755 ontdekte, een dergelijke als vs. 1200 v. gemaakt werd: de afschrijver heeft het tweede sullensi, dat onder het eerste in het vorige vers stond, uitgelaten. De rythmus eischt echter de woorden terug, en het Heid. HS.:

> *Sie wollt*en da m̄it letzen (?)
> Vor alle die andern *wolten sie* sich setzen.

Vs. 1817 v. Hi hads in sine herte toren, dat hi Florberge hadde verloren. Ontbraken de voorafgaande regels niet, dan zou men beter over de juistheid der lezing kunnen oordeelen. Zoowel Vb. als Heid. HS. hebben de plaats anders, maar beide verschillend en zoo sterk gewijzigd dat de vergelijking voor de tekstcritiek niet veel geeft. Heid. HS.:

> Mit nide hat er das swert erhaben
> Und hat Emmerich uff den helm geslagen,
> Also das der jung werde
> Must fallen zu der erde.

Da wart Reinolt verfert vil sere
Und bat gnade zu unserm herre

enz.

De eerste vraag, die zich voordoet, is: Wie is *hi?* Waarschijnlijk de kampvechter Aymerijn. Maar hoe kan hij verdriet daarvan hebben, dat hij zijn zwaard verloren heeft? Hij heeft het immers, vs. 1818, en doodt er Galeram mede. De eenige oplossing der moeilijkheid biedt de reeds vroeger (blz. 60) gemaakte opmerking, dat v e r l i e s e n oudtijds een ruimere bet. had dan tegenwoordig, o. a. die van *het gebruik verliezen*, vgl. Sp. I7, 41, 52, en Dr. Verdam, Tekstcr. 65. Hij had namelijk »Galeram viermaal geslagen, eer hem Galeram eenen slag gaf, maar Galeram niet gekwetst." (Vb. 179). Vandaar dat hij, evenals zijn vader Renout, het ergste vreesde, en dat, volgens het Vb., deze laatste uitriep: »Florenberge, gij sijt verargert, want mij dunct, dat gij snijt, of gij een kouter waert uit eenen ploeg!" 't schijnt wel dat een en ander in de *Renout* uitgedrukt wordt door v e r l o r e n. — Geheel het tegenovergestelde zegt in de *Renaus* Aymonet van of tot zijn zwaard, Renaus 434, 14 svv.:

La main mist à Florberge, maintenant le sacha;
Par mult fier mautalent Aymones le leva.
»Ahi! dist il, Froberge, quel bonté en vous a!
Onques Renaus, mon père, nul jour ne vous canja.
Por la toie bonté tous jours tenue a.
Or t'auera li filz que li père engenra.

Daarentegen komt hetgeen de andere zoon en kampvechter, Yons, daar van het zwaard Courtain zegt, hetwelk hij voor deze gelegenheid van Ogier ten gebruike had ontvangen, meer met onzen tekst overeen, 431, 19 svv.:

Ahi! dist il, Courtain, tu n'as nule bonté.
Ogiers en faisoit los, à maleïçon Dé,
Et il n'a si mauvaise dessi à Noiron pré.
Mais par icel apoustre que on doit aourer,
Se tu ne tranches mix à l'autre cop donner
Jamais ne vos ara Ogiers li adurés.

Vs. 1820. In e v e l e n m o e t. Want e v e l m o e t alleen geeft geen zin, gelijk reeds Bild. goed zag. Hffm. meent ten onrechte dat het wel »adjektivisch" gebezigd werd. Dat i n uitgevallen is, blijkt uit Heid. HS. im zornigen mude. Voor i n vgl. Clarisse Heim 207 v. Alex. I, 506.

Vs. 1821. D e n h e e l t m i l d e. Niemand zal nu nog met Bild. willen lezen *on*m i l d e, omdat »*milde* een epitheton van edelmoed is." Men versierde er ieder ridder, vriend of vijand, mede, als het te pas kwam.

Vs. 1824. Puten kint. Ten onrechte verandert Hffm. puterkint, gelijk op vs. 1098 is aangewezen, zie blz. 67.

Vs. 1868. Sciere cleder. De lezing staat vast door de Heid. Vert. en het Vb. Leder, gelijk het HS. heeft en Bild. behouden wil, zou niets beteekenen: de verklaring *een arme lederen kiel* is willekeurig. Maar wat bet. sciere cleder? De Heid. vertaler heeft sciere als bijw. opgevat, blijkens zijne vert.:

*Balde* det er cleider machen.

Ten onrechte meent Mone (Anz. 1837, S. 190) dat in dezen regel *grise* voor *cleider* is uitgevallen, en Dr. Van Vloten (Taal en Letterbode I, 148), dat dit *grise* hier de vertaling van sciere is. Sciere was al vertaald door *balde.* Er is in 't Heid. HS. inderdaad niets uitgevallen, en men kan alleen beweren, dat de vertaling onjuist is. Immers sciere kan hier niet het bijw. *spoedig*, *snel* zijn, daar er dan zou staan: sciere dedi cleder maken. Zooals de woorden nu volgen, moet sciere adj. plur. bij cleder zijn. De vraag is slechts, wat het dan beteekent? Volgens Hffm. »ist vielleicht schiercleder zu lesen. Das wäre dann wol nur eine andere Form für scoorleder, scheurcleder, schlechte kleider." Hij vergelijkt verder scheurdoek en scheurpapier. Maar behalve dat dit alles louter willekeur en raden is, klinkt het ook nog al vreemd, dat iemand zich zulke gescheurde of voor 't scheuren bestemde kleederen zou doen »maken."

Juist daarentegen schijnt de meening van Dr. Van Vloten, dat sciere cleder *grijze kleederen* bet. Men verwacht tegenover *scharlaken* eene kleur, en dat sciere mned. inderdaad eene kleur aanduidde, blijkt uit:

Alex. IV, 420 (ed. Snellaert I, 161):

Appelles screef den hemel blaeu
Ende die erde was gescreven *scier*,
Die zee hadde die varwe graeu.

Lanc. III, 6164:

Die stiere waren alle tot drien
*Scier* ende bont alse coen tansien.

ib. 5888:

Die stiere waren alle tier stont,
Sonder allene drie, *scier* [1]) ende bont.

Livre des Mestiers:

Dinghet geminghede lakene,
Witte, *sciere* ende graeuwe,

[1]) In de uitgave: fier, ten onrechte.

in 't Fransch:

Blancs, *camelias* et gris.

De *Schiermonniken* waren *grauwe* monniken, gelijk nog 't wapen van Schiermonnikoog aanduidt.

De bedoeling van den dichter is dus, dat R. zijne prachtige kleederen verruilde voor grijze, de kleeding van den werkman. Daarin werd hij later ook gevonden (Vb. 182): »hij had eenen *grauwen* rok boven sijn hosen en wambas, daer hij in plag te werken", of, gelijk 't Heid. HS. (Mone Anz. 1837. S. 195, 52) heeft:

Da gingen sie dem tegen kone
Sinen *grisen* rock usz thun.

Vs. 1885. Ende dranc daer fonteine. Hffm. heeft d' als der, d. i. als Genetief van het lidwoord opgevat. Maar ook vs. 1966 staat borre dranc hi, niet: der b.

Vs. 1889. Herde. De verl. tijd van herden, harden, kan niet wel herte (HS. Hffm.) zijn. Vgl. vs. 1960, waar HS. juist is.

Vs. 1893. Tote Colne op den Rijn, der stat. De lezing van HS. en Hffm.: op die Rijn stat bet. niets. Stellig is voor stat d' uitgevallend. Het mnd. spraakgebruik bracht mede, dat die stat als appositie volgde. Vgl. b. v. Sp. I4, 52, 16: te Babilonien in die stat. Velth. V, 13, 43: die here es van Brits der stat. Velth. V, 19, 43. Rymb. 10105 en opschrift C 45.

Vs. 1902. Vragdi om den mester temmerman. Het HS. heeft: Vragdi om den mestē mā, hetgeen Hffm. als mester man heeft uitgegeven. Stellig heeft er mester (en niet mesten) gestaan, blijkens Vb. en Heid. HS., die samen een krachtig protest tegen Dr. van Vloten's gissing: metserman zijn (zie Taal- en Letterbode I, 149), welk woord bovendien als samenstelling onbestaanbaar is, gelijk Dr. Verwijs (Taal- en Letterb. II, 225 v.) duidelijk heeft aangewezen. Intusschen is mester man ook niet in orde, zooals èn Dr. van Vloten èn Dr. Verwijs gevoeld heeft; ook Hoffman schreef, ofschoon hij de lezing opnam: »Meesterman scheint mir aber doch nicht recht sicher." Bild. verdedigt de uitdrukking met meesterknecht, maar dan zou meesterman naar analogie *den eersten der werklieden* aanduiden, en de hier bedoelde titularis is de bouwmeester, dus meer. Dr. Verwijs stelt nu voor het woord man uit den tekst te verwijderen, en vs. 1901 v. te lezen:

Ende alsi bi der stat quam *aen*.
Vraghedi om den meester *saen*.

Tegen dezen voorslag pleit, dat men zoo in twee vss. verandering gaat brengen, en dat quam aen een niet bijz. middelnederlandsche manier van spreken schijnt. Bovendien kwam R. niet bij, maar in

de stad, toen hij den kerkbouw aanschouwde; bider is ook zonder twijfel bider te lezen, daar Heid. HS. heeft: als er *in* die stat kam, en Vb. »Als hij *daer* quam", vgl. Wal. 6938, 7185. Vóór de gissing *schijnt* de Heid. Vert. in zooverre te pleiten, als deze op het einde der regels *alda* en *sa* heeft:

> Und als er in die stat kam *alda*,
> Da fragte er umb den meister *sa*.

Maar deze beide woordjes zijn in die Vertaling niets dan stoplappen, en worden alleen gebezigd om een rijm te krijgen. Zoo b. v. vs. 1908 v. waar 't Ned. heeft:

> Of hi .i. cnape huren wilde,
> Die mester wert blide al te hant.

vert. Heid.:

> Ob er wolt gewynnen einen arbeiter *sa*,
> Da was der meyster wol zu gemache *da*.

Evenzoo vs. 1896 v., Ned.:

> Timmerman ende metsenaren
> Ende alle die gelt wilden winnen;

Heid.:

> Steinhauwer vnd zymmerman *sa*
> Vnd allen den die wolten gewynnen pfennig *da*,

en zoo telkens. Men mag dus h. t. p. uit *sa* niet tot een Ned. *saen*, en vooral niet uit *da* tot een Ned. *aen* besluiten. — De lezing blijft een *crux*. Ik voor mij geef de voorkeur aan meester temmerman, *architectus*, *architector*, d. i. de bouwmeester, volgens Kiliaan. Hffm. denkt, dat dit eene »selbst gemachte Uebersetzung" van Kil. is, maar ik zie niet in, waarom. Het woord heeft stellig bestaan, even goed als meester raetsman, meester here (Ferg. 2668), meester scipman (Lanc. III, 18107), meester duvel enz. Dat het hier inderdaad gestaan heeft, leid ik af uit de parallele plaats van de *Renaus*, 446, 4, waar wij lezen, dat R. *le maistre maçon* ziet, een chef, die verderop, evenzoo als hier, eenvoudig *maistres* genoemd wordt. *Maçon* bet. mfr. ook *bouwmeester*, want maçonner is bij Du Cange *bâtir*. Voor de gissing pleit ook, dat zich het wegvallen van temmer zoo licht door de abbreviatuur laat verklaren.

Vs. 1904. Die piners leidene ter stede. Alleen Bild. neemt loendene in bescherming, en verklaart het: *in loon nam*, *huurde hem*. Maar lonen bet. *loon geven*, en de piners waren toch wel de lui niet om een werkman te huren. Heid. HS. en Vb. stellen dan ook de lezing ledene buiten twijfel. Het laatste heeft: »de arbeiders, die daer werkten, leiden hem daer bij."

Vs. 1911. Hi maercte. Natuurlijk niet: hi maecte (HS.). Vgl. Heid. HS.: er merckt sin gelyder.

Vs. 1923. Doe sprac die man ten heelt geer. Hflm. verklaart geer voor »garnichts," en leest in vocativo heer. Maar dit appellativum zou in den mond van den bouwmeester tegenover den werkman zeer ongepast geweest zijn, terwijl het adj. geer een uitnemenden zin geeft. Het bet. namelijk *zachtmoedig*, *vreedzaam*, *liefelijk*, en is zeer toepasselijk op onzen Renout in zijn laatste phase. Vgl. Stoke, I, 466 en Dr. De Vries in Dr. De Jagers Taalk. Mag., IV, 68. Het is verwant aan het IJsl. *hyr*, en samengetrokken uit geheer of gehier, waarvan ongehier, ongier (vgl. ungeheuer) het tegenovergestelde is.

Vs. 1952. Ende wrochte werx mere allene. De lezing is van Hffm., en niet geheel zeker. Het HS. heeft: Ende brochte werx meer stene, hetgeen evenzeer recht geeft tot de gissing, dat er gestaan heeft: Ende brochte te werke meer stene. Maar het Heid. HS. geeft hier den doorslag, en dat leest:

Vnd det werckes allein mere.

Vs. 1988. Waest hem lief of bequame. Zoo ook Heid. HS.: was es jme lieb oder bequame. Hffm. wil onbequame lezen, maar het HS. geeft de onnauwkeurigheid der spreektaal weer, vgl. de aant. op vs. 1102.

Vs. 1989. Soe, *zij* sc. die name. De verandering van Hffm. so is onnoodig en onjuist.

Vs. 1994. Die mesters bolgen, d. i. *werden toornig*. Zoo reeds Bild. en Hffm. terecht, want de lezing van het HS. volgen is onhoudbaar. Dat de fout reeds oud is, bewijst Heid. HS.: *folgten*.

Vs. 2006. Sullen wine nederwerpen vaste. Het vers ontbr. Ned. HS., maar wordt Heid. aldus gevonden:

So sollen wir jne niderwerffen vaste.

Bild. wil lezen: op sinen hals so sulwi casten. Dit ww. zal dan *werpen* bet., vgl. *to cast*, en het Deensche *kaste*, bij de kinderen nog bewaard gebleven in het kastiespelen, d. i. werpspelen. Maar het ww. kasten is in het mned. onbekend.

# COMMENTAAR.

---

## FRAGMENT I.

Zooals het daar ligt, wordt dit gedeelte niet in de *Renaus* gevonden, ten minste niet in de ons bekende HSS. Deze weten niets van eene zending van Willem van Oranje — de naam komt zelfs niet voor — noch van die van Roeland, Bertrand en Bernaert, tot den vertoornden Haymijn, met het verzoek, dat hij zich naar het koninklijk hof begeve, om Karels zoon Lodewijk te helpen kronen. Laat men echter de namen en enkele omstandigheden ter zijde, dan zijn er wel punten van overeenkomst tusschen deze episode en het Fransche verhaal betreffende de zending en ontvangst van eenige ridders op het kasteel van Buevo van Aigremont, den broeder van Haymijn, zooals wij dat in den aanvang der Chanson lezen. Ja zelfs leidt de vergelijking der twee tafereelen tot het vermoeden, dat ze niet geheel onafhankelijk van elkander ontstaan zijn. Men lette op het volgende. Ook in de *Renaus* lezen we [1])

> Charles nostre empereres, au los de son barné,
> A esleü mesages de grant nobilité.

Dezelfde »paor de mort" voor »den overmoedigsten man" maakt het hem moeilijk iemand te vinden, die het waagt de »hooge boodschap" te doen. Eindelijk echter gelukt het hem, zijn zoon Lohiers en andere ridders te bewegen, den tocht te ondernemen. De schets van Buevo's hofhouding en van de ontvangst der gezanten is, als volgt [2]):

> Loihiers, li fius Karle, o le grant hardement,
> Descendi del destrier sos l'olivier qui pent,
> O lui .c. damoisiaus qui mult sunt bone gent.
> Li gentil escuier n'i funt delaiement,
> Il prendent les chevaus, sens nul atargement,
> Et li baron s'en vont là sus, el mandement,
> Là où li dus séoit entre lui et sa gent.

---

[1]) Mich. 5, 23 sv.  [2]) Mich. 12, 33—13, 12.

Il en i ot .ii. m., par le mien escient,
Que mandés les avoit et coitiés durement
Por oïr de Charlon le fier commandement,
A hiaumes, à haubers de grant atornement,
Devant lui, au disner, en servi le jor cent,
Fiux de comtes proisiés et de grant tenement,
Vestu sunt de bons dras trestot à lor talent.
Li dus Bues d'Aigremont, qui tant ot hardement,
Se sist el faudestueil qui à fin or resplent,
Et sa moillers lés lui, ki of le cors mult gent.

Of, gelijk een ander MS. hem nog meer overeenkomstig onzen Haymijn teekent [1]):

Le duc se sist au doit mult orguillement,
Vestu fu d'un dyapre [2]) tout cousu à argent,
En sa main un baston, qui vailloit .j. besant,
Et parloit à sa gent bel et cortoisement,
Il resemble bien homme qui ait grant tenement,
Oncques Diex ne fit homme de si grant hardement,
Sa moiller siest lez lui, qu'il aime forment.

En die »moillier" zelve speelt geen andere rol dan vrouw Aye in de *Renout;* zij tracht haar gemaal te bedaren, en tot inwilliging in het gedane verzoek of tot eenig gunstig antwoord te bewegen. Maar evenzeer te vergeefs. Wel geeft Buevo haar geen slag in haar aangezicht, maar hij verwijst haar naar hare kamer, waar zij mag nadenken over het onderscheid, dat de baronnen tusschen heer en vrouw maken [3]). »Sire, zegt zij:

»Sire, dus debonnaires," dist la franche moiller,
»Jâ saves vos mult bien que Karle au vis fier
Est vostres sires liges, ne le poes noier,
En après Dame Deu qui tot a à baillier.
Mult vos fait grant honor, ne le vos quier noier,
Quant il ci vous envoie son aisné fil Loihier.
Entendes qu'il dira, soies en baut et fier;
Se il vos dit folie, ne vous deves irier
Envers vo droit seignor, ne faites com lanier.
Si par non sens voles folie commencier,
Ce n'iert mie savoir, si m'aist saint Richier.
Ton païs en verras gaster et essiller
Et tes homes occirre par mult grant encombrier.

Op dezen welgemeenden raad en vriendelijke toespraak volgt als antwoord:

[1]) MS. Bibl. de l'Arsenal fo. 3b. kol. 2, vs. 13 svv.

[2]) De »bliaut" van vs. 46.

[3]) Mich. p. 13 sv.

»Dame", ce li dist Bues, »ales vos ombroier,
Et par dedans vos chambres qui sunt paintes d'ormier,
Laïens o vos pucelles penses de chastoier,
Penses de soie taindre, ce est vostre mestier —
Li miens mestiers si est de l'espée d'acier
Et ferir et joster encontre .i. chevalier.
Mal dahé ait la barbe à nobile princier,
Ki en chambre de dame vait por lui conseiller."

En zij gaat.

Atant s'en vait la dame ù il n'ot qu'airier,
Atant s'en part la dame sens nule demorée,
Et entra en la chambre qui bien fu painturée
Par desor .i. keute s'est la dame acouteé.

Van de ontdekking der kinderen door hun vader, in ons fragment voorbereid, en verderop verhaald, wordt in de *Renaus* natuurlijk geen melding gemaakt. In sommige MSS. wordt aangaande hunne jeugd niets of zeer weinig, in andere meer meegedeeld, het meeste in het van alle andere MSS. sterk afwijkende MS. 764 (olim—7182) fonds-franç, zie Imm. Bekker, Der Roman von Fierabras, p. II v. — Zie over een en ander de Inl.

---

Het Fragment is één blad groot en alleen door Hoffmann uitgegeven, Horae Belg, V, 45—51.

Vs. 6. Mijn neve, die grave Roelant. In de Fransche *Renaus* en elders heet Roelant evenzeer de neef van Karel (hier van zijn zuster Aye). Maar in de *Renaus* treedt hij eerst later op, e. w. kort voor den inval der Saksers in het land van Keulen, Mich. 119, 18 svv. Vgl. Heemsk. 98.

Vs. 8. Willem van Oringen. Zoo heet hij ook in het Riddergedicht van dien naam vs. 425 (Belg. Mus. VII, 199), en bij Maerlant Sp. IV[1], 29, 58. De uitspraak herinnert aan *Orienguna*, gelijk *Orange* in het Provençaalsch heette. Hij is de neef van Aymijn, daar hij de zoon is van diens broeder Aimerijn van Narbonne, vgl. Guill. d Or. 210 sv.

Vs. 9. Bertram, de neef van W. v. O., en in de *G. d'O.* zijn trouwe metgezel: »ses niés Bertrans", zie b. v. aldaar vs. 117.

Vs. 11. Bernaert, wrschlk Bernaert van Brabant, die in de *G. d'O.* de broeder van Willem heet.

Vs. 21. Hobande zijn *hoofdbanden*, *vittae*, d. z. prachtige hoofdsiradiën of wrongen, die zoowel door heeren als door vrouwen gedragen werden. Zie de beschrijving in Segher's Paerlement van Troyen, *Van Troyen* 3726 v.

Hi hadde een scoen hoeft utermaten,
Blont ende den hals wit daer onder,
Daerop een hoeftbant, die een wonder
Coste, eer hij gemaket was.

De hobant was een van de teekenen, dat men met vredelievende bedoelingen kwam. Men deed hem slechts om het hoofd, wanneer men ongewapend was, vgl. Troye 3819. Vandaar dat Vrouw Aye er zoo op gesteld is, dat de ridders het sieraad aandoen.

Vs. 40. De bouc, d. i. de oorkonde, het Fransche origineel, waaruit de S. putte. Vgl. vs. 735, 750, 917, 1046, 1710, 1720, 1776 enz. Dat dit geen der ons bekende HSS. was, zie Inl.

Vs. 50. Gescranct sine been. Kil. verklaart scranken, invicem implicare, ex transverso ponere. Nog in het tegenw. Duitsch bet. schränken, kruiselings leggen. Vgl. Schwab, Volksb. 1, 344: »Nun hatten die Schildbürger im zechen die Beine durcheinander *geschränkt.*" Zie Sanders Wb.

Vs. 51. Sijn ellenboge stoet up sijn knie. Haymijn zat dus als Walther v. d. Vog. 8, 5:

Dô dahte ich bein mit beine,
Darûf sazt ich den ellenbogen.

Vs. 68. An Haymijn. An duidt bij nederbugen de richting aan, waarin de beweging geschiedt, en is dus z. v. a. *naar*, *tot*. Zie Dr. De Vries, Mned. Wb. I, 36.

Vs. 74. Dat gi croont. *Met de boodschap* of *den last*, is weggelaten, als gewoonlijk. Vgl. Dr. De Vries, Brief aan Dr. Jonckbloet, 18.

Vs. 83. Sine viande. Zoo kunnen de neven alleen heeten, voor zoover ze gezanten en vertegenwoordigers van koning Karel waren.

Vs. 170. Dootslegen viant. Hffm. teekent hierbij aan: »Mhd. manslegge, manslecke." Maar dat is een znw., en wij moeten een adj. of deelw. hebben. Bovendien is de bet. van het Duitsche woord *homicida*, *doodslager*, zie b. v. Hartmann, Von des Todes Gehügde vs. 921 v.: »da müssen die mansleken schowen, wie man sie am schwert mac verhowen." — Zeer juist daarentegen is *dootslegen* of *doetslegen viant* verklaard door Dr. De Vries, Brief aan Dr. Joncbl. 27, waar hij leert, dat de uitdrukking de samenstelling of samensmelting van dootsviant en geslagen viant is. Zij komt o. a. ook voor Lorr. II, 1231. Prieel v. Tr. 1084 (Oudvl. Ged. II, 13), waar op de par. pl. in Maerlants Troyen 3851 geslagen v. gelezen wordt.

Vs. 179. Gegripen. Vgl. Velth. III, 11, 67, waar v. Heelu op de par. p. anegripen schrijft.

## FRAGMENT II.

Wat hierin voorkomt, wordt meerendeels ook in de *Renaus* gevonden; maar de volgorde der gebeurtenissen en vele bijzonderheden verschillen. Vooreerst weten de Fransche teksten niet van een dubbel verblijf in het zuiden, eerst in Spanje bij den Saraceenschen koning Saforet, en daarna bij koning Yoen. Vandaar dat het begin van ons fragment (de reis uit Spanje naar Zuid-Frankrijk) in het Fransch niet voorkomt, en hun optreden aan het hof van Bordeaux gansch anders wordt medegedeeld. Door hunne moeder met geschenken overladen, — zoo zeggen onze Fr. verhalen — gaan ze met Malegijs lineâ rectâ naar Yon, dien zij treffen juist op het oogenblik dat hij erg door »Beges li Sarrasins" in het nauw gebracht wordt. De ontvangst is even hartelijk als in de *Renout*, maar om gansch andere redenen. Terwijl hier de koning begint met zich over de rampzalige Heemskinderen te ontfermen, kan daar Renout met fierheid verklaren [1]):

> Nos somes bien VII. c. as armes conrées,
> Car nos avons de l'or et de l'argent asses,
> Ki n'ert jusqu' à .ii. ans despendus ne gastés.

In beide overleveringen verrichten de ridders iets om Ywes gunst te winnen. Maar de captatio benevolentiae is in de *Renout* Safórets afgeslagen hoofd, in de *Renaus* de gelukkige veldtocht tegen den Saraceenschen koning.

De afwijkingen zijn niet van den Nederlandschen bewerker zelven. Zoo ergens, dan blijkt hier, dat hij uit andere Fransche bronnen geput heeft dan die ons thans ten dienste staan. Nog vinden wij in onze hedendaagsche *Renaus* toespelingen op de andere legende, die door jongere Fransche omwerkingen uitgewischt, maar in de *Renout* bewaard gebleven is (vgl. de Inl.). Mich. 96, 5 vv. zegt de moeder tot hare kinderen:

> Enfant, ce dist la dame, vers *Espaigne* tornes,
> Que li païs est riches, manans et asazés,
> Huec troveres vos remanances asses.

En het antwoord luidt:

> Dame, ce dist Renaus, si con vos commandes.

Het plan wordt echter opgegeven, op raad van Malegijs, die wenscht, dat men, althans tot Pasehen, en liefst langer, koning Yon dienen zal, Mich. 98, 23 vv.:

> »Cousin," dist Amaugis, »se vos plaist, non feres,
> Ains parlerons au roi, se croire me voles.

[1]) Mich. 100, 9 sv.

Et se il vos detient, Dex en soit aürés,
Et s'il ne vos retient, autre consel prendes.
Droitement à Toluse vostre cemin tenes.
Beges li Sarrasins est molt preus et senés,
Il est par droite force en cest roiaume entrés.
Cele part irois vos, se n'estes arestés."

Overigens is ze in het door Mich. gevolgde HS. zoo goed op den achtergrond geschoven, dat men zich in het eerst geneigd voelt tot de onderstelling, dat omgekeerd de Nederlandsehe bewerker een geheelen Spaanschen roman gebouwd heeft op een paar verzen, die terloops van zulk een reisplan spreken. Maar in een ander Fransch HS. en in het Fransche Vb., die in het algemeen geheel dezelfde overlevering als Mich. bevatten, en uit welke evenzeer de Spaansche reis verdwenen is, zijn ergens een paar uitdrukkingen blijven staan, waaruit ten stelligste blijkt, dat niet in het Ned. zulk een verhaal verdicht, maar dat er veeleer in het Fr. een verloren gegaan is. MS. Ars. fo. 36*a* zegt een van Ywe's raadslieden in Renaus' belang:

N'a mie encor. j. an passé et accompli,
Que desconfit Marsile . . . . . . . . .
*Il vos en presenta le chief* si comme je vis.

En Vb. fo. 36*b*: »vous savez aussi ce qu' il a fait en votre pais, et come il a (n'a pas encore longtems) deconfit Marcille, le puissant Saraçin, *au quel il coupa la tête et la vous présenta.*" De namen doen niet ter zake. Bij den een heet de Saracyn Beges, bij den ander Marsile, bij een derde Saforet. Men merke slechts op, dat die terloops vermelde bijzonderheid niet meer in het Fransch, maar nog wel in het Nederlandsch, en dat te harer plaatse verhaald wordt, vgl. vs. 269—301.

Doorloopen we ons fragment verder, dan stuiten we op een tegenstrijdigheid tusschen vs. 337, 340 en vs. 349 v. Volgens de twee eerstgenoemde pp. rijden de Heemskinderen op paar*den*, volgens de laatstgenoemde op *het paard* Beiaert. Blijkbaar ook is vs. 347—353 eene herhaling met andere woorden van vs. 338—346, en heeft de dichter hier minstens twee HSS. gebruikt of althans geput uit een HS., dat reeds twee traditiën vereenigd had. In eene van deze was gelijk in Mich. *Renaus* de viereenheid op Beiaert zoo sterk niet uitgewerkt als in het andere HS. en in den regel in onze *Renout* het geval is. Zie nader de Inl.

Een dergelijken strijd, desgelijks uit tweeërlei oorkonden verklaarbaar, ontdekken wij tusschen vs. 577—582 en 645 verv. In plaats van éene vergadering over den eisch van koning Karel betreffende de uitlevering der Heemskinderen, worden er hier twee gehouden. Nadat in de eerste het plan om Renout in het land te houden en

met het kasteel 's konings dochter te geven, reeds was goedgekeurd, wordt in de tweede datzelfde plan als iets nieuws aan de heeren bekend gemaakt en nog eens in overweging gegeven. Ook het uitvaren van Avernaes tegen Lambert vs. 688—704 is een variant van 550—660, gelijk de geheele tweede raadsvergadering, nu kunstig aan het verhaal van de eerste vastgeknoopt, oorspronkelijk, als deze, op zich zelve moet gestaan hebben.

Dat bij de chronologische rangschikking der gebeurtenissen de Ned. bewerker zich eenige vrijheid zal veroorloofd hebben, laat zich wel niet met zekerheid aanwijzen, maar is toch zeer waarschijnlijk. Zij wijkt ten minste van de volgorde in de *Renaus* af. Het voornaamste verschil bestaat hierin, dat Renaus daar met Montalbaen en met de dochter begiftigd wordt, vóórdat koning Karel boden zendt, terwijl bovendien die eisch terstond het gevolg heeft, dat in de Heemsk. eerst later een tweede poging (Vb. kap. XVIII, 111 v.) hebben zou. In de *Renaus* vallen belegering en verraad samen, die in de *Renout* gescheiden zijn.

---

Het fragment is drie bladen groot, en in zijn geheel uitgegeven door Hoffmann, H. B. 51—68; en gedeeltelijk (de 2 laatste bladen) door Bilderdijk, N. Versch. I, 120—133.

Vs. 209. Verbloden, *versagen.* Zie Wal. 9990. Limb. IV, 1362. VIH, 658. Ferg. 2724, door Visscher Gloss. onjuist verklaard. Verbloet is niet *bebloed*, maar *bevreesd*, *bang*.

Vs. 244. Vaucloen, of Vaucoloen, Fr. Vaucolors, d. i. Vaucouleur, een stad aan de Maas, niet ver van Commercy, de grensscheiding tusschen Champagne en Lotharingen, aan het begin van het Argonerwoud gelegen. De naam is na het versmelten der noordelijke en zuidelijke traditie, daar waar het niet behoorde, gebleven. Vgl. Heemsk. XXXIII en boven de Inl.

Vs. 266. Ombeiten of ombiten (elders: onbiten, ontbiten), *eten*, *nuttigen*, ook van dranken gebezigd. Het is niet ons tegenw. ontbijten of *frühstücken*, gelijk Ernest Martin, Reinaert S. 485 meent. Zie Lksp. Gl. Clignett Bijdr. 206. Hoffm. H. B. V, 106.

Vs. 327. Groene samijt jegen root scarlaken, zal wel beteekenen: groen fluweel tegen een rood scharlaken voering of ondergrond, gelijk Hffm. gist. Hij voegt er bij: »doch steht auch hier wol jegen in der so oft vorkommenden Bedeutung *mit.*" Maar dit is alleen het geval, wanneer sprake is van twee partijen, die een verbond maken, zich verzoenen, een wedstrijd aangaan enz.

Vs. 343. Coverture of coeverture *dekkleed*, vooral *paardedek.* Vgl. Brand. 1712. Dr. Verwijs Bl. II, 119, 448. Blommaert O. Vl. Ged. I, 5, 158 en 16, 1312. Troye 2928, 4302. Soms wordt het paarden-

pantser, soms ook het kostbare kleed bedoeld, dat daarover heen lag en met een wapenteeken versierd was. Zie San Marte, Zur Waff. S. 242—6.

Vs. 354. Met overmoede, *stoutmoedig*, of hecht men er de ongunstige bet. aan, die overmoed gewoonlijk heeft, dan: *met insolentie*, *brutaal*. Zie echter Clarisse, Heim. blz. 271 v. Halb. Aant. 375.

Vs. 408. Hi boech neder over sine kine. Men denke hier niet met Hffm. aan »*des konings* knieën", maar aan des gezants eigen knie, waarop hij knielt. Voor over = *op* vgl. Beatr. 512. Rein. 523, 963, 971, 973. Bormans Christ. blz. 398.

Vs. 415. Bild. vat doet lesen causatief op, omdat »de bode, zelf bloot soldaat en ongeletterd, van Koning Yvo ook onderstelde, dat hij niet lezen kon." 't Is mogelijk. Intusschen leest de koning vs. 422 zelf. *Doen* kan zeer wel emphatisch zijn, gelijk dikwijls vooral bij verzoeken, vgl. Ferg. 2819. Lorr. V, 318.

Vs. 489. Si souden uwen lachter jagen. Hffm. teekent hierbij aan: »wol so viel als: sie würden dich schändlichen vertreiben. Im Volksbuche ist das deutlicher:

Sij sijn van so hoge magen,
datse u souden uijt den lande jagen."

Geheel onjuist. Lachter jagen bet. *schande najagen*, en de dichter bedoelt: zij zullen er naar streven, zich beijveren, dat gij te schande wordt. Vgl. voor die bet. van jagen Mlp. en Hild. Gloss. Ook mhd. is b.v. einen ze vriunde jagen, niet *iemand verjagen*, maar *iemand met geweld tot vriend willen hebben*. Zeer goed de Heid. Vert.:

Sie sollten umb uwer laster jagen.

Vs. 519. Van Lacviden Jan. »Die geschiedenis was voorheen bekend genoeg", zegt Bild. 't Is jammer, dat hij er dan niets naders van bericht; want waar zijn bij hem of eenig ander Ned. schrijver de sporen dier bekendheid? Jan van Lacviden is stellig niemand anders dan Jehan de Lanson, wiens naam more solito in 't Ned. geradbraakt werd. In Frankrijk was hij niet populair (vgl. Gaston Paris, Hist. poét. de Charlemagne, 322); Philippe Mouskés is de eenige, die van hem gewaagt. Mag uit de omstandigheid, dat een der MSS., die deze Chanson de Geste bevatten, in de Vlaamsche gewesten vervaardigd is [1]), worden afgeleid, dat hij daar nog al bekend was? Wellicht had onze dichter eene vertaling van de Chanson in het Vlaamsch gelezen, maar bet is ook zeer mogelijk, dat de Fr. *Renaus*, die de dichter gebruikte, de toespeling op de Fr. *Jehan de Lanson* bevatte. — Gelijk Dr. Jonckbloet in zijn Toelichting tot de *C. e. E.* (blz. 159 v.) heeft aangetoond, is er wel overeenkomst tusschen de *Jehan*

[1]) Thans MS. de l'Arsenal B. L. No. 186. Het andere berust in de Bibl. Nat. te Parijs. Anc. fonds. MS. 8203.

*de Lanson* en de *Renaus de Montauban*. Basin de Gênes daar doet aan Malegijs hier denken, en misschien is er nog meer overeenkomst tusschen Malegijs en Mannequin. De held, Jehan, is een bloedverwant van Ganelon, Griffon, Hardré en Alori, en koning Carels gevaarlijke vijand. Hij zwaait den schepter over geheel Zuid-Italië, en strekt zijne heerschappij zelfs tot in Marocco uit. Hij weigert den keizer als leenheer over zijne landen te huldigen, en leeft in goede verstandhouding met al degenen, die hem ongehoorzaam zijn. Daarom wordt hem de oorlog verklaard. Deze onderscheidt zich door zijn langen duur en lotswisselingen, en vooral door de vele kunststukken, die de beide toovenaars, Basin en Mannequin, om strijd verrichten. Eindelijk wordt Jehan te Parijs gevangen gezet »en un si très mau lieu", waar hij tot zijn dood blijft. — De waarschuwing, die Lambert aan Ywe geeft, om toch niet het voorbeeld van dien Jan te volgen, vindt dus in de geschiedenis van dezen held hare verklaring. Voor de bepaling van den tijd waarin onze *Renout* vervaardigd is, kan de vermelding van de *Jehan de Lanson* slechts in zoover beteekenis hebben, als het blijkt dat deze Chanson in de 13de eeuw in geregelde rijmen, en reeds vóór die eeuw in anderen vorm bestond. Zie Hist. Litt. de la France XXII, 570 svv., en Inl.

Vs. 623—635. naderen dichter dan eenige andere vss. in dit verband den door Michelant uitgegeven Franschen tekst (110, 11—26):

»Amis," dist li rois Yus, »voles ci herbergier?"
»Oil, ce dist Renaus, à celer ne vos quier."
»Or donc, ce dist li rois, penses de l'esploitier.
»Se poes le castiel fremer et ostajer,
»Il n'auera .i. mellor desi à Montpellier.
»De par tote ma terre pora avoir dangier.
»Mais ce ne quit jo mie que voellies guerroier."
»Sire, ce dist Renaus, si fais plais n'a mestier;
»Car par ce saint apostle que querent chevalier,
»Il n'en a en Gascoigne nes .i. baron tant cier,
»Se il vos forfaisoit valisant .i. denier,
»Que jamais eüst pais au lever n'au cocier,
»Por tant que je peüsse mes esporons caucier,
»Ne porter mon hauberc, ne monter sor destrier."
»Ales donc, dist li rois, faites com chevalier.
»Jà nel lairai por home qui puist desconselier."

Vs. 684. L a m b e r t e b e t n a s t r e e c, is niet: *hij sloeg L. dadelijk daarop* (Bild.), maar: *hij naderde L. dichter* (Hffm.), hij schoot op L. toe. Vgl. voor deze bet. van s t r i k e n Heelu 6260. Velth. III, 12, 52. Rein. 689. Sp. I², 4, 29, en ons tegenw. n e e r s t r ij k e n, g a a n s t r ij k e n. Zie ook Oud. Wb. Bred.

Vs. 701. Gansch anders dan hier is de afloop der »tale" in de

*Renaus* van Mich. Daar verklaart zich de meerderheid tegen den held en wordt zijn wakkere verdediger, le duc de Monbendel, met geweld tot zwijgen gebracht. Mich. 159, 19 svv.

> Atant es vos le duc de Monbendel i vint,
> Et si entre en la chambre ù sunt li anemi.
> Quant cil, qui laiens furent, orent le duc choisi,
> Vers lui sont aprochié, si le courent saisir;
> As grans coutiaus à pointe le voloient mordrir.
> Duant li dus l'a veü, mult fu espoentis.
> »Seignor, ce dist li dus, por amor Deu, merci.
> »Vostre voloir ferai, n'i aura contredit,
> »Et jurerai sor sains, trestot à vo devis,
> »Toutes vos volentés, si me laisies garir."
> Et respondent li autre: »Or aves vos bien dit."
> Lors li ont fait sor sains et jurer et plevir,
> Qu'il sera lor compains à çou que il ont dit.

Vs. 715. »*Blonde* is eene invulling van den Heer Hffm.", teekent Bild. aan. Doch dit geldt alleen de drie eerste letters van het woord.

Vs. 719. Van overmoede, behoort volgens Oud. Wb. bij huus, t. w. *een burcht in staat om alles te trotsereen.* Beter verbindt men de uitdr. als bijw. bepaling met het ww., en hecht er de bet. *overmoediglijk*, *brutaalweg*, aan. De zin is dan van het vers: laat brutaalweg een huis maken, en Karel zal niet het minste tegen u knnnen doen.

Vs. 735. Also alsict gescreven sach. De bruiloft wordt in de Fransche Chansons uitvoerig beschreven, Mich. 114, 11 svv. aldus:

> Li rois Yus de Gascoigne l'a au mostier menée,
> Renaus li fix Aymon l'a prise et esposée;
> Li veske de Bordiaus a la messe cantée.
> Lor fu à Montalban la novele mandée.
> Quant si frère l'entendent, mult forment lor agrée.
> Mult fu bien porpendue la grant sale pavée.
> De jons et de mentastre, de rose enluminée,
> Et montent ès cevax, sans nule demorée.
> Renaus i vint encontre, quant une eve ont passée.
> Le jor fu adestrés, la grant plaine livrée,
> A tornoiement jostent, n'i ont autre mellée,
> Vindrent à Montalban, quant none fu sonée.
> Mult furent grans les noces en la sale pavée,
> Ains n'i ot jogleor, n'eüst bone sodée,
> U mantel vair et gris ou grant cape fourée.
> .VIII. jors lor a duré cele feste honorée.
> Li rois Yus s'en repaire, à la ciere membrée,

Et Renaus le convoie une mult grand loée.
A Deu le commanda, qui fist ciel et rosée.

Vs. 750. D e b o u c, d. i. de Fransche bron. Dat het onze ***Renaus*** niet is, blijkt o. a. daaruit, dat de »dusent temmerman ende sevenhondert maetsenaren" d. t. p. niet genoemd worden.

Vs. 758—774. De bevolking van het pas gebouwde Montalbaen. Vgl. hierbij Renaus Mich. 111, 14—26,

Il le fisent savoir au pule et à la gent,
Que au noviel castiel prengent herbergement,
Ses cens et ses costumes li paient bonement,
Entresci à .VII. ans ne prendra noiant.
.V.C borgois i vinrent de grant aaisement
Et puplent le castiel maitre communaument.
Or est Montalban fais, li castians et la tor.
.V. C borjois i ot de molt rice valor:
Li .C. sont tavernier et li .C. sont pestror,
Et li cent sont bouchier et li .C. pesceor,
Et li .C. marceant duske Inde major,
Et .iii.C. en i ot ki sunt d'autre labor,
Gardins, vignes commencent à force et à valor.

Vs. 791—794. De naam M o n t a l b a e n wordt in de ***Renaus*** van Mich. niet gelijk hier als ***Mons albus*** of ***albanus***, ***Witte berg***, maar als ***Mont*** (***des***) ***aubains***, ***Berg der vreemdelingen*** verklaard, Mich. 111, 8 sv.

»Com a non cis castiaux? ne me celes noiant."
»Sire, ce dist Renaus, encor ne sai comment.
»Jo ving ici aubaines jo et tote ma gent;
Or li metrois le non tot à vostre talent."
»Certes, ce dist li rois, mult par a ci liu gent,
»Montalban ara non, ki sor la roce pent."

In niet alle Fransche HSS. echter komt diezelfde naamsafleiding voor; zoo b. v. niet in MS. Ars. fo. 25 *b*, waar de derde der boven aangehaalde regels luidt:

Jo vigne après vo, jos avec toute ma gent.

Evenmin vinden wij haar in 'tFransche Vb. — Ofschoon de etymologie, die in de ***Renout*** wordt gegeven, in geen der bestaande Fransche HSS. wordt aangetroffen, draagt ze toch een Fransch karakter, en is dus waarschijnlijk wel van Franschen oorsprong.

---

## FRAGMENT III.

Gelijk uit het opschrift van het XIde hoofdstuk des Franschen Volksboeks blijkt, bevat de ons bekende Fransche overlevering in

hoofdzaak al hetgeen in dit fragment gelezen wordt. *Come, apres que les François furent deconfis par le secours, que Maugis amena à Renaus, Oger eut maintes reproches par Roland devant l'Empereur Charlemagne, et comme le Roi Iuon de Gascogne fut prins prisonnier par Roland, estant en habit de moine*, ziedaar den inhoud van de *Renaus*. Hij verschilt slechts op enkele punten van dien van de *Renout*. Het meest in den aanvang. Ogier was van de vlakte van Vaucouleurs terug gekeerd, zonder dat het hem gelukt was, Renout en zijne broeders te overwinnen. Aan het hof meende men, dat hij hen wel had kunnen gevangen nemen, als hij gewild had. Vooral Roeland beschuldigt hem daarom heftig, zelfs van verraad; hij verwijt hem, dat hij zijne neven geholpen heeft:

> Vos aves Karlemaine, votre segnor, traï.

Dat ontkent Ogier, ook in de *Renaus*, ten stelligste:

> Rollans, vos i mentes, par Deu ki tos nos fist.

Hij »biet", gelijk onze *Renout* (Vb. 131) zegt, den »hantschoen":

> Sire, ves ci mon gage por combatre vers li.

En Roelant »soude den camp aangenomen hebben, hij trok voor met haestige zinnen":

> Comme Rollans l'entent, le sens cuide marir
> Vers Ogier s'avança, si le cuide ferir . . . .

Maar koning Karel kwam tusschenbeide. Hij wil dien tweekamp niet. Vele pairs scheiden de twee vijanden. Volgens de *Renaus* van Mich. treedt er ook niemand in Rolants plaats tegen Ogier op. Slechts de volgende regelen worden daar nog aan Ogier op de lippen gelegd; Mich. 216, 17 svv.:

> Sire, ce dist Ogiers, par bone foi l'otri;
> Mais il n'a home en France si preu ni si hardi,
> Si me voloit prover que je vos ai traï,
> Que jo ne me combate au bon branc acerin.

Daarop volgt terstond eene rechtvaardiging als die *Renout* vs. 855 verv. Het geheele stuk van den kamp met Kaerls kempe (799—854) ligt daartusschen zonder Fransche parallel, althans in de door Mich. gevolgde hss.

Toch moet er eenmaal zulk een parallel geweest zijn. Immers de eigennaam *Goutier* verraadt den vreemden oorsprong van het geheel. Hij is fransch; een Nederlander zou uit zich zelven liever Wouter geschreven hebben, vgl. Lorr. I, 381 en Inl. Lorr. XXXII. Moeten wij bij dien naam aan den held van het Roelandslied, aan den pair van de Karalamagnus-Saga (ed. Unger p. LI) denken (vgl. G. Paris, Charlem. 418)? Mogelijk, maar waarschijnlijk niet. In het

Oxfordsche HS. (A.) treedt zekere Joceram als kempe op, wel niet, zooals hier, namens den koning, maar toch met dezelfde, ja nog vijandiger bedoelingen. Blijkbaar is deze *Joceram* dezelfde als onze *Goutier*, gelijk de namen dan ook inderdaad, bij eenig verschil van uitspraak, dezelfde zijn. Het verhaal luidt daar geheel anders dan in éd. Mich., MS. Oxf. B. en andere Fransche MSS., en veel meer in overeenstemming met de *Renout*, met dit onderscheid echter dat Roelant hier als vriend en verdediger van Ogier voorkomt. Eerst wordt ons fo. 21*a* bericht, dat Joceran, die Ogier van verraad betichtte, »del lignage Hardré" was:

Nen out plus felun hume en la cristienté.

Hij had hem in zijn afzijn beschuldigd, en Roelant Ogiers partij genomen. Teruggekeerd, wordt O. voor den koning geroepen fo. 23*a*:

«Bel nevo", dist li reis, »ore entendez à moi,
U est ore Joceram? car venge devant mei.
Car puisque ore est venu sur Ogier le Daneis,
Or deit celui parler k'il encusad à mei."
»Par mun chef", dist Rollans, »ore dist mun uncle veir."
Ogier sen dresse espez et vint devant le rei:
»Sire, veez mun guage [1]), ù est Joceram de Bleis?
Prez sui ke m'en cumbate sen nul respit que seit."
»Par Deu", dist Oliver, »cest deit oïr le rei,
Kar quant hom est reité de quele ren ke ceo seit,
»En taim [2]) de traïsun, einz en la curt le rei
»Ne deit prendre respist à nul que ja seit."
»Par mun chef", ceo dist Karle, »Oliver en dit veir,
»Querez mei Joceram, si venge devant mei."
Lores se dresce dux Neime, qui pruz est et curtais,
De la chambre le rei est consailler fael,
Et dan Dod de Nantoil, et Girard le curtais,
Et dan Gualter de Nubles, et Girard li Paneis,
Cil quistrent Joceram par la sale le rei,
Mes il nen trovent mie; alez sen est del seir.
Atant vus est dan Dod, qui vint devant le rei,
E dan Girart de Nubles et Oliver li curtais.
»Sire, dreiz emperere", dist Girart le Paneis,
»Joceram ad guerpi sun guage ben des éseir [3]),
»Sa bataille est furmé, vos nel verrez des meis."
Ore vad mester ostage dan Ogier le Daneis,
Ben ad fait la bataille et desrenné sun dreit.

---

1) MS. uage.
2) Dit woord is duister, waarschijnlijk i. q. *en thème.*
3) I. q. ersoir, airsoir.

> »Par mun chef', dist Karles, jà reter nel en dei."
> Cel jor out grant honor dan Ogier le Danais,
> Huimes vendrat parler à Karle nostre rei.

Gelijk men bemerkt, wordt het tweegevecht niet beschreven, maar slechts de uitslag gemeld. In een ouder HS. zal waarschijnlijk ook de beschrijving niet ontbroken hebben.

---

In zijn geheel is het fragment (drie bladen groot) uitgegeven door Hoffmann, H. B. V, 69—68; en gedeeltelijk, de twee laatste bladen, vs. 1000—1405, door Bild. N. V. I, 142—157.

Vs. 807. Der mordaet. Het woord sluit niet altijd het begrip van een *moord* in, maar bet. dikwijls, en ook hier: *verraderlijk schelmstuk*, *crimen insigne*. Het woord moort zelf bet. ook *euveldaad*, *misdaad*. Zie Lksp. Mlp. Gl. Zoo noemde men ook hen, die 's nachts verraderlijk brand stichtten, moordbranders. Vgl. het Gloss. German. van Oberlin p. 1065. Brab. Y. 3591. Oud. Vl. ged. I, 87, vs. 213.

Vs. 815. Botte, eig. *bloemknop*, een van de vele woordjes om een kleinigheid aan te duiden. Voorts komen in de *Renout* nog bottoen, bies, bast, caf voor.

Vs. 820. Vercoren, t. w. om met hem te vechten. Vgl. Velth. fo. 99. II, 16, 7.

Vs. 867—902. Het verhaal van de aanstalten, tot opsporing en gevangenneming van Ywe gemaakt, worden nagenoeg evenzoo in de *Renaus* vermeld, Mich. 221, 16 sv., althans wat den inhoud betreft:

> »Par mon cief", dist Rollans, »et nos les conquerron,
> »Je lor mettrai devant .iiii. m. compaignon."

De anderen roept hij mee ten strijde:

> Olivier en apelle, son vallant compaignon:
> »Vos i venres aussi, li Baivier Ydelon,
> »Ricier de Normendie, Estou li fix Odon.
> »Ogier de Danemarce, nos vos en somounons,
> »Ales vos adouber, car nos vos i menrons."

Zij verklaren zich bereid:

> Et cil li respondirent: »Volentiers le feron."
> Lor se sont adoubé sans nul arestison.
> Il vestent les haubers, lacent hiaumes reons,
> Et çaignent lor espées à senestres gierons,
> Et montent ès cevaus auferrans et gascons.

Vs. 908. Waer die coninc Ywe ware? Dat vraagt men hier, als men in Ywes land gekomen is, aan het volk. In de *Renaus* echter

weet men het reeds, voordat men optrekt. Een spie, Pinax genaamd, een Fries, die XV voet lang was, heeft het den ridders medegedeeld. Hij had namelijk het door koning Ywe geraamde plan beluisterd:

> Unques le rois Yons ne dist nule raison,
> Que li glous n'escreïst dedens son caregnon (Mich. 220).

Vs. 911. Beverepaer, zonder twijfel de Vlaamsche uitspraak van Beaurepaire. In plaats daarvan vinden wij in de tegenwoordige Fr. *Renaus* overal le bois of le bos de la serpente. De vraag rijst nu, of de Nederlander verkeerd verstaan of gelezen heeft; of Bois de la serpente ook oorspronkelijker is? Ik gis het omgekeerde. De eigennaam zal wel de oudste lezing zijn. Maar daar in de omstreken van Bordeaux geen plaats van dien naam te vinden is, zal misschien de Fransche compilator der XIIe eeuw de verandering hebben aangebracht, ten einde de onmogelijke topographie, die door de verbinding der noord- en zuidfransche traditie ontstaan was, een weinig te temperen. — Vaucouleurs heeft hij laten staan, dit is zoo; maar hij zegt toch niet, dat de plaats aan de Dordogne ligt, gelijk de dichter van de *Renout*, 244 v.

Vs. 917. Dat doet ons die storie weten, t. w. de belegering van het klooster, waarin Ywe gevlucht was. Onze teg. *Renaus* verhaalt die gebeurtenis eenigszins anders, en veel uitvoeriger, geestiger en ruwer dan *Renout* — het laatste tevens ten bewijze, dat G. Paris dwaalt, als hij die ruwheid bij voorkeur in het Nederlandschen boek vindt en daaruit zijn jongeren oorsprong besluit, zie Inl.

Het verhaal luidt Mich. 222, 14 svv.:

> El moustier s'en entrèrent et tuit si compaignon.
> Li abes vint encontre et li prior selonc,
> Et trestos le convens cantent lor orison,
> Et dient à Rollant: »Sire, que queres vos?"
> »Nos querons", dist Rollans, »le malvais traïtor,
> Que vos aves çà ens, le roi Yon gascon.
> Ancui li lacerai el col le caenon."
> »Sire", ce dist li abes, »baisies vostre raison.
> Li rois est nostres moines, s'a pris le caperon,
> Envers trestot le monde garandir le devons."
> Quant Rollans ot l'abé, ki li dist tel raison,
> Par le froc l'a saisi et par le caperon.
> Oliviers le prior, ki estoit près selonc,
> Il le bota et hurta si forment au peron,
> Que il li fist voier andeus les oels del front.
> »Or tost", ce dist Rollans, »tues moi ces glotons."
> Quant li moine ont veü le grant destruction,
> En fuie sont torné et aval et amont.

Rollans vint en le cloistre, le niés au roi Karlon,
S'espée en sa main destre, ki Durendal ot nom.
Tant a quis et cercié k'il trova roi Yon,
Par devant une image, gisant à l'orison.
Le froc avoit vestu, el cief le caperon,
En un sautier murmure, ne savoit o ne non.
Quant Rollans l'a veü, bien conut le baron,
Car il l'avoit veü avec le roi Karlon.
Parmi le froc le prist, et par le caperon.
»Sire moines", dist il, »saves vos vo liçon?
Leves vos tost d'ici, à Deu maleïçon
Trop aves ci esté, venes à roi Karlon,
Ancui vos fora pendre à guise de baron.
Mauvais rois et traïstres, ù sont li fil Aymon,
Que vos deüstes rendre l'empereor Karlon?" etc.

Vs. 925. Eén bode zendt Ywe hier naar Renout. Het Fr. Vb. kent ook slechts èénen: un de ses plus privè gentil-home qui étoit auprès de lui. De *Renaus*, éd. Mich. heeft, 223, 25 svv.

.xx. chevaliers apele ki sont de sa maison.

De last is ongeveer dezelfde als in de *Renout;* ten minste voor zoover de laatste 3 hier volgende regelen betreft; de voorafgaande bevatten het door Clarisse, vs. 967 verv. gebezigde argument.

»Segnor", ce dist li rois, »por Deu et por son nom,
Ales à Montalban broçant à esporons.
Si me dites Renaut et Aallart le blont,
K'il me viegne socorre, k'il est me liges hom,
Et ne prene pas garde à mà grant mesprison,
Car s'il me laist destruire, à mal le tendra on.
Si en ara reproce, ce sai bien, sans pardon,
Honte en aueront si oir ki sunt mi neveçon.
Et si me puet socorre, que Dame Dex li doinst,
Si me face trencier et les piés et les mains,
Et la langue esracier dont dis la traïson.

Vs. 957 v. Mine rouc, enz. In de *Renaus* spreekt Renout deze woorden niet. Zijn toorn is daar reeds bedaard, als de boodschap van Ywe komt. Zijne vrouw behoeft daar niet te schreien en te smeeken, want hij weet zelf wat tot Ywes verontschuldiging dient, Mich. 228, 15 svv.

Mais Charles est si fors et poisans, ce saves;
Si a tant de preudomes et vaincus et matés,
Se rois Yus le douta, ne fut pas à blasmer,
Que vers lui ne se tient chastiaus ne fermetés.

S'il me rendi à Karle, ce fu par foibletés,
U par malvais conseil qui tost li fu donés etc.

Niet alle Fransche MSS. echter zijn daarmede in overeenstemming, ook éd. Mich. verderop zelve niet, vgl. 244, 35 sv. Maar reeds op deze plaats, bij het verzoek om hulp, luidt in het Oxfordsche HS. het antwoord van Renaus aan den bode, geheel in denzelfden trant als dat van Renout in het Nederlandsche. Zie MS. Oxf. A. 46 a, 26 sv.:

Mais Renalt en jurat le veir cors seint Johan:
Meuz vodreit estre mort, u encroé al vent,
Ke ja le succurust, kar traitre est suffrant.
. . . . . . . . . . . . . . . . .
Quant Clardovie l'oï, si vait des deus eus plurant,
E chiet as pies Renalt li fis Aimon al blanc:
»A merci gentil home, por amur Deu le grant!
»Renalt, vos m'espusastes al muster Seint Johan,
»Mulf i out chevaliers et or cuit et argent.
»Kar sucurrez mun frère par itel covenant,
»Silunc le main escient le pris en iert mult grant,
»Si vos en amerunt Guascon et Tulusan."

Het heeft echter vrij wat moeite in, Renout er toe te bewegen; zelfs Malegijs komt er bij te pas. Voorloopig geeft R. zijn vrouw hetzelfde antwoord, dat eens (*Renout* 126 verv.) Haimijn Vrouw Aye gaf — ten bewijze alweer, dat de ruwheid in de *Renout* wel degelijk aan de *Renaus* ontleend is —:

Renault hutet la paume, si l'en donet es dens,
Tute la fist sanglante sempres demaintenant,
Puis li ad dit treis moz en contrariant:
»Ohi fole guitarde [1]), cum vos vint à talent,
»Par icel apostre, ke quèrent péneant,
»Si vos plus m'en parlez, mult irat malement."

Vs. 1000. Neech den grave op sinen voet, d. i. voor de voeten van den graaf, vgl. Ferg. 1004. Theoph. 197. Heemsk. Gloss.
Vs. 1051 verv. Rolant knevelt Ywe. Vgl. Mich. 223, 13 sv.

Atant le font monter sur un mul aragon,
Les poins li font lier et les piés à bandon.
Et li fisent bender andeus les oeils del front;
Puis li funt enfremer el cief le caperon.
El mulet l'ont assis, trestot à reculons,

[1]) Guiscarde?

Par de devers la coe li ont torné le front.
Unques plus dolans hom ne sist mais en arçon.

De verlossing door Renout Mich. 244, 19 svv.:

Renaus passe le tertre et le val à bandon
Et garde devant lui en .i. brueillet parfont,
Illucques a choisi le riche roi Yon,
U en prison le tienent .IIII. XX. Borgoignon
Quant l'a veü Renaus, sachies mult li fu bon,
Il a broché Baiart des tranchans esperons
Il a traité l'espée qui trance de randon.
Et Renaus est venus au riche roi Yon.
Si li a desbandés les biaus iex de son front
Et si li desloia et les piés et les pons.

Het verschil tusschen de *Renaus* en *Renout* ligt slechts daarin, dat ginds het tweegevecht tusschen Renout en Roelant aan deze wegvoering voorafgaat, terwijl het hier er op volgt. Volgens het Oxfordsche HS. eindigt het niet slechts met de bevrijding van Ywe, maar ook met de gevangenneming van Roelant, die een tijdlang op Montalbaen vertoeven moet.

Vs. 1140 verv. Ongedeelt ware dese camp. In de *Renaus* zijn beiden legerhoofden, en de legers even sterk, maar is de humaniteit het motief voor een tweegevecht, Mich. 236, 19 sv.:

»Vos aves mult grant gent awec vos amené,
Et je r'ai maint proudome, la merci Dame Dé.
Se il viennent ensamble, li chaples iert mortes.
Et por coi en morroient tant chevalier armé?
Et tante riche terre en chierroit en vilté?
Tante veve feriens, tant orfenin clamé?"

Vs. 1164. Op die warde. De zonderlinge verklaring van deze uitdrukking door Bild. (»op de *voorwaarde* of verzekering, die de volgende acht verzen uitdrukken") is met goed gevolg door Hffm. bestreden.— »Warde" schrijft hij terecht, »ist wahrscheinlich nur dasselbe was bei Kil. weerd, und im Niederdeutschen wôrt, wûrde, woerde heisst, ein hoch liegender, gegen Ueberschwemmungen geschützter Platz", vgl. vs. 1009 moude.

Vs. 1216. Die verranesse al opgeleit. Nu Oudemans in de onlangs verschenen Afl. van zijn Bijdr. opleggen h. t. p. onjuist verklaart, als: *de verantwoordelijkheid (van het verraad) op iemand laden*, zij hier herinnerd, wat reeds Gloss. Heemsk. werd aangewezen, dat de gewone bet. van opleggen is: *aantijgen*, *te laste leggen*, Kil. *accusare*, welke bet. hier niet behoeft verlaten te worden. Integendeel

is de duidelijke zin des woorden: *ik heb den held met verraad beticht.*

Vs. 1225. Ontginnen, Vb. quetsen, zeer juist. — Mich. 233, 29 svv. openbaart Turpijn dezelfde gezindheid jegens Renout, maar het is diens onoverwinlijkheid, niet die van Roelant, die hij daar verkondigt:

»Seignor, ce dist Torpins, Renaut poes viser.
»Onques ne fu en terre li siens paraus trovés.
»Plus set Renaus de guerre que nus hom ki soit nés."

Vs. 1234. De blijdschap van Ogier wordt Mich. 230, 34 sv. dus uitgedrukt:

»Hé Dex! ce dist Ogiers, tu soies aorés,
»Car or aura Rollans trestor son desirrer.
»Rollans, ce dist Ogiers, soies aseürés,
»C'or aures vos Renaut que vos tant desirres.
»Certes mult en sui lies que encontré l'aves,
»Car or verromes nos comment vos le prendres.

Vs. 1248. Genade, Vrouwe S. M. Hffm. laat het komma weg, en schijnt dus te meenen dat genade adj. attrib. van Vrouwe, z. v. a. genadige vrouw is. Doch genade is z. n. w,, en bet. *gunst, vergeving*. Zie Reinaert 1985; waar 't woord evenzoo elliptisch voorkomt.

Vs. 1263 v. Dus dregendem . . . aldie genote. Vgl. Renaus 237, 30 sv.

Renaus est de no gest et de no parenté,
Se l'avies ocis, ne vos porions amer.

Vs. 1333. Mine swaghelinge, *mijne zwagers*. Boven, vs. 924 komt swagelinc met de bet. van *schoonzoon* voor. Beide is overeenkomstig het m.ned. spraakgebruik. Vgl. Dr. De Vries, War. 195. Huyd. op St. II, 186. Dat swager en swagelinc niet verschillen, wees Clarisse, Heim. 455, aan.

Vs. 1393. Als te varene, *om te gaan*. Als of alse, gevolgd door te met een Infinitief, duidt het doel of de strekking eener handeling aan. Zoo beneden vs. 1754 als te stridene, en Sp. $I_3$, 50, 12. $IV^3$, 11, 62. $III^4$, 3, 49. $III^6$, 60, 31. $IV^1$, 53, 45. Stoke III, 1071 vg. Grimb. II, 729. Melib. 1966. Teest. 3938. Dr. De Vries, Mnl. Wb. 205.

---

## FRAGMENT IV.

Het sluit zich nauw aan het vorige. De eerste regel geeft het slot aan van het tweegevecht, waartoe Renout zich vs. 1403 verv. begaf. Nadat hij zijne tegenpartij, Roeland, gewond en van het paard ge-

worpen had, was deze weer in het zadel gesprongen, hetgeen ten gevolge had, dat de strijd opnieuw begon. Maar juist als de helden weer »te gader riden met kracht", dagen de pairs op. Daar Renout dit voor eene verraderlijke tusschenkomst te zijnen nadeele houdt, staakt hij het tweegevecht, en verwijdert zich met de verwensching:

> God geve u lachter al te hant,
> Ende bedarve u, ende sente Amant!

Ook in de *Renaus* eindigt het tweegevecht ten gevolge van het naderen der anderen:

> »Vees, ci nos esgardent Norment et Borgoignon
> »Et Gascoing et mi frère qui de moi peor ont.
> »Ne nos lairont combatre, ne le nos soferront",

zegt Renout daar (243, 34—36). Maar, wel verre van dit aan Roelant te wijten of er den strijd om op te geven, stelt hij daar voor, dat zij zich met hun tweeën naar een afgelegen plek begeven:

> »El bois de la Serpente ù antiv sunt li mont;
> »La valée parfonde et li brueilliet reont,
> »Là nos porrons combatre et ferir à bandon.
> »Iluec ne nos nuira nus hom qui soit el mont."

Rollans keurt het goed, maar, als hij met Renaus wil gaan, wordt hij door zijne vrienden tegengehouden (244, 16 sv.):

> Oliviers prent Rollant et li ber Salemon,
> Si l'ont mené arrière, u il vossist u non.

Intusschen ontkomt Renout met Ywe. Nog anders het Oxfordsche HS. A.

Met den tweeden regel van dit fragment (vs. 1407) begint het verhaal van de ontvangst, die Roelant na het tweegevecht van de zijde der Fransche grooten, inzonderheid van Ogier te beurt viel. Ook in de *Renaus* volgt dat terstond op het voorafgaande; het is iets korter, maar draagt hetzelfde karakter: Roelant wordt bespot, omdat hij de nederlaag geleden heeft. Intusschen is het hier niet zoo duidelijk als in de *Renout*, dat dit inderdaad het geval is geweest. Wel lezen wij 245, 14:

> Desconfis est Rollans, forment en est embrons.

Maar de laatste slag was toch door hem aan Renout toegebracht (vgl. 242, 26 svv.). Het verband is bij den Ned. dichter veel beter. In het Oxf. MS. is de geleden nederlaag zoo groot, dat er een gevangenneming van Roelant op volgt.

De derde, in dit fragment behandelde, episode, de overwinning en gevangenneming van Renouts broeder Ritsaert door Roelant, wordt

in de *Renaus*, ook dadelijk na het voorafgaande, verhaald, en ingeleid met de woorden (245, 33):

Oes quele avanture avint as fius Aymon.

Het voorval staat daar echter minder op zich zelf, maar heeft plaats, terstond nadat Renout en Roelant gestreden hebben, en eerstgenoemde met Ywe naar huis is gereden. Ook de bijzonderheden verschillen. In de *Renaus* daagt Ritsaert Roelant uit, in de *Renout* wordt hij onverwachts op de jacht door dezen overvallen. Bovendien wil Renout daar wel gaan om zijn broeder uit de hand van Roelant te verlossen, maar hij doet het niet op raad van Malegijs, die daar alleen gaat, vgl. Mich. 248, 34—249, 12.

---

Het fragment is noch door Bilderdijk, noch door Hoffmann, maar eerst in 1866 door Dr. W. Bisschop in de Hand. en Med. van de Maatsch. der Ned. Lett. voor dat jaar, blz. 88—95 uitgegeven. Waarom Hoffmann alleen dit fragment ongedrukt liet, zegt hij niet. Misschien vond hij het niet belangrijk genoeg, of liet hij het achterwege om den gehavenden staat, waarin het tot ons gekomen is. Doch de hiaten zijn, met behulp van Heid. HS. en Vb., alle vrij goed aan te vullen (zie boven blz. 73).

Vs. 1481 v. Doe trac Ritsaert . . . sine scerpe swert, vgl. Renaus 246, 28 svv.:

Lors a traité l'espée ki li pent au giron,
Et vait ferir Antelme, le seignor d Avignon
Durement l'a navré, mais ne morut adonc;
Puis a gardé sor destre, vit Hunaut le baron,
Qui le voloit ferir d'une lance à bandon,
Et Richars li trestorne, li fius au viel Aymon
Tel cop li a doné, voiant tous les barons,
Qu'il l'a mort abatu devant lui el sablon.

Vs. 1489 v. Doe sprac Roelant . . . wildi u noch geven gevaen enz. Vgl. Renaus 246, 36 sv.

Rollans trait Durendart dont à or est li pons,
El escrie Richard hautement, à cler ton:
»Biaus amis, Richardet, et car te rens prison.
»Ce sera grans damages, se nos ci t'ocions.
»Je te plevi ma foi orendroit, à bandon,
»Que tu n'i auras mal dont aidier te puison."
»Sire »ce dist Richars, »et donc me rendrai jon."
Lors a rendue s'espée à Rollant le baron.

Vs. 1505 v. Aldus voer die grave Ritsaert met Roelande te Vrankrike vaert. Vgl. Renaus 247, 6 svv.

> Rollans le fait monter sor .i. mul arragon;
> Liés et baus et joians s'en est tornés à tout.
> Encui sera menés as puis de Montfaucon.

Vs. 1507 v. Renaus 247, 12 sv. gaat niet Malegijs, die er niet bij is, maar een ander.

> Uns mesagiers s'en torne brochant à esperon,
> Qui dira la novele Renaut le fil Aimon.

Vs. 1514. Hier nes nu geen langer staen. Renaus 248, 36 svv. zegt Malegijs het tegendeel:

> Renaus, ce dist Maugis, ci a fole raison.
> N'i vaudroit vostre aler le pris d'un esperon.

Vs. 1533. Verriden bet. *rijdende inhalen.* Vgl. verlopen. Parth. 1128 v.

> Die ever mochte niet ontgaen.
> Twee snelle honden verliepene saen
> Ende velden ter eerden in een dal.

Evenzoo 't Ohd. errîten. Vgl. Rol. 5877:

> Vor there scare er in erreit.

Vs. 1547. Daer ic mede slouch Ferugute enz. Van het tweegevecht tusschen Roeland en den reus Ferragus te Najera weet het Rolandslied niet; wij vinden het eerst in den Pseudo-Turpijn Cap. 18 vermeld. Het is zeer mogelijk, dat onze dichter, die in de XIIIe eeuw leefde, dit, in het laatst der XIe eeuw vervaardigde boek gelezen had. Intusschen heeft hij de toespeling op het tweegevecht niet daaraan behoeven te ontleenen; want, gelijk Gaston Paris (Hist. Poét. de Charlemagne, 266) opmerkt, er zijn bewijzen genoeg dat het feit onafhankelijk van Pseudo-Turpijn ook elders en door anderen bezongen was. Waarschijnlijk ontleende de priester ook die stof aan een volks- of heldendicht, en zijn slechts de eindelooze en vervelende theologische discussies van zijne vinding.

---

## FRAGMENT V.

Wij worden hier op eens aan het einde van het gedicht verplaatst, in het voorlaatste deel, dat, ofschoon reeds vroeg daartoe behoorende, toch evenals het laatste deel, toevoegsel tot de Renouts-

legende is. Er is een tijd geweest, toen althans de Fransche *Renaus* de pelgrimsreis naar het heilige land en den kerkbouw met daaruit voortgevloeiden marteldood niet bevatte. Nog eindigt het drama *Les quatre fils Aymon*, dat Emile Souvestre in Bretagne zag opvoeren [1]) en dat niets anders dan een, wellicht reeds vrij oude bewerking van de Chanson is, met de mededeeling, dat de held zijn reisgewaad aantrekt en den tocht naar Palestina aanvaardt. De meeste Fransche MSS. uit de XIIe en XIIIe eeuw beschrijven thans de geheele heilige Renouts-geschiedenis uitvoerig, evenals het Nederlandsche. Maar dat het toch niet algemeen zoo was, blijkt nog uit het Oxfordsche HS. Hoeveel ook de twee Renauslegenden, in dat ééne MS. vervat, uiteenloopen, hierin stemmen ze overeen, dat geen van beide iets van sanctus Reinoldus weet. MS. Oxf. B., het aan éd. Mich. gelijke, eindigt reeds Mich. 403, 6, met de opoffering van Beiaert:

> Eschapés est Baiars de si grant aventure,
> Encore dit len en reaume, si conte l'éscripture,
> Qu'il vient en la forest, si i prent sa pasture.
> Quant veit home ne femme, d'aler à li n'a cure,
> Ains s'en refust en bois mult tres grant aleure.
> *Ci feni la chançon qui en avant ne dure.*

Uit den laatsten regel blijkt, dat het vervolg ontbreekt, niet omdat het HS. hier defect is, maar omdat de schrijver het niet opnam, en waarschijnlijk niet kende. — Hetzelfde geldt van het andere Oxfordsche MS. (A.), dat met de kroning van Renaus' zoon Yonet tot koning van Gascogne en zijne huldiging door de leenmannen eindigt, alles in tegenwoordigheid en onder de leiding van Renaus zelven. Als hij nog met een paar woorden bericht heeft, dat Yonet goed regeerde, besluit hij (fo. 70):

> Jà volum finir, kar dit avum asez,
> De Renalt, le fiz Aimon et de ses parentés.
> Ki cest romanz oïrunt, de Deu eient granz grés,
> E de sa beneite mère seint honorés, Amen.

Behoorden de laatste twee verhalen oorspronkelijk niet tot de oudste *Chanson*, het blijkt toch uit eenige door Mich. gebruikte en andere Fransche MSS., dat zij reeds in of vóór de XIIIe eeuw aan het gedicht zijn toegevoegd. Eigenlijk zijn het verhalen met een gansch andere strekking dan de vorige; zij dragen een geestelijk, geen wereldlijk karakter. Kerkelijk in engeren zin is alleen het verhaal van den kerkbouw en den marteldood; het daaraan voorafgaande in dit Fragment, van den pelgrims- en kruistocht des heiligen ridders is minder geijkt, volgens Mich. (S. 509) »eine minder wesentliche beigabe." Terwijl

---

[1]) Vgl. Ém. Souvestre, Les derniers Bretons, II, 55 (éd. Michel Levy Fr. 1866).

de Bollandisten met voorliefde bij die laatste feiten verwijlen, gewagen zij van den pelgrim-kruisridder niet. Ja zelfs is een kerkelijk lied, waarin het verhaal voorkomt, door hen tot de *Rejecta aut reservata* gerekend, die niet als biographische bouwstoffen dienen konden [1]). In dat latijnsche gedicht heet het o. a.

> Urbem Salem tunc beatam
> Per annum circumvallatam
> Per sanctos et Christo dignos,
> Contra malos et indignos [2])
> Triumphum obtinuit.
> Tres soldanos et paganos
> Cum suo solo baculo
> Occidit sine iaculo.

Volgens de *Renaus* van Mich. heeft zich de dapperheid van den vromen Renout tot de hoofdstad Jerusalem bepaald, terwijl hij volgens de *Renout* ook Acres heeft helpen innemen. Maar ook de Fr. HSS. stemmen in dit gedeelte zoo weinig met elkander overeen, dat elk hunner het beloop anders schetst. »HS. 766", zegt Mich. S. 515, »bietet selbst einen gänzlich von HS. 39 La Vall. abweichenden schlusz." »Am meisten nähert sich ihm", d. i. MS. 39 La Vall., »MS. 775", beweert hij. Intusschen zijn de verschilpunten zelfs tusschen deze twee, meest overeenkomende, HSS. toch nog zoo aanmerkelijk, dat het laatstgenoemde de Ned. *Renout* in dit gedeelte even dicht nadert, als het eerstgenoemde (met MS. Ars. en de Fransche Vbb.) er van verwijderd is. Volgens MS. 775 toch treedt R. eerst als pelgrim in armoede op, fo. 97*a*, kol. 1, 75 sv.

> Pourement fu vestus et si estoit descaus,
> Tout chil qui l'encontroient cuident qu'il fust ribaus,
> A mesaise est tornés li nobiles vassaus,
> Pour conquere la gloire des chiez espiritaus,
> Toute jor a esré tant que luist li solaus.

Vervolgens reist hij over Rome en Brindisi naar Constantinopel, en van daar naar Acres, waar hij, evenals Heemsk. 171, Malegijs vindt. Daarentegen leidt hij éd. Mich. geen kluizenaarsleven, maar begeeft zich terstond naar Constantinopel, waar hij Malegijs ontmoet. Mich. 403, 12 svv.

> Departi sont les oz, s'est la guerre fenie,
> Et Renaus s'en ala à la chière hardie.
> Il ala ses jornées o Jhesu qui lo guie,

[1]) Zie A. van Hasselt in de Annuaire de la Bibl. Royale de Belgique, XIIe année (1851), p. 239.

[2]) Zoo lees ik met van Hasselt. Eigenlijk staat er in den uitgegeven tekst: Per sanctum et Christo dignis Contra malos et cum signis.

> Qu'il vit Constantinoble, la citei signorie.
> El borc se herberga, delez une abeie.
> . . . . . . . . . . . . . . . . . .
> Renaus entre en la chambre, si ne demora pas,
> Errant garde par tot et sus et jus et bas,
> Si vit gesir Maugis, covert de .ii. bons dras.
> Renaus lo quenut bien, à lui en vint le pas.

---

Het fragment, één blad groot, is in zijn geheel uitgegeven, door Bild. N. V. I, 171—178; en door Hoffmann H. B. V, 86—92.

Vs. 1629. Met sinen stave. De staf van Renout was, volgens de *Renout*, oorspronkelijk een pijnboom, dien hij »uitter aerden gewrongen", en later, nadat hem wapen en harnas was aangedaan, »na sijn sin gekort had." Volgens de *Renaus* daarentegen was het de paal, waaraan het dak zijner tent bevestigd was geweest, die de Saracenen omver geloopen hadden, Mich. 409, 10:

> La forche de la loge vit iluec defolée,
> Renaus la cort lever, as .ii. mains l'a covrée,
> Puis est saillis avant, si vit une baée.
> . . . . . . . . . . . . . . . . . .
> Renaus fu sor le mul, à la hardi chère,
> De la forche feri ès hiaumes par deriere.

Vs. 1635. Ende pensden om hare gewin, d. i. *waren op hun voordeel bedacht*, vgl. Reinaert 676. Het voordeel der Sar. was, dat zij Nazareth binnentrokken, ten gevolge waarvan de Christenen voor de stad op het veld moeten blijven, vgl. vs. 1637 v. Bild. verklaart de uitdrukking, om hunne schade in te halen; Hffm.: de Sar. dachten aan hun buit, vgl. vs. 1661.

Vs. 1641. Sciltwachten doen, d. i. *plaatsen*, *uitzetten*, vgl. Oud. Wb. op doen, 7).

Vs. 1642. Daer ne dorsten si bliven niet. Si zijn, zoowel hier als vs. 1644 (te Jer. sullen si tiden) de Saracenen. Terecht teekent overigens Hffm. aan: »hier und in einigen der folgenden Verse weiss man nie recht, wer gemeint ist, ob Christen oder Sarrazenen." Misschien zijn er wel regels verloren gegaan; ten minste het Vb. meldt nog het volgende: »de Sarasijnen, droevig sijnde van haer verlies, gingen te rade, wat sij best doen souden; ofte sij de stede tegen de kerstenen houden wouden of niet. Doe seide de koning, dien de stede toe behoorde: gij Heeren wij en mogen de stede tegens de Kerstenen niet houden, laet ons te nacht alle vlieden in een ander stat. Dese raet genoegde hen. alle wel."

Vs. 1648. Si vernamen, dat si te J. quamen. Volgens Bild. en Hffm. duidt het eerste si de Sar., het tweede si de christenen aan. Dit is onjuist: si bet. beide malen de Sar., en wij hebben hier weer dat eigenaardig pleonasme, dat m.ned. telkens bij vernemen (= *waarnemen*, *bemerken*) voorkomt, wanneer het onderwerp van hoofd- en bijzin hetzelfde is. Dit geschiedt vooral wanneer comen het ww. in den afh. zin is, doch ook wel bij andere ww. Zoo b. v. boven vs. 402 v.

Alstie bode vernam,
Dat hi in Gascoengen quam,

pleon. voor: toen de bode in G. kwam.

Vs. 782 v.

Alstie coninc doe vernam,
Dat hi toter roche quam,

d. i. toen de koning de rots bereikte.

Vs. 841 v.

Alstie heren doe vernamen,
Dat si vor den coninc quamen.

Vs. 1317 v.

Als doe Renout vernam,
Dat hi te Montelbaen quam.

Vs. 1407 v.

Mettien heeft Ogier vernomen,
Dat hi te Roelant es comen.

Vs. 1509 v.

Ende liep so sere tes hi vernam,
Dat hi te Montalbaen quam.

Vgl. ook Wal. 771 v. Heelu 1692. Sp. I², 17, 48 v. — Ook boven vs. 1632 is blijkbaar de zin: De Christenen vervolgden de Saracenen, totdat zij (chr.) bemerkten, dat zij (chr.) te Nas. kwamen, d. i. totdat zij te Nasareth kwamen. Vs. 1648 v. is geen andere verklaring dan de boven gegevene mogelijk. Immers gaan de hier bedoelde christenen nog niet naar Jerusalem, maar eerst naar Akers, en wordt bovendien de geheele samenhang, anders zoo duidelijk, door Hffm.'s opvatting duister. Wat van vs. 1642 af verhaald wordt, is namelijk: de Sar. durven niet te Nazareth blijven, maar verlaten de stad in de stilte van den nacht, trekken naar Jerusalem, sluiten de poorten van die stad, en vermoorden de christenen, die daar zijn.

Vs. 1657. Als onse liede dat vernamen, datsi geruemt hadden die port. — Onze liede zijn de *christenen*, si de Saracenen, die Nazareth ontruimd en zich naar Jerusalem begeven hadden.

Vs. 1706. Dus sijn si van Akers verheven. Verheffen

intr., waar wij het reflexief zouden bezigen, vgl. Dr. Verdam Tekstcr. 75. Het bet. *zich op weg begeven*, gelijk het mhd. (sich) erheben, dat oorspr. *beginnen* bet.

Vs. 1742 v. Zie over de menigvuldige m. e. schietwerktuigen vooral San Marte, zur Waff. 271 ff.

Mangen. Wilh. Tyrius noemt ze: »minora tormenta minores immittendo lapides." Zij hadden dikwijls raderen, en een veer of kruk, die gespannen werd, opdat bij het loslaten de vaart van de geworpene voorwerpen groot zou zijn. De lading bestond meestal uit steenen. Mangeneel is hetzelfde, van mangonellum, μαγγάνον. Vgl. Rose 3842.

Pedrieren, of petrieren. Zie Brab. Y. V, 1630. Rose, 13641. De lezing penieren vs. 1742 is blijkens vs. 1750 fout; het woord kan niets beteekenen. De *petraria* verschilde niet veel van het *manganum*. Vgl. Ugutio: tormentum quod vulgo dicitur petraria vel manganum. Wilh. Tyrius: machinas jaculatorias, quas mangana vel petrarias vocant. — Bild. schijnt te meenen, dat petriere verbasterd is uit Fr. pierrier, maar het is blijkbaar van m.lat. petraria, rechtstreeks van het Lat. of eig. Gr. *petra* afgeleid. De bet. is steenwerper.

Tribuken. In de Annal. Argent ad a$^{m}$. 1212 lezen wij: »ibi tunc primum cepit haberi usus instrumenti bellici, quod vulgo *trybok* appellari solet." Het slingerde steenen, evenals de mangen en pedrieren, en wordt dikwijls met deze samen genoemd, vgl. b. v. Rijmb. 31597. Intusschen schijnt de inrichting van de trybok eenigszins anders geweest te zijn dan van de m. en p. Roquefort beschrijft het werktuig als: »une grande pièce de bois, qui étoit soutenue par le milieu d'un poteau, sur le bout de la quelle on mettoit des pierres et en faisant baisser l'autre bout, les pierres voloient avec force et impétuosité."

Van manieren, *in soorten*. Vgl. Dr. Verwijs, Bl. I, 149, 75.

Vs. 1744. Talpen, sogen ende catten. »Wir begegnen noch verschiedenen andern Maschinen, die meist nach Thieren benannt sind" (San Marte, 279). In onderscheiding van de bovengenoemde schiet- of slingerwerktuigen, dienen deze machines ter beschutting der mineurs bij het leggen van loopgraven. Vgl. voor de *talpa* Petrus Tudebodus L. III: Hoc nostri videntes, statim ordinaverunt, ut facerent maximam talpam, cum qua potuissent perforare fortem. Joannes Monachus: Habebat quippe quosdam artifices, quos fossores vel talparios vocant, qui ad modum talpae subterranea fodientes, quaslibet murorum et turrium firmitates ferramentis validissimis perrumpebant.— Voor de soge of sus, die ook Troja heette, vgl. Wilh. Malmesb. Hist. IV: Unum fuit machiamentum, quod nostri suem, veteres vineam vocant, quod machina levibus lignis colligata, tecto tabulis cratibusque contexto, lateribus crudis coriis communitis, protegit in se subsidentes, qui quasi more suis ad murorum suffodienda penetrant fundamenta. —

De catten, mlat. cati, gatti, waren samengevoegde houten balken, of, gelijk de vorige, gevlochten mandewerk, waaronder de mineurs werkten. Wilh. Brito: Faciunt reptare catum, tectique sub illo suffodiunt murum. Otto Morena: in ipso enim gatto quaedam trabs ferrata, quam Bercellum appellabant, constabat, quam ipsi qui infra ipsum gatum fuerant, foris plus de viginti brachiis projicientes in murum ipsius castri mirabiliter feriebant.

Vs. 1754. Als te stridene, *om te strijden*, vgl. de aant. op vs. 1393.

Vs. 1776. Want ict las. In de ons bekende Fr. HSS. staat niet, dat Malegijs voor Jerusalem sneuvelde, maar dat hij met Renaus de overwinning bevocht, en later weer heremiet werd.

En l'ermitage ala pour Jhesu Crist servir.

Zeven of meer jaren daarna sterft hij in de wildernis. — In de bijzonderheden echter wijken ook de Fr. verhalen van elkander af. Veel uitvoeriger b. v. dan de door Mich. uitgegeven tekst is degene die aan het Fr. Vb. ten grondslag heeft gelegen. Dit laatste deelt ook mede, dat zekere Margaris vóór Jerusalem sneuvelde. »Voici Margaris", lezen wij daar, »qui vient chercher sa mort . . . il le frappa si rudement qu'il lui perça la portrine avec sa lance dont il tomba par terre." Daarna vraagt de Sultan: »Qu'est devenu Margaris? Sire, dit un Sarrasin, il est mort." Kan dit ook aanleiding gegeven hebben tot de Ned. traditie omtrent Malegijs' heldendood, die zoo ver van de Fransche afwijkt? Door de abbreviatuur werd de eene naam nagenoeg gelijk aan de andere.

Meer dan een gissing is dit echter niet, waarbij wij vooral in het oog houden, dat Margaris een Turk is, die den genadeslag van Renaus ontvangt. De lezing moet dus al zeer oppervlakkig geweest zijn, die de beide personen met elkander verwarde.

---

## FRAGMENT VI.

Er is nog al veel overeenkomst tusschen de Ned, en Fr. teksten in dit gedeelte. Ook in de *Renaus* vindt de held bij zijn behouden terugkeer uit het heilige land zijn zoon aan het hof, 't slachtoffer van verraad en op het punt om een tweegevecht aan te gaan. Het verschil is alleen, dat daar twee zonen van Renout, Aymonnet en Yvonnet, met *twee* vijanden, zonen van wijlen Foulques, kampen. Dit doubleeren is zeker latere uitbreiding. Want ofschoon het zeer natuurlijk is, dat R. meer dan één zoon had (vgl. ook Renout vs. 961), zoo is toch zeker het dubbel tweegevecht niet oorspronkelijk, te minder daar blijkbaar in den Fr. tekst zelven het ééne slechts eene kopie van

het andere is. Zonder twijfel heeft de Ned. dus ook hier eene oudere traditie gevolgd dan degene die in de tegenwoordige *Renaus* verwerkt is. Dat de in dit fragment voorkomende zoon, Aymerijn, een gansch anderen naam draagt dan de vs. 967, 985 genoemde Adelaert, leidt weer tot het reeds vroeger geopperde vermoeden, dat onze Ned. dichter uit meer dan ééne Oud-Fransche bron geput heeft. Bovendien denkt hij ook daar aan twee zonen. Niet *alle* Renaus MSS. vermelden dit getal. MS.Oxf.A kent er slechts één, Yonnet.

Het fragment verplaatst ons te midden van het tweegevecht, dat in het Fransch met andere woorden, maar in denzelfden trant geschetst wordt. Ook daar is de (ééne) zoon van Renout verstoord op zijn zwaard, kost het hem (evenals den ander) moeite om zijne tegenpartij te overwinnen, en gelukt het hem (hun) eindelijk. Ook daar woont de vader niet zonder vreeze het tweegevecht bij, en is dankbaar, als het naar genoegen afgeloopen is. Hierna gaat Renout, ook in de *Renaus*, een kluizenaarsleven leiden, en begeeft hij zich ten slotte naar Keulen, waar hij aan den Dom bouwt en vermoord wordt.

Ook in een ander opzicht stemmen de *Renaus* en de *Renout* overeen. Terwijl de Bollandisten en het boven (blz. 106) vermelde latijnsche lied hem tot monnik, leeraar en wonderdoener en vervolgens tot bouwmeester over den Dom maken, kennen de romans hem nog slechts de zeer bescheiden waardigheid van »St. Pieters werkman" toe. Ten bewijze dat de kerkelijke traditie omtrent sanctus Reinoldus zich ook na ± 1200, heeft uitgebreid, en een steeds wonderlijker karakter heeft aangenomen. Zij behelst kortelijk dit:

Post quaesivit Agrippinam,
Flagitans coeli reginam
. . . . . . . . .
Tunc intravit arctum claustrum,
Ordinis portavit plaustrum,
Ad supera se extendens,
Multa mira hic ostendens,
Poenituit hilariter.
Caecos, claudos et obsessos,
. . . . . . . . . . .
Febres pestilentiales
Languoresque corporales
Sanat omnes pariter.
In falsa dialectica
Non gaudet, sed prophetica,
Davidica, levitica,
Legit(?s) et evangelica.
Justus et coaequalis
Praesul urbis Agrippinae,

Coelo regnans sine fine,
Agilolphus, quando rexit,
Novum templum tunc erexit,
Vir nimis originalis.

Jussit claustri tunc magister,
Quod provisor et minister
Esset, in mortis poculo [1]),
Lapicidarum pópulo
Reynoldus Dei servus.

Vgl. Boll. Act. Sanct. I, 385—387, de S. Reinoldo § 3—§ 5, waar dit alles meer in bijzonderheden verhaald wordt [2]).

---

Het fragment, één blad groot, is in zijn geheel uitgegeven door Bild. N. V. I, 185—191, Hoffmann H. B. V, 92—98.

Vs. 1821 v. Ende slouch af den heelt milde den slinken arem metten scilde. Vgl. Mich. 439, 11 svv.

L'auberc li derompi, le gambais fendu a,
Le brach à tout l'espaule à terre mis li a.

Vs. 1824 v. Wiltu noch lien? . . . Nenic. Vgl. Mich. 439, 28 sv.:

Et puis li escria: Recongnois ta malisse.
Mais ne le deïst pas por tout l'avoir c'on truisse.

Vs. 1831 v. Renouts zoon zwaar gewond. Vgl. Mich. 437, 19 sv.:

Par mult fier mautalent ala ferir Aymon.
El haume le feri, qui fu roi Salemon;
Ne fust la vertu Deu, mort eüst le baron,
De la force du cop ala à genouillons.

en Mich. 438, 27 sv.:

Yon ala ferir, qui riens ne redouta,
Amont parmi son elme, que point ne l'empira.
Sor l'espaule senestre le branc nu devala;
De la char de desous quan que ataint li copa,
Du sanc qui ist de lui la terre rougia.

---

[1]) ? Periculo? Dropulo (drempel)?

[2]) Ofschoon het lied niet in de orthodoxe verzameling van Bollandus is opgenomen, kan men toch den inhoud kerkelijk noemen, voor zoover die ten minste met de daar gedane mededeelingen overeenstemt, gelijk met al het boven aangehaalde inderdaad het geval is.

Vs. 1837. Dat hi doet viel. Vgl. Mich. 438, 8 sv.

> Et Aymons tint Rohars, que ne le laist guencir,
> L'auberc li sousleva li chevaliers de pris.
> Le branc li mist el cors dusques au heu flori.

Mich. 439, 30 sv.:

> Quant Yons l'a veü, les costes li debrise,
> Tant l'a feru Yons, la mort Constant a prise.

Vs. 1849. Die verradren, d. z. de vrienden van den pas gesneuvelden Galeram, vgl. Mich. 440, 22 sv.

Vs. 1873 v. In .i. vremt lant enz. Mich. 445, 11;

> A pié s'en va Renaus par une estrange voie,
> Par bois et par essars tout icel jour s'avoie,
> Ensi va la semaine parmi la sablonnoie,
> Taut qu'il est hors du regne où il ne connoit voie.

Vs. 1876. Gelijc een bovier. De S. zegt dus niet, dat R. een *ossendrijver* werd, maar dat hij daaraan gelijk, d. i. een zeer gering man werd, die den geringsten arbeid verrichtte. De naam bouvier duidt in het algemeen iemand van den laagsten stand aan. Vgl. Lanc III, 16867 v., waar Galyas van den ridder metter mouwen zegt:

> Ic weet oec wel, bi mire trouwen,
> Dat hi selve oec niet en weet,
> Hoe dat hi anders heet,
> Noch wie dat sijn vader was.

Verderop echter zegt hij, vs. 18898 v.:

> Ende dat sijn vader was bovier,
> Des willic hem doen lien hier.

Bovier is dus een onbekend, obscuur persoon. Bild. verklaart het door *metselaar!* Dacht hij aan *bouwer?*

Vs. 1884 v. Gerstijn broet ende fonteine. Volgens *Renaus* 445, 13 wilde vruchten en fonteine:

> Fruit sauvage mengüe, et si but iaue coie.

Vs. 1890. Het quam te jare gange. Heid. HS.;

> Bysz das umbging ein Jare.

Vs. 1927. Vier deniers, d. z. *denarii*, *penningen*.

Vs. 1932. Uten sinne, *uitzinnig*, *gek*. Vb. sòt. Heid. HS. *unzymmlich* onjuist.

Vs. 1934 v. Een penninc . . . willic nemen. Vgl. Mich. 446, 1 sv.:

„Je ne voldrai avoir de .iii. jours c'un denier,
Assez en aurai pain à mon cors souslagier."

Vs. 1940 v. Nu doet dat gine verdient enz. Vgl. Mich. 446, 20 svv.:

»Quant venra à la paie, que tout venront à mi,
Selonc ce que feres, si en seres saisis."
»Sire", ce dist Renaus, »tout arez [1]) accompli."

Vs. 1942 v. Hi drouch sulke steen enz. Vgl. Mich. 446, 26 svv.

»Je porterai la pierre que vous veez ici."
Et li maistres respont: »Amis, par saint Remy,
.iiii. hommes i convient por remuer deci".
Dont prist Renaus le pierre, à son col le saisi.
Quant li maistres le vit, si en fu esjois.

Vs. 1965 v. I gerstijn broot . . . borre. Vgl. Mich. 449, 6 sv.

Du pain en acatoit, ne voloit delez [2]) gouster
Ne si ne but fors iaue au main et au souper.

Vs. 1986. Sente Petersman. Heid. Vert.: Sant Peters werkman. Mich. 449, 11:

Mais *li ouvriers saint Perre* fu de tous apelé.

Vs. 1197—2007. De moord. Het is vreemd dat de *Renout* hier een andere overlevering volgt dan die wij in de *Heemsk.* vinden. Volgens den Ridderroman gooien de werklieden Renout een steen op het hoofd, volgens Vb. versmoren zij hem 's nachts in den mortel. Een derde legende is die van de *Renaus*, het Duitsche Vb. en de Latijnsche verhalen, volgens welke men hem met hamers de hersens insloeg. Vgl. Mich. 450, 4 sv.:

Li doi vont par derrière, entesés .ii. martiaus,
Tout l'ont escervelé li larron desloiaus.

Of Hd. Vb.: Ind als si in sâgen, vilen si wreitlichen in în, ind sloîgen eme mit iren hemeren sîne hilge hueft inzwei, also das sîne hirnen uislieffen (zie Bild. N. V. I, 198. Zeitschr. f. deutsche Phil. von Höpfner und Zacher V, 289.) Boll. l. l. § 5. Quem viri perditissimi invadentes, malleolis confracto capite cerebrum excutiunt. 't Latijnsche lied:

Caput suum tunc fregerunt
Ferreïs malleolis.

[1]) Mich. geeft uit avez, hetgeen de ware lezing niet kan zijn.
[2]) Dit bet. *daarbenevens, bovendien.* Mich. geeft uit del, wat *daarvan* zou zijn.

# WOORDENLIJST.[1]

Aerch, slecht, gemeen, 1098, p. 67.
Achten, denken, voornemens zijn, 255: te ridene.
Achter, na, 1205.
Achterdoen, overwinnen, 1724.
Achterdriven, terugslaan, 1724.
Achterwaren, verzorgen, 27, 329.
Aldus daen, dusdanig, 1969.
Algemene, te zamen, 1530.
Met allen, inderdaad, 1780. Vgl. Dr. De Vries, Mnl. Wb. 174. Dr. Brill op Brand. 2188.
Al met allen, geheel en al, 690.
Al noch, als nog, nog steeds, 1099.
Altenen, op den duur, 1970.
Al te hant, i. q. te hant, terstond, 1138.
Als te c. Inf., om te, 1393, 1754.
Alstie vroede, lett. als de wijze, d. i. wijselijk, 605.
Ambàchte. Van — sijn, een bedrijf of nering uitoefenen, 769.
An, in, 251: an dat wout. Vgl. Ferg. 75; op, 351: ant velt. vgl. Stoke 3, 1437. Sp. I[1], 46, 6 en Dr. De Vries Mnl. Wb. 49a; naar toe, voor, 68: biegen an.
Anegaen, inwilligen, opvolgen; 607: soudijt willen an., aanvangen, beginnen, 664: wat mag ic nu an.
Aneprenden, aanvatten, 1471.
Assaut, aanval, storm, 1762, 1766.

Bagel, sterk, 285, p. 55.
Bast, kleinigheid, 621, 653, p. 61.
Bedarve, plicht, 1926.
Bedi, daarom, 651.
Begaen, aanvallen, in zijne macht krijgen, 177.
Begeven sijn, kloosterling zijn, 911.
Begripen, aantasten, 1816.
Behagelhede, dapperheid, 1410, vgl. Stoke B. IV, 474 v.
Bekennnen, herkennen, 5, weten, vernemen, 1026.
Bequame, aangenaam, welgevallig, 312, 1988; bekoorlijk, 788; geschikt voor, 1984.
Belanc, verwant, vermaagschapt, 494.
Belegen, verl. deelw. van beliggen, belegerd, 1708.
Belgen, toornig worden: verl. t. balch 120, 523, 1994; hem belgen, idem, 683, 819, 1432.
Beraden, berokkenen, aandoen, 694, 1021, p. 62 v.
Berechten. Hem —, zich gereed maken (tot den strijd), 1768.
Berouwen, onpers. en refl., p. 69.
Bescelden, verl. deelw. bescouden, berispen, beschimpen, 505.
Besitten, belegeren, 916, 918.
Bestaen, opvolgen, nakomen, een raet, 507; aanvallen, 1266.
Bet na, nader, dichterbij, 684.
Beten, van 't paard afstijgen, 259, 294.
Bevaen, omvatten, 2: die colùmne b.; omsluiten, bevatten, 54: kerstinede; vangen, in zijn macht krijgen, 902.
Bevangen, het niet-samengetrokkene bevaen (volgens Oud. Bijdr. een jongere vorm, maar hij komt reeds in de Renout en bij Maerlant voor, bv. Sp. I[1], 21, 26), vangen, in zijn macht krijgen, 460.
Bewant sijn, c. Dat pers, (zoo) gesteld zijn met, 609; ten sorgen —, 1268.

[1]) De enkele cijfers duiden de vss., de na p. volgende duiden de bladzijden aan.

Bies, riet, kleinigheid, 816.
Bin, binnen, in, 244, 1617, 1645, 1901, p. 55.
Binnendien, bindien, ondertusschen, 1445; 1662.
Bliaut, een kostbaar kleed, 46.
Borre, bronwater, 1966.
Botte, knop, d. i. kleinigheid; 815, die quatste botte, die nie wies.
Bottoen, knoop, d. i. kleinigheid, 1246.
Bouc, manl. boek, 40 enz. Zie Heim. Gl.
Bovier, ossendrijver; in het algemeen: een gering en obscuur persoon, 1876, p. 113.

Dagen, rusten, 340, p. 56.
Dale. Te —, naar beneden, 290.
Danen, van daar, 1871.
Danc, wil. Te danke, naar wensch, naar genoegen, 333, 1102, p. 68.
Danken van, danken voor, 1843 v.
Dapper, wakker, 1925.
Dat, zoodat, ten gevolge waarvan, 423, p. 57; toen, 449; gesteld dat, 528 (vgl. Lksp. en Mep. Gl.)
Dief, boosdoener, misdadiger, 98, 958.
Diet, held, 881, 1024, 1082, 1464.
Do, toen, 239.
Doen. Hem op die vaert —, zich op weg begeven, 1704. Te doene hebben, noodig hebben, 863.
Domesdach, oordeelsdag, sterfdag, 699.
Dootslegen, bijv. nw., — viant, doodsvijand, 170, p. 86.
Dor, om 77, 122, 865, 934, 661 dor sine lieve, ter wille, ten gevalle van hem, 661.
Dragen, dregen. Uten sadele —, uit het zadel lichten, 471, p. 59 v.
Dregen, dreigen, 1268.
Drouven, droeven, intr. ww., bedroefd zijn, treuren, 1667.
Dus gedaen, dusdanig, 1841.
Dwaen of dwagen, reinigen, 148.

Echt, daarna, 1283.
Egge, snede, de scherpe kant van 't zwaard, 43.
Eiscen om, opeischen, 436 v.
El, anders, 1884, 1965.
Emmer, Ember, stellig, 883, 931, 1260, 1359, 1558, p. 66.
Emmermeer, voortaan, 560.
En, of, 1106, p. 68, vgl. p. 63.
Endelike, stellig, bepaald, 1287.
Entrouwen, in waarheid, 1370, 1473.
Evelmoet, gramschap, toorn, 153, 439, 544, 599.

Fel, geweldig, 493, 1032.
Fonteine, bronwater, 1885.

Gebieden, hervaert, 1692, 1700, p. 76.
Gedaen. Wel —, schoon, 581, 937, 1204.
Gedragen. Die veete—, 569, met volharding voeren, doorzetten, hetzelfde als int haerde dragen, Heelû 5936.
Geer, z.n.w., ijver, 1413.
Geer, adj. zachtmoedig, vriendelijk, 1923, p. 82.
Gegripen, aangrijpen, 179.
Gelede, geleide, vrijgeleide, bescherming, 1500, 1568, 1589, 1602. Op iemands gelede, onder iemands bescherming.
Gelijc, alsof, 639: gelijc gi waert onse vader.
Gelof, belofte, 1297.
Ghemake. Met —, in vrede, 1017.
Gemenelike, gezamenlijk, 909, 919, 930, 993, 1180, 1196.
Gemeit, lustig, vroolijk, 1215.
Gemicke, bijv. nw., passend, gepast, 345.
Gemoet, strijd, tweegevecht, 1385, p. 71.
Gemoeten, ontmoeten, 1453.
Ghenade, elliptisch, voor: geef genade, wees genadig (een gebed of verzuchting), 1248, vgl. Parthenop. 8222 en 8224.
Genint, *haast*, *spoed*, 963, 1456.
Genote. Die —, 894, 913, 994 en elders, de pairs van Frankrijk.
Gerecht, verl. deelw. van rechten, vonnissen, 99: een gerechte mordenare.
Gerecht, bijv. nw., waar, juist, 320, 748.
Gereide, zadel, 1527, p. 65.
Gereiden. — Hem —, zich gereed maken, 348; die vaert —, zich opmaken, 903, 1443.
Geret, gereet, bijw., 1571, terstond.
Ghestaen sijn, zich bevinden, 1, 791; vgl. nog gelegen, gezeten zijn, Lksp. Gloss.
Getelt, tenten, 1638.
Gevaen, vatten, 987: in sine arme; vangen, gevangen nemen, 995.
Geval, geluk, 567: heeft hijs geval, vgl. Reinaert 46.
Gewaerlike, waarlijk, inderdaad, 1853.
Gewerk, vestingwerk, bolwerk (hetzij tot verdediging hetzij tot belegering), 1746, vgl. Halbertsma, Aant. 178, 269.
Gewin, voordeel, 1635; buit, 1561.
Gewoude. Met —, nadrukkelijk, 35.
Gnouch, genoeg, 1628. Vele ende gn. p. 74 v.

Goem nemen c. Genet, acht geven op, 1606.

Hale. Sonder —, onverholen, 1221.
Hant, macht. Uter hant doen, aan iemands heerschappij doen ontvallen, 1683, 1697; vgl. uter hant werpen. Lksp. Gloss.
Helt, helft, 718.
Herden, harden, uithouden, verduren, 1889, 1960.
Hoband, hoofdband, een hoofdsieraad, 25, p. 85.
Hoog, belangrijk, 17: hoge bodscap.
Houde, hout, toegenegen, 151, 380, 711, p. 53.
Houde, bijw. spoedig, 1670.
Houden, beschermen, 409, 504, 516, 1379.
Hovesch, beschaafd, edel, wel gemanierd, 142.

IJsere, bijv. nw., ijzeren, 342; znw., wapenrusting, harnas, 342, p. 56 v.
In, 't smgtr. ik en, 543, 627, 855, 882.
Inne, 1086, 1104, 1136, 1142.
In dien, in die stemming, zoodanig, 69.
In dien dat, op voorwaarde dat; 1155, 1501, p. 73.
In inne werden, gewaar worden, bemerken, 277.
Inriden, er op inrijden, 205, p. 55.

Jagen, intr. vluchten, 1632; trans. vervolgen, 1728, p. 75.
Jammeren, onpers., 984.
Jane, immers, dan niet?, 1546, p. 74.

Caf, kaf, kleinigheid, 525, 621, p. 61 v.
Catte, een belegeringswerktuig, bij het graven van mijnen gebezigd, 1744 en de Aant.
Kemenade, kamer (met stookplaats) 451,
Clagen, c. Acc., rouw bedrijven over, 1792.
Cnape, knecht, 1997.
Conckereren, veroveren, 1682.
Kortelike, binnenkort, 1167.
Coverture, paardendek, 343, p. 89.

Lachter, hoon, smaad, 450, 479, 489, 492, 968, 1422.
Laden, gelasten, 955.
Letten, dralen, toeven, 1100, 1153; beletten, 1168, 1278.
Lien, belijden, bekennen, c. Genet of *van*, 800 v., 807, 832, 1824, p. 64.
Liggen ane, met iets verbonden zijn, aan iets hangen, 826, die doet; (iemand) eigen zijn, 892: grote doget.
Liegen, foppen, bedriegen, 1280, 1383, p. 70.
Liden, doorgaan, 1405.
Lofsam, lofwaardig, 10, 862, 1191.
Logieren, de tenten bewonen, gelegerd zijn, 1639.
Lingen, verlengen, 77.

Maerscalken, (paarden) beslaan, 340.
Maken. Hem —, zich opmaken, zich begeven, 1901.
Manen, bezweren, 156.
Mange, mangneel, steenenwerper, muurbreker, 1742, 1750 en de Aant.
Manier, soort. Van manieren, in soorten, 1743. Vgl. Dr. Verwijs, Bl. I, 149, 75. Rijmb. 346.
Matten, ten onder brengen, verderven, 1745.
Meeste, grootste, 229.
Meester, heelmeester, 331.
Meslaten. Hem —, jammeren, weeklagen, 1810.
Mettesen, terstond daarop, 202, 596.
Mettien, terstond daarop, 511, 1107.
Micken, mecken om, peinzen op, zoeken naar, 1983.
Milde. Der slage —, 821, vgl. Dr. Verdam, Tekstcr. 37.
Minne, beste (vleinaam bij het aanspreken van geliefden). Hor. Belg. 3, 116. Beatr. Gloss. Lieve minne, lieve beste, 152. Soete m., 161.
Min no mee, volstrekt niet, 612.
Moude, zandige vlakte, 1009.

Namecont, bekend, beroemd, 216, 334, 391, 721.
Nemmer niet, volstrekt niet, 1037.
Newaer, maar, 1580, 1721, p. 74.
Nide. Met —, met ijver, met inspanning, 376.
Nie voor ie, ooit, 30, 160, 815, 1322.
Niemare, tijding, 424, 917, 1202.
Niene, volstrekt niet, 1306.
Nochtan, nochtanne, echter, 101, 1325.
Nochtan dat, ofschoon, 133. Vgl. Sp. I[1], 13, 9: Stoke 2, 560 (ed. Huyd. I, 403). Velth. 3, 10, 36. Oudem. Bijdr. Meijer, Lev. v. Jesus Cap. 241, blz. 396.
Noch toe, nog, 102. Vgl. Reinaert Gloss. Sp. I, 14, 5. Hor. Belg. 3, 147.
Noen, namiddag, 1613.
Nopen, de sporen geven, 1468.

Nose, nadeel, 1488.

Of, af, 944, 945, 1867 en elders.
Oit, altijd, 229.
Omodelike, omoedelike, ootmoedig, 843, 933, 1001.
Ombeiten of ombiten, eten, nuttigen, 266, p. 89.
Onderslaen, onderling strijden, elkander bestrijden, 1486, p. 73.
Ongedeelt, ongelijk (van camp, spel), 1140, vgl. Velth. 2, 28, 49 (fo. 117); het tegenovergestelde van gedeelt, gelijk, vgl. Halbertsma Aant. 366.
Ongemak, onrust, 1996.
Ongescant, ongedeerd, 535.
Ongevallich, ongelukkig, 157, 159.
Onmate, z.n.w., onrecht, onbehoorlijkheid, 475, evenals Theoph. 927. Elders bet. het woord buitensporigheid en insolentie, vgl. Heim. en Lksp. Gloss.
Onminne, twist, strijd, 144, verwoedheid, 1729.
Onscone staen c. Dat., slecht gaan, 173. Zie Limb. 2, 750, vgl. Brand. 1378 (wel staen).
Ontbieden, laten weten, 392, 923, 945 en elders.
Ontbiden, c. Gen., op iemand wachten, iemand verbeiden, 1148.
Ontgaen. Metten live —, ontkomen, behouden blijven, 1146.
Ontginnen, kwetsen, wonden, 1225, vgl. Ferg., Reinaert, Gl.
Onthier dat, totdat, 1648, p. 75.
Onthouden. Hem —, zich ophouden, 647; sinen toren —, staande houden, handhaven, 656.
Onthout, wijkplaats, verblijf, 218, 225, 236.
Ontijt, ongeschikte tijd, 522: in o., ter kwader ure. Vgl. Wap. Mart. 602: te sire ontijt.
Ontliven, dooden, 186, 1565.
Ontsien, vreezen, 510.
Ontween, in tweeën, in stukken, 689.
Onverslegen, niet verslagen, 804. Vgl. onoverwonnen Rijmb. 20852.
Onvrome, schade, 1497.
Op, aan (een rivier), 561, 615; voor (op sinen voet) 1000; tegen, 1294.
Opleggen. Die verranesse op iemand —, iemand met verraad betichten, 1216.
Opsitten, te paard zitten, 352, 838.
Oude, het niet-geaspireerde houde, toegenegen, 156, p. 53.
Oudervader, grootvader, 972.

Over, op: over sine knie, 408; voor, 477: houden over.
Overdadech, moedwillig, 1032.
Overgroet, zeer groot, 1756.
Overcoen, bijzonder dapper, vgl. Heim. 272.
Overmoed, stoutmoedigheid, 353, van overmoede brutaalweg, 719, p. 92.

Pant, overlast: pant doen, 359.
Pedriere, steenenwerper, muurbreker, 1742, 1750, p.
Pere, kleinigheid, 723. Niet een p., niet het minste.
Pine, verdriet, 110; moeite, arbeid, 1729, 1916.
Piner, arbeider, 1904.
Plegen, Plien, c. Genet., doen, 247, 1450, 1466.
Poelien, Apulië, 490, 601.
Porren, transitief, opjagen (bet. wild), 1459, vgl. Parthen. 1174. Intransitief van wild, als: opschieten, komt het Lanseloet van Den. 381 voor.
Poutenier, pautenier, ellendeling, van het Mfr. *pautonier*, landlooper, 1574. Vgl. Dr. Verdam, Tekstcr. 60 v.
Proeven op (iemand), bewijzen omtrent, aan, aangaande iemand, 854, vgl. Yst. Bl. 166, 1138.
Proeven, ondervinden, 1240.
Pute hoer, 1098, 1825; puten kint, hoerekind (een scheldwoord).

Raet, hulp, 802: So ware uwes raet, dan zoudt gij geholpen kunnen worden.
Ranke, tak, 1101.
Rechten, richten, 1746, 1749.
Reep, touw, 1100.
Recke, held, 1399.
Ridtaren of riddaren, verlengde meervoudsvorm van ridder, 465.
Rusten. Hem —, rusten, 257.

Sadele. Uten — dragen, uit het zadel lichten, 471, p. 59.
Samijt, fluweel, 327.
Scade nemen, verlies lijden, 1713.
Scamp, schande, oneer, 1410. Sonder s., 1139, 1353, een stoplap.
Scerne. Te —, tot spot, om te spotten, 1409.
Scier, bijv. nw., grijs, 1868, p. 79.
Scoe, scheede, 1575.
Scranken. De been —, de beenen over elkander slaan, 50, p. 86.
Sekerhede doen, plechtig verzekeren, 1159.

Sem mijn leven, bij mijn lev., 486 en eld.
Setten, intr. refl. 675, p. 62. Hem—, zich verzetten, 1099; het lijf jegen iemand —, in het tweegevecht, 1154.
Slaen, verslaan, 178.
Soge, zeug, varken, een belegeringswerktuig bij het graven van mijnen gebezigd, 1744 en de Aant.
Sonder, behalve, 365.
Sorgen, bezorgd zijn, vreezen, 610.
Sorcoersen, helpen, 992.
Sorcors, hulp, versterking, 858.
Spannen. Crone —, de kroon vastmaken, opzetten, 174, 183.
Sparen, dralen, toeven: sonder —, 430, 1680.
Spel, strijd, gevecht, 1717.
Spele. Uten — gaen, slecht afloopen, 1144.
Sprake, rede, gesprek, 265. Vgl. Martin, Rein. Gl.
Staden. Te — staen, helpen, bijstaan, 707.
Steen, kasteel, 1862.
Striken, gaan, 290, 684, p. 91.
Sulke, sommigen, 770, 772.
Swagelinc, schoonzoon 924; zwager, 1333.
Sweer, schoonvader, 1103, 1178.

Taleerst dat, zoodra, 1290.
Talpe, mol, een belegeringswerktuig bij het graven van mijnen gebezigd, 1744 en de Aant.
Teerst dat, zoodra, 1199.
Te voren doen, c. Dat, iemand overtreffen, 1992.
Tiden, trekken, optrekken, 1644.
Tongereke sijn (van het hart), droevig zijn, 182, vgl. Flor. 3717.
Tribuk, tribok, steenenslingeraar, muurbreker, 1743 en de Aant.
Trouwe, woord van eer, 628, 1166, 1227, 1251.
Tumen, vallen, tuimelen, 1416, p. 72.
Twi, waarom, 1195, 1684, p. 75.

Up, zie op.

Vaen te, grijpen naar, 1118.
Vart, vaert, uitvaart, dood. Bi mire v., 1759, p. 77.
Varing, varinc, snel, 1085.
Vaste, spoedig, snel, 1623, 1962, 2004.
Verbloden, versagen, 209.
Verdeelen, veroordeelen, 100. Kil. condemnare. Zie Lksp. Gloss.
Verdect, gedekt of bedekt, het paard met de coverture, 352, vgl. Ferg. 3907. Herbert, Liet van Troyen, 117, 30: sîn ros wâr verdacht met einer kovertiure. San Marte Zur Waff. 245.
Verden, behoeden, vrijwaren, 1551.
Verdienen c. Genet., (iets) waard zijn, zich waard betoonen, 617, p. 61.
Verdoen, ombrengen, dooden, 972, 1096.
Verdragen. Die hant —, de hand opheffen, 686.
Vereescen, vernemen, te weten komen, 384.
Vergangen, vergaan, 1106.
Verheffen, intr. ww., oprijzen, zich opmaken, 1706, vgl. heffen Lanc. III, 10266, upheffen Rijmb. 5524. Dr. Verdam, Tekstcr. 75.
Verkennen, bemerken, 1972: den dach v.
Verliesen, prijs geven, 484, p. 60; het gebruik verliezen (?), 817, p. 77.
Vernemen, bemerken, bespeuren, 389, 402, 782, 841, 1317, 1407, 1509, 1632, 1657, 1668.
Verrechten, verdedigen, 1094, 1308.
Verriden, met rijden inhalen, 1335.
Verscuren, schuren, reinigen, 342, p. 56.
Versien, in het oog krijgen, 1533.
Verspreken, berispen, 1327.
Verst, uitstel, 180 (Hd. Frist).
Versumen, nalaten, 1415, p. 72.
Verzwighen, eene tale, eene rede onbeantwoord laten, 82.
Vervagen, vegen, schoonmaken, 341.
Verwaten, vervloeken, 1180, 1190, 1420.
Verweren, beletten, verhinderen, 1270, p. 70; hem —, zich verdedigen, 1493, 1498.
Verwiten, beschuldigen, 975.
Vorwaert, voortaan, 1864.
Vragen om, vragen naar, 404.
Vremthede, zeldzaamheid, wonder, 278. Vgl. Dr. Verdam, Tekstcr. 55.
Vri, edel, voortreffelijk, 1097 en elders.
Vri houden, vrijdom van belasting schenken, 763, vgl. Teestije, 1065 v.
Vroescap, wijsheid, 514.

Wanc. Sonder —, zonder twijfel, 495.
Warde, waard, hooge plaats, 1164, 1404.
Te waren, voorwaar, 464, 532, 600, 725.

**Wedde**, onderpand, 1210.
**Wederseggen**, weigeren, 515.
**Were doen**, zich verdedigen, tegenweer bieden, 1714, 1722.
**Werken**, maken, bouwen, 618.
**Wigant**, krijgsman, held, 228, 356, 412, 576, 666, 965, 1087 en elders.
**Wijch**, strijd, oorlog, 378.
**Wijs sijn** c. Genet., verzekerd zijn van, 784, vgl. Reinaert 2300.
**Winnen**, bearbeiden: wijngaerde, 770, vgl. Lev. v. Jezus, 208: ic ben die ghewarege wijngart, en mijn vader es akkerman, diene wynt.
**Wouden**, *beschikken*, 139: die duvel moests w.
**Wrene**, paard, 1529.

**Zege**. Den — **nemen**, de overwinning behalen, 379.
**Die zuutzee**, de middellandsche zee, 602.

STOOMDRUKKERIJ VAN J. B. WOLTERS.